

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЬЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

Поэзия

Проза

Драматургия

**Литературайин
критика**

Тарих

Чал

2 / 2022
март – апрель

**УКРАИНАЙИЪ ГЪЯБГЪЮРАЙИ ХУСУСИ МЕТ-
ЛЕБ АЙИ ДЯВДИН ГЪЯРАКАТНАЪ ЧПИН ЖА-
НАР ДИВУ ЖИГЪИЛАРИЗ БАХШ ВУДИ**

**Ватан бадали жан дивну,
Украинайиъ аьжал гъабхьир.
Дирбаш'валин орден гъадабгъну,
Дагъустандин дамагъ гъахьир.**

**Гъарай абхъна яв чвйир-чйирин,
Ву илимдру дюн'ййин.
Гъакундарва, велед дадин,
Чивиди ву гъуздич кIваин.**

Тамамат Агълабова

Литературин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

Издание журнала
восстановлено с 2019 г.

2

2022

март – апрель

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР

ПОЭЗИЯ

Шихмягъямед Гъямидов

«Ккудуклура вари дустар». *Ширар*..... 4

Ризахан Мягъямедов

Уъмрин чархар дерккуз шулдар.
Ширар 10

Фазина Вагъабова

«Къисматназ чухсагъул». *Ширар* 15

«Мюгъюббатнан лирикайин

антологияйиан». *Ширар*..... 21

ПРОЗА

Къазнагъямед Рамазанов

«Дяви»..... 34

«Камил фронтди». 43

ДРАМАТУРГИЯ

Мягъямед Къурбанов

«Малла Несретдин». *Комедия*..... 56

КИУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор

С. Къасумова

**РЕДАКЦИЙАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

Аь. Аьбдурягьманов

Аь. Аьшурбеков

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

С. Кюребегова

Аь. Къурбанов

М. Къурбанов

Ю.Мургузалиев

Г. Уьмарова

Ш.Шагьмарданов

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА

ТАРИХ

ЧИАЛ

Шихмягьмад Гьямидов

«Мюгьюббатнан лирикайин

антология 80

Сефижат Къасумова

«Илимдиъра – кIакIнаъ, поэзияйиъра –

улхьан жергйириъ» 87

Сувайнат Кюребегова

«Йимиш али гьарин циркил шулу ис...»92

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

Киулин редактор: 67-16-31.

Редактор: 8 (963-375-19-45),

e-mail: sefjatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75

Регистрационный номер:

ПИ №ТУ 05-00444 от 10.04.2022 г.

выдан Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»

Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №2 2022 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 18.04.2022 г. Тираж 282 экз.

Заказ № 1203. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов “Соколёнок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

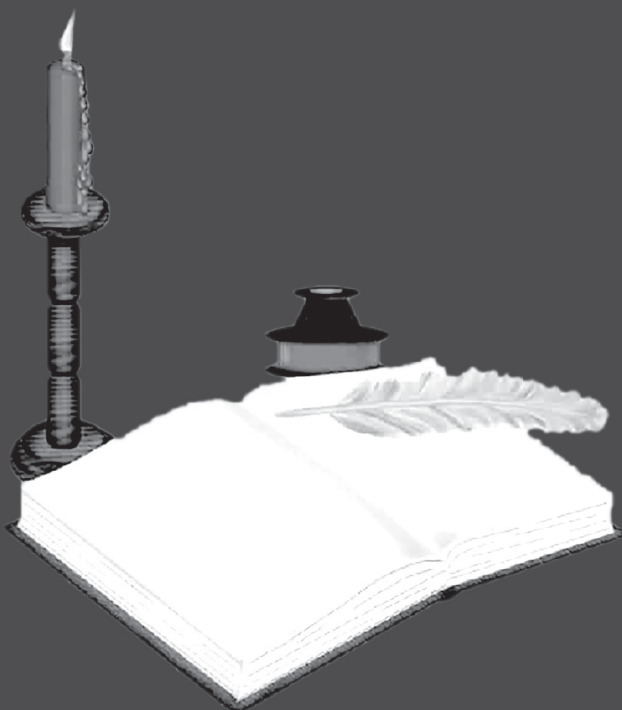
Электронный адрес редакции:

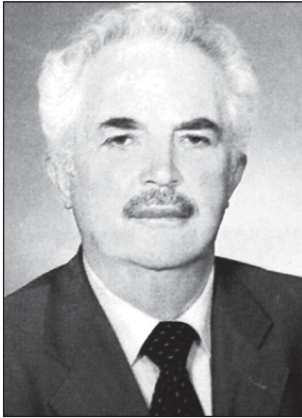
litdag@mail.ru

Подписной индекс: на год – 51320, на полугодие – ПМ959.

Поэзия

Шихмягъямад ГЪЯМИДОВ

ККУДУКІУРА ВАРИ ДУСТАР

Жигьил вахтна дустар айзуз,
Къадарсузди гъюрмат ади.
Гъи хьюгъназа кІваин апІуз,
Гъушу йигъар дустарихъди.

Назарялдин Наврузахъди,
Лап ултІукъу дустар вуйча.
Мугъан ахъю гъардашдихъди,
Марччар-џигъар ккитри шуйча.

ЙицІуд йисан саб партайихъ,
Киврай дарсар эзбер дапІну;
Хал дарапІди ихъ «Пирарихъ»
Агъабала гъул'ан гъушну.

Хабар тувну ихъ дагълари,
Накъ гъурубкъну узухъна дерд.
КІулар эрхна гъи дустари,
Имдруганна дагъсир Эсед.

Гъам узуси, йитим Юсуф,
Ашукъ гъахъну мяракайиз.
Ислягъвализ вуди лап луф,
ГъуштІилна гъач гъапну элдиз.

Къюбан ккебгъу хизандикан,
Гъидритди зат уъмриз велед;
Шябан гъушну дюн'яйилан,
Гъитну учуз зиян ва дерд.

Мурадяли – гирами дуст,
Физматдик кучІвний узухъди.
Заан мялим гъахънийи дуст,
Бухънагъ гъул'ан сарпир вуди.

ЯгъчІвур йисан чветІан артухъ,
Дуст Сейфуллагъ узуз гъахъну.
Фукъан вушра гъапІза язухъ,
Кивган дугъакъ уьзур чІуру.

Вахт гъабхъиган, гъяри шуйча,
џийи Куркакк ккипуз суфра.
Улихъ шуйич гъарган хунча,
Фарман шуйи тамадара.

Инженер кас шулдар гъархуз,
џурутІларин Аьлимурад.
Бай дарфиган сагъди хулаз,
Дердну гъургну ахъю устад.

Студент йисар зухъди гъаур,
Йиз гъулажви Тагъир вуйи.
Хъубан къяляхъ яшар миржџур,
Гъухну думу уьзри хяви.

Халайин бай – дагъсир Шамил,
ЧветІан артухъ инсан вуйсуз.
Йиф убгъури, адарди шил,
Гъабхъну мугъаз рякъ ягъурсуз.

Ахю чудар, дуст Залумхан,
Фукъан вушра дугъри вуйи.
Чан бин'ина узу хъркъган,
Марччарин мас

кIаркIгIихъ шуйи.

Мялимвалин ахю усад
Селим вуйи ГъштIил гъулаъ.
Урусатдиъ ай мугъан ад,
Уткан хизан айи хулаъ.

Шюкюр увуз, Худа-Аллагъ!
Инсаф апIин жигъилариз.
КучIал дариз затра валлагъ,
Дустар вари гъягъюрайиз.

Уткан абин дирбаш Неби,
МВД-йиъ лихуз хъюгъну.
Мушван ляхнар къабул дарди,
Дердлу гъахъир, уъзри ккагъну.

Авар-кавха ялхъвнин усад,
Мирзакерим ШихитIкъарин,
Дярябкъди чан хизандин ад,
Ухди гъушну дюн'яйилан.

Сар гъвандикк риш ккун
гъахъиган,

Гъафну зухъна дуст Селимхан.
Мяъли бикIуз ккунириз чан,
Кюмек ккунди шаирикан.

Агъгюр гафар хуб албагуз,
Агъахнан адаш Рамазан,
Хул'ан гъушур кIари абгуз,
Душнади шул сагъ уъмриан.

Гъафиганна узу гъулаз,
Чахъна теклиф шуй Наврузан.
Гъяри шуйза дустран хулаз,
Гиран дарди гъитуз узкан.

Гъам узуси, математик
Вуйи дугъри дуст Керимра;
Дюзвализ вуй ахю шерик,
Ккунир дайи зат гъярамра.

Яшлу касар, чиб рягъматдиз
Гъягъюрайган дюн'яйилан;
ГъапIруб ибшри жигъил касдиз,
Ярхла хъуб чан хизандихъан?

Дустар! Ухди гъушчва уъмриан,
Веледариз гъитну дердер.
КIваълан гъархуз шулдар узхъан –
Албагунза учвкан бендар.

ДЕРДЕРИКАН ЦИЙИ БЕНДАР

Фикрар! Фикрар! Ургурачва гъи узу,
Жан ккабгърайиз яваш даршлу дердери.
Сефил хъубси, кIваин шули, яр, уву,
ЮкIв абгърайиз увкан вуйи бендари.

Уъмур! Уъмур! Ахю завал гъапIдава!
Хабарсузди духну узхъан ккуни кас.
Кум алдарди багъри беден гъубгдава,
Улдрупди зат йиз улариз ригъсир кас.

Дюн'я! Дюн'я! Вуйва фукъан такабур,
Ккунир гъвалахъ хъайи йигъар гъярайган.

Гьамус гьапIва увуз лигру улар кур,
Хизан ккебгьу нурлу инсан имдруган.

Вахтар! Вахтар! ГьапIуз гьапIчва уьмур кур?
ЮкIв хьимида ккунирихьди уьл ипIуз.
НивкIукдитIан гьвалахь шулдар такабур,
Уягь хьиган, дахьруганси дерд казуз.

Ихь уьмрин мюгьюббат кIваин апIури,
Фукьан вушра бендар кIарза аьшкьнакан.
Хьа йиз бендар шилиз узу урхиди?
Дурар ккунир гьи йиз багахь хьимдруган.

Гьулкан вуйи китаб тIапIри гьар сигьрин,
Лигураза му яв уткан кIалбариз.
Фукьан вушра гьайран вуйхьа уьмрини,
Бахтлу йигьар дуфнайиган хизандиз.

Хьа гьамус гьи гьудубгнийиз уьмрин бахт,
Му йиз багахь хьимдругана такабур.
Яваш шулдар узуз дубхьнай хажалат,
Имдругана багьри хулаь ригьдин нур.

Кьадарсузди гьирифура гьи вахтар,
Йискьуб шула ккудубкIайиз кьюрдун ваз.
Йитим духьна шифонериь кIаз палтар,
Дилибхрайи чюнгри тувра зиян кIваз.

Гьягьюр дупну уву узхьан,
Фикир дайиз гьич сабанна.
Гьушдава, яр, хизандихьан,
КIару дапIну узуз дюн'я.

АпIурашра фукьан сабур,
Гьархуз шулдар уву кIваьлан.
Увуз айи асул, абур,
Гьархуз шулин ккунирихьан?

Бес кIурдайна гьарган узуз? –
Му яв багахь женнет вузуз.
Хьа гьитну ихь хулан женнет,
Гьушдава, йиз уьмрин беркет.

АпIурашра фукьан сабур,
Яваш шули адар дердер.
КIваин шули яв маш, абур,
ДикIураза увкан бендар.

Яв утканвал рябкьюз ккунди,
Лигураза ихъ шиклариз.
Лигуради узухьинди,
Рякьюрава йиз улариз.

Багахълуйир хулаз гъиган,
Урхураза увкан бендар.
Хъасин дурар узхъан гъушган,
Гъати шула хъана дердер.

Гъизигнийхъа гизаф зегъмет,
Рас апІури гъулан хулар.
Гъузна дурар вуди гюмбет,
Улупури ихъ зегъметар.

Гъулаъ гъабхьи гъар саламдиз,
Хъуркъри шулза хялижв вуди.
Бахт ккун дапІну гъуландариз,
Къяляхъ гъюрза гъевеслуди.

ЮкІв хъимийиз гъира валлагъ,
Илдицуз ихъ ахю гъулан.
КІваин дапІну Худа-Аллагъ,
Кюмек апІуз шулуб узхъан.

Гъам узуси, гъуландарра,
Узухьинди ву лап журмат.
КІваин дапІну хизанарра,
Ккебгъри шулу гъюдли сюгъбат.

Сабур апІин кІуйза увуз,
Жаваб шуйив: «Шулдарзухъан!»
Дердлу духънай гъамус узуз,
Сабур кІуруб гъархна кІваълан.

Инсаният рюгълу апІру,
Хуш хъадукар хъубкъра магъан.
ТІурфан, кулак гужли апІру,
Узухьинди къюрд ву гъарган.

Шилиз пуза гъи йиз дерди?
Увлан артухъ кас имдруган.
Йигъар, йишвар гъаъри аза,
Фикрар вари вуди увкан.

Узу хулаз гъафи саягъ,
Жейран шуйва му йиз багахъ.

Хулкан шуйи женнетдин багъ,
Яваш шуйи убгъурай мархъ.

Ихъ Мирамдиз швушв хуз ву вахт,
Гъязурвалар апІурача.
Уву гъитнай пулин савкъат,
Дугъаз аъян дапІну ача.

Далдам-зурна адру сумчир,
АпІуз ккача багарихъди,
Абгъязуз, ихъ веледдин сир
Лап гъюдлиб ву увухъинди.

Гъюрмат айвуз узухъинди,
Яв дадизтІан хъана артухъ,
Хъа узура, уву ккунди,
Бахш апІуиза увуз ягълухъ.

Узу нивкІуз душнайиган,
Шулва гъарган йиз багарихъ.
Амма нивкІ’ан уягъ хъиган,
Шулдарва зат йиз уларихъ.

Фукъан вушра аьшкънан бендар,
ГъидикІунза ихъ уьмрикан.
Уч гъахъиган гъамус дердер,
Аьшкъ гъудубгну йиз фикриан.

Гъи йиз гъвалахъ уву хъайиш,
Жигъилганси аьшкълу шуйза.
Ихъ дачайин гъяйси-кишмиш,
Уву хъади уч апІуиза.

Ухъуз айи хутлар, гудлар,
Гъюри шулу йиз багахъна.
Ихъ къюреддин ккунивалар,
КІури шулза дурарикна.

Хулаъ сарди гъузнайиган,
Вари фикрар вуйиз увкан.
Хъа раккнарин сес гъабхъиган,
КІури шулза – яр гъюрайкІан?

Элди кІура – апІин сабур,
Сабур апІин, Шихмягъямат!
Шулдар узхъан апІуз сабур,
Имдруган хулаъ яв ад.

Яв гъахъи йигъ тебрик апІуз,
Уч шула ихъ ахю хизан.
Кюкйирин кунці увуз тувуз,
Хъуркъна яв риш Москвайиан.

Гъафиганна ихъ веледар,
Увкан вуйич вари улхбар.
Гъамкъан ккунди варидариз,
ГъапІуз гъуш'ва кур накъвариз?

ГъапІну кІури узу дердер,
Кюмек апІру инсан адар.
Урхури йиз увкан бендар,
Гъаъри аза йишвар-йигъар.

Йиз гъахъи йигъ тебрик апІуз,
Закур гъюра ихъ веледар.
Ккунда вардиз гъюрмат апІуз,
Амма йиз юкІв шад шуладар.

Рякъюрашра ихъ веледар,
Фикрар вари увкан вуйиз.
Яв утканвал гъархуз шулдар,
Дябкънайиб лап йиз улариз.

Адабгъунза гъулкан китаб,
Увкан дикІну сифте гафар.
Дерд-хажалат хъибган гъалиб,
ТІапІри шулза думу дафтар.

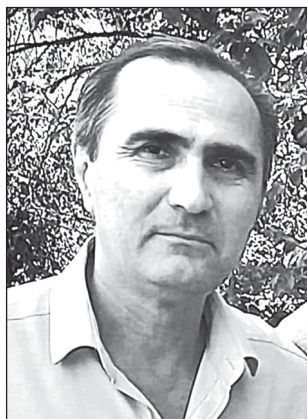
Гъвалахъ дитну биціи шубар,
Фикрар вуйив хуш уъмрикан.
Духънайган йиз яшар йирхъцІур,
Ялхъвниъ айхъа шадвалиан.

Яв гъакІи йигъ улубкъиган,
Накъвдиз лигуз гъягъюрача.
Пагъ, даринхъа фукъан уткан!
Гъам увуси, яв гюмбетра.

Кюкдихъ хъашра беъли, мишмиш,
Гъяйран духъну адарза зат.
Амма уву багахъ хъайиш,
АпІуйзавуз хуш зарафат.

09.03.2022

САБПИ РАЖАРИ
«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН» ЖУРНАЛИЪ

Ризахан МЯГЪЯМЕДОВ

АДАШДИЗ

Ктитуз махъвар, ихтилатар
Вуйва, адаш, халис устад.
Хъпехъуй увухъ сифте баяр,
Хъасин хутлар аңуйва шад.

Гъар хябяхъган вуйи аьдат
Нубатнан ктибтуб ихтилат
Дюн'яйикан, нахшрарикан,
Дегъ замандин халкъарикан.

Хъа ккебгъиган ктитуз махъвар,
Аьгъю шулдай гъубшуб хябяхъ.
Дусуйча, ккидиржну ликар,
Вартан бицир дитну хабахъ.

Ккудудубкди къатI гъапиш махъв,
Ич юкIварик кабхъуй аьзаб.
– Хъасин, адаш, кидибт ихъ махъв, –
Вардари аңуйча тIалаб.

Гъушну йигъар, гъушну йисар,
Уьмрин чархар дерккуз шулдар.
Тпирхну гъушну мукъ'ан псинчIар,
Хъпехъура гъи увухъ хутлар.

Гъевес кади ктибтурава
Махъвар, къисйир хутлариз яв.
Швнуб девир кIваъ уьрхюрава,
Швнури увуз кIура аба...

ДЯВДИКАН ВУЙИ ШИЪРАР

– Йипа,– гьерхну сари узхъан, – Къисас алдабгъну душмнилан,
Яв шиърарин арайиъ Ватандиз чан багъри, масан
Айин дявдикан вуйидар? Рякъюъ учІвну женгчи инсан,
ШуйкІан увхъан бикІуз дидкан? ЮкІв гъялакди, рякъюз хизан.

Му суалну гъапІунзу гъах: Магъа дугъан ккуни юрдар,
– Дявдикан адариз цІарар, Ликариз таниш ву рякъяр.
Гъахъир дарза дявдиъ узу, Хабаъ тІауз веледар чан
Гъяркъюр дарза думу вахтар. Гъялак духъна игит инсан.

Хъа ягъчІвурна садпи йисан Магъа хъуркъну икриз думу,
Дявдиз гъушну жигъил инсан, – Адаш! – гъабхъну баярин сес.
Шубур велед гъитну хулаъ Имдар жандиъ фикрар гъамлу,
Ахъю бабан, жара гъулаъ. Рюгънак эскрин кубчІвну гъевес.

Думу вуйи сар нежбрин бай, Хъасин дугъу илбицний ул,
Умуд кайир хътакуз къяляхъ, Рякъюрадай гъяятдиъ хпир.
Мердваликан дапІну чаз тай, Гьерху дугъу: «Наши дада?»
Гъушну, дявдин ккадапІну рякъ. Жаваб гъабхъи: «Кивунча накъ».

Йирхъуд йисан гъурабатдиъ, Мягърум гъабхъи ужагъдиъ чан
Къисматнан къуру хабариъ Лик ивубси, гъушу нивгъар
Гъахъну му кас – жигъил инсан, Къягъял эскрин уларилан,
КІваъ уърхюри юрдар масан. ТІау дугъу хабаъ баяр.

Багъри баяр хабахъ дисуз Мирзахан кІуй касдиз думу,
Мягърум гъаши хиларихъди Хутларикан вуза дугъан.
Гъабхъдар дугъхъан. Йиз абайи гъюбхну ватан
Яракъ бисну, Гъяйиф дарди чан жигъил жан.
Женгнаъ учІвну душмнарихъди.

ГЪУРБАН ИШРИ

Яв хилариз, дад хъайи таза уълин,
Гъурбан ишри, дада, багъри, гирами.
Яв хилариз, кІуллан алдату балин,
Хъана гъурбан ишри, дада, йиз ккуни.

Яв ликариз, бай бадали алдагъу,
Гъурбан ишри, дада, гъарган сабурлу.
Яв дердериз, учухъ уву гъизигу,
Гъурбан ишри, дада, гъарган абурлу.

МАРХЪ

Саб йишв`инди, вари дюн`я вуйибси,
Алабхъну мархъ хабарсузди, гъалинди.
ЛитІнарра чан, чІатху тІумтІун удрарсар,
Гъуру жилиз дюзмиш гъахъну дишлади.

Къяши гъапІну вари аьлам бул мархъли,
Хулар-икрар, рякъюъ айи дишагъли.
Имдар сарун жил`ин фукІа, кудруркІуб
Ламун бацар убгъурайи му мархълин.

Хъадан ригъра атІабгура литІнаригъ,
ДерккучІимир назук шула рюгъламиш.
Баяр-шубар жаргъури а кючйиригъ,
Мархълин кІанакк духъну айи безетмиш.

ВЕЛЕД

«Йиз дарман, дарман ширин», –	Чан униъ итну узу.
КІуру узуз ич бабу.	Сар вуза ич абайин,
КъутІкълиб ву аьхир думу,	Сар вуза ич бабанра.
Дарман шулинхъа ширин?	Вуза дурарин девлет,
	ВаритІан ици шербет.
– КъутІкълиб шулушра дарман,	
Диди сагъ апІур зиян, –	КъутІкълиб шулушра дарман,
Гъапуруз ккуни бабу,	Диди сагъ апІур зиян.

НАРЫН–КЪАЛА

Табигъ даршлу халкъди диву дарамат,
Уьбхюз кІури ерли халкъдин саламат.
Нарын-къала гъар замандиъ гъясратлу,
Дербент шагърин якъин юлчи даимлу.

Шагърилан алдагъури чан хабар,
Гюзчи дубхъна Нарын-къала къудратлу.
Чапхунчйириз аьхир адру аьзабар
Къисмат гъахъну яв цаларикк ажугълу.

Нарын-къала ву бизар даршлу шагъид
Дербент шагърин гъийин уьмрин сикинсуз:
Саб терефнаан ебхъидивуз нашид,
Сумчрин зурна – тму терефнаан шагърин..

САБПИ МЮГЬЮББАТ

Марци кІваъ дердерикан бейхабар
Хабарсуз мюгьюббатнан назук лишнар
Ашкар гъахъну, дапІну мютІюгъ гьиллигъар,
Жигьил жан ва йиз кІван зиреклу фикрар.

Йигъ улихъна марци паксир вуй балин,
Варидари кІурайир чаз аферин,
Абин-бабан хиларигъ чиркквсир гатдин,
Мюгьюббатну гъал кипайиз кІвак балин.

ЙицІихъубпи хъадукран вуйи тахсир,
Гъабгъу миркклиз апІрусир ригъди тясир,
Ачмиш гъабхъну йиз кІваъ мюгьюббатнан сир,
Гъамус вуза думу гьисснан гъякъ йисир.

* * *

Йисарилан шула ашкар
Дюн'я гъябкью уларихъ
Йиз байвахтар – гъубшу машквар,
Уъмрин ахсрар вуйи йигъ.
КІваин гъюра йигъар: садар –
Шадваликан кархъдар юкІвар,
Тмундар, кІуруш, мютІюгъ гъапІдар
Пашманвали зулумкар.

Яраб имийкІан нубатнаъ
ЮкІв шад апІру сад йигъкъана?

***

Мюгьюббатнан нурари
Ярин машназ акв тувра.
Ширин гафар ихъ арайиъ
Мяълийиз илтІикІура.

Гъач, ккуни яр, мяракайиз
ТІарам ялхъван апІурхъа.
Ихъ ккунивал му аъламдиз
Аку ригъси кабхъурхъа.

Ялхъвниъ айири хилар
Дурнайиси гъюрхюрва.
Гъюлин ранг али улар
Жилиъ умун утІукъурва.

Мюгьуббатнан гьиссари
Ярин кIваз умуд тувра.
Мани рафтар ихь арайиь
Шиърариз илтIкIурхьа.

Гъач, ккуни яр, майдандиз,
Хилар дисну лицурхьа.
Ихь ккунивал эллериз
Хьадукарси балгурхьа.

УЪМРИН ЕРИШ

Сяаьт цалик – уъмрин шагьид.
Ккудубшубдиз гъаъра йигъар...
Чатху мархълин гъагъи литIнар
Гъялакдиси ахъра завлан.
Йигъар, йигъар, ярхи йигъар,
Тамшихъ хъайи бицIи бализ,
Йигъар, йигъар, жикъи йигъар,
Яш дубхънайи къаби касдиз.
Яваш йихъай, юргъа гъяйвнар,
Уъмрихъ духъназа тямьгъкар.

ЦIА АПIРУ ХАЛ

ЦIа апIру хал – мани марцар,
Хянакк дахънай гъерцу гакIвлар.
Хизандин хал, масан цалар,
Ачухъ апIру йиз кIван гьиссар.

ЦIа апIру хал – багъри цалар,
Бабу сажакк ккахъу лавшар.
Акв, манишин, хураг цIиин
ЦIа апIру хал – хизандин гим.

ЦIа апIру хал, му яв цалар
Шагьид гъахъну швнуб-саб наслин.
Абин-бабан уъмрин аьсрин
Вува асул ва марци дин.

Фазина ВАГЪАБОВА

МАЖВЛАРИН ГЪУЛ

Наан ашра узу, гъарган
Увухъ хъайиз мани фикрар,
Сабни салам марцци кІваан
Увуз вуйиз, Мажвгларин гъул!

Ккудушишра фукъан йисар,
Дабалгнава узуз гъарган,
Дамагъ, девлет вува йиз кІван,
Йиз кІван даягъ Мажвгларин гъул!

Лигураза яв дагълариъ,
Дабалгнаийи яв багълариъ,
Гъурбан ишри яв ругариз,
Жан йиз багъри Мажвгларин гъул!

ЖАН ДАДА

Хабар азуз му яв кІвакан,
Аьзиз дада, ккуни, масан.
Узу гъюру рякъ уьбхюри,
Гъарган шуйва ккилигури.

Кавуз фикир гизаф узкан,
Ярхла душна кІури увхъан.
Яв дюьйири уьрхюразу,
Дада, наан ашра узу.

КІваин ализ яв гъякъ гафар,
Узуз туву насигъятар,
Узу хабаъ тІаьру хилар,
Яв манишну ацІнай хулар.

Наана гъушишра узу,
Ихъ хулахъ вуза тамарзу.
Багъри гъулаз шулза гъялак,
Карсуз ккунди, дада, яв кІвак.

МИЛИЦАН ФУРСЛУДИ, ИНСАН

Къил ктру хураг ипІуз шулдар,
Пул адру кас гъясникк ккимдар.
Нягъякъюр гъаммишан ву гъякъ,
Гъякъра шула ухъуз нягъякъ.

МапІан герек дару фурсар,
Чкиди гъяру уъмрин йисар.
Фу ву гъубзруб жилиин му,
Гъудубгиш кІван мани гаму?

Милицан фурслуди, инсан,
Мудубган яв къиматлу сан.
ИмбудартІан дарва артухъ,
Анжагъ нефс пчІу шлуб дар яв тухъ.

ФУТНАКАР

Минди-тинди футна апІуб,
Ахъю метлеб вуди гъяуб,
Масу туврава гъарсар кас,
Даришри увусир пис кас.

КІаруб – лизи, лизиб – кІару,
Марцир дапІну гизаф къалу,
Дибисну кІваъ къаст лап чІуру,
Лицурава хъади агъу.

Майил-мадат, ахъюр-бицир
Агъдарвуз зат, кипри тахсир.
Агъусиб юкІв, улар – битІран
Дерднакк гъузрияв гъаммишан.

Хъайирси ляхнихъ саб ахъю,
Гъюлягъ шулва хуси кІару.
Уларилан гъушкъан нивгъар,
Ишривуз дердер, футнакар.

ЙИЗ ДАГЪУСТАН

Салам увуз марци кІваан,
Йиз хал, йиз ккуни баб – Ватан.
Му дюн'яйиѳ вартІан уткан
Ватан вува, йиз Дагъустан.

Гъизил кюкдин адлу дагълар,
Ширин йимиш айи багълар,
Гъарган вуза ув'ин гъайран,
Аъзиз ватан, йиз Дагъустан.

Халачиси дабалгнайи,
Вари миллет албагнайи
Яв ругариз ишри гъурбан,
Аъзиз ватан, йиз Дагъустан.

ГЪАЗ ГЪАПШУНВА КУЧІАЛ?

Арханн ву йишвандин зав,
Амма йиз кІваз тувра аъзаб,
Духънайиган жарарин тай
Узуз ккунди гъахъи сар бай.

Дагъси гъагъиб шулу гуннагъ,
Я бай, кубкІди увук йиз агъ.
МигъитІибкІан, улуп яв маш,
Гъаз гъапшунва кучІал, юкІв аш?

КЪИСМАТНАЗ ЧУХСАГЪУЛ

Уъмур хъапІри ккунирихъди
Шад вуза йиз хуш уъмринин.
Саб ву ихъ рякъ, гъиссар марци,
Шад вуза йиз бахтлу йигъ'ин.

Завариз кІурза «чухсагъул!»,
Ахсрар ккивган, ригъ алабхъган,
Къисматназ кІурза «чухсагъул!»,
Ккунир айи уъмур балгбан.

Сар-сарихъан жара апІру
Йигъ ухъуз дарибшри къисмат.
Чуру ният чан кІваъ ивну,
Гъюру кас даришри къисмат.

ЧВЛИН ВАХТАР

Гъушну гюзел хъадан йигъар,
Гъизил чвул дуфна багълариз,
Гъатху, цару, уъру кӀажар
МикӀлу шабаш апӀури чвлиз.

Зяиф духъна ригъдин нурар,
Зав'ан ахъра мархълин царлар.
МикӀ либцура, ктарди вижна,
Ахъуз гъитра гъарлан кӀажар.

КУЧӀАЛ ВУ МЮГЪЮББАТ

Улубкъну ашра хъадукар,
Зав'ан куркӀра мархълин царлар.
КӀару дубхъна мухриъ хиял,
Кур духъназу, ашра улар.

Тахсиркар дапӀнава узкан.
Му гафар кӀурза дерднаан.
Сабаб адру ахъю аъзар,
Зулум, кучӀал ву мюгъюббат.

Улубкъну ашра хъадукар,
Къисмат балгуз гъаз шуладар?
Дердерин лукӀ дапӀну узкан,
Мюгъюббатну гъибтну зиян.

ККИЛИГУРАЗА

Фикир гвачӀнин – ахсрарикан,
Йигъ ккилибгур аку ригъдиз,
Хябяхъ ккилибгур – хядариз,
Йишвра – вазлиз, узу – увуз.

Уягъ дапӀну ахсрин аквеси,
Аку йигъан ригъдин нурси,
Йишвну хядси йиз кӀваъ кабхъну,
Гъудургунва ялгъуз вазси.

Миннат вуйиз, йиз ваз ялгъуз,
Мигъитан увуз ккилигуз.
МапӀан узу хъана бизар,
МапӀан узу айибтӀан сар.

СИЖАРИН ГАФАР

ГъапІза, эллер, му швушвкан?
Замана дубхъна дигиш.
Хабар дар хизандикан,
Телефон... Ебхъдар бирмиш.

АпІин гъапиган хинкІар,
Эргнайиз кІуру хилар,
Жара ляхин – кар адар,
Селфийи дапІна бизар.

Ккундар йиз швушваз панзар,
Убхуз халачи аьгъдар,
Иливну ярхи шибар,
Ляхин апІуз зат ккундар.

Му замандин швушвариз,
Инстаграм, вай-фай кІури,
Телефон хилиъ айи,
Вахт бихъурдар ляхнариз.

Гъарай ипназа, гъарай,
Швушваз ебхърубсиб гъарай,
Гъамус гъапІза, вайгъарай!
Деъна швушв, кабхъну вай-фай!

ХЪАДУКАР

Гъатху ригъди йивури чарх,
УлтІуккура кІару дифар,
Уъру, гъатху духъна багълар,
Жакъварин ерхъура мукъмар.

Хъадукраз гъафи жакъварси,
Багъдиъ деъру ихъ жигъилар.
Жакъварин гюрчег мукъмарси,
Ккунивалкан чпин ву мукъмар.

Сар-сариз гъяркъдар ккун ишри,
Ккун гъахъидар къисмат ишри.
Хъадукран мукъамси жакъвлин,
Саб ишри юкІвар дурарин.

БАГЪРИ ВЕЛЕД

Ширин гафар ерхъруган,
Пашман юкІвра шад шулиз.
Аьлхъру маш яв рябкъруган,
Бизарвалра дубгуриз.

Акв вува йиз уларин,
Ширин йимишра гъарин.
Йиччв вува, мулхиъ айи,
Аку нур вува ригъдин.

Яв сес, гъюрай мухриан,
Мукъамси вузуз жакъвлин.
Нивгъар, ахърай уларлан,
Шидси вузуз замзамдин.

Багъри велед йиз ширин,
Вува уьмрин манишин.
Яв улари кІваз мани
Гъибтра йиз кІваъ аку шил.

ДЮН'ЯЙИЗ ДУФНА ХЪАДУКАР

Шту ацнайнн вари нирар
Жаргъур гъялакди гъюлиз.
Жакъвари йивура мукъмар,
Хъадукар дуфна дюн'яйиз.

Вахтар ву му ккунидарин,
Ихъ кІваъ айи хияларин.
АпІури ихъ уьмур ширин,

Хъадукар дуфна дюн'яйиз.

ГъитІирхну хъадукран
микІар,
Ккунирихъна хъади хабрар.
Зав'ан гъаъри ригъдин нурар,
Хъадукар дуфна дюн'яйиз.

МЮГЪЮББАТНАН ЛИРИКАЙИН АНТОЛОГИЯЙИАН

Дюзмиш гъанІур Г.Н. Малляшев

Къалухъ МИРЗА

УЗУ ЙИСИР АШУРАВА

Мюгъюббатназ адар сяргъят,
Цайлапан ву думу уъмрин.
КІваз сикинвал – адар рягъят –
Гьюл ву думу вартІан дерин.

Гагъ лигурва айвандихъан,
Мермер жуна машнягъ гъипри.
Гагъ лигурва узуз улдхъан,
Улариан нур ебчури.

Гагъ, улучІвну хулан гъваин,
Гъар терефназ лигурава.
Дерднан гъарз илипси кІваин,
Узу азмиш апІурава.

Гагъ гъягъюрва булагъдиккна,
Зарна зиба, хара алди.
Гагъ гъярва йиз улхъантина,
ЮкІв адабгъну, вухъди хъади.

ДаркІури зуз я ав, я ваъ,
Йисир мапІан узкан уву.
Яв мюгъюббат убхъури кІваъ,
Къалухъ Мирза гъитва уву.

Багъаудин МИТАРОВ

* * *

Жан аьзиз яр, узу мурган,
Яв пашманвал улупури.
Йиз аьзиз юкІв ву мутІубкІан,
Дердер, гъамар ачухъ кІури.

Гъизил гюлин бегъер шулу
Чак куркІиган ригъдин нулар.
Гъар инсандин юкІв шад шулу,
Шадди гъяркъган ярин гъялар.

Аку дюн'я дар шулузуз,
Яв шад гъялар пашман гъяркъган.
Ккун шулузуз яв кІул запІуз
Хажалатну эбхну гъяркъган.

Гъам дагълариъ, гъам багълариъ
Дере тепе дифру ацІна.
Гъам гъуларииъ, гъам шагърариъ
Йиз аъзиз юкІв дердну абцІна.

Аъзиз вуйи ригъдин нурар,
Ригъдин нурар наан айкІа?
Хъадукракъан зук куркІудар,
Яраб, йиз бахт гъудубгнийкІа?

Абумуслим ЖЯФАРОВ

ТАХСИР ВУШ, ЙИП

Йигъан хъубан булагъдихъна гъягъюру,
Гъар алахъган, чан маш узуз аьлхъюру...
Аьхир жини сир элиз ашкар шулу,
Тахсир вуш, йип, юкІв улубкъуб жигъилин.

Улариккан ккилигури, аьлхъюру,
Багахъ дүфну, узу чак гаф капІиган.
Тахсир вуш, йип, юкІв улубкъуб жигъилин.
Гъар гъаахган, узуз нивкІуъ рякъюру.

Агъдрурира сабпну мяъли ктабгъюру,
Увусир риш уьмрин рякъюъ алахъган,
Уву даршиш, йиз юкІв бегъем убгуру...
Тахсир вуш, йип, юкІв улубкъуб жигъилин.

КІВАЗ ККУНИ ДУСТ

КІваз ккуни дуст, багахъна гъач, багахъна...
Ярхлариан миьхилиган, нач кади.
Жигъил уьмрин ихъ чирагъ магъа кабхъна,
Бахтлу миюгъюббатдиин гъяйран вуди.

КІваз ккуни дуст, багахъна гъач, къан мапІан,
Ихъ шад сесер дагълариъра атІагри...
Йиз кІваъ айи ширин хиял, ширин къаст
Увуз кІурза, хъебехъ, явра кІваз ебхъри.

КІваз ккуни дуст, гъяркат апІин узухъна,
Ухъуз уьмриъ гъам-хажалат дарибшри.
Йиз кІваз яв юкІв дуфну ккунду багахъна,
Дуфну ккунду, багахъна гъач, аьзиз дуст.

Манаф ШАМХАЛОВ

АДАХЛУ

Аьжаб духънаву безетмиш,
Гюзел багъдин ширин йимиш.
Хуб гуж дарин уву даршиш,
Йиз кІваъ гъарган ай адахлу.

Аьжаб гюрчег ву яв гардан,
Ву лицруган, шулзу гъайран.
Йиз кІваин ал уву гъарган –
Йишвну, йигъну, жан адахлу.

Яв бегъер ву йиз кІваз ширин.
Ву ккунду узуз дерин.
Адар кьимат яв уларин,
Гъарсаб йимиш бул адахлу.

Эрхну ярхи кІару кушар,
Хуб гюзелдар ву яв улчІвмар.
Гюрчегвалин адар къадар
Яв гъарсабдин, я адахлу.

Ширин шулу ву улхруган,
Ккурувал фу ву яв юкъян!
Жигъил дердназ шлу дарман
Уву вува, жан адахлу.

Хъипну кІулихъ марци ягълухъ,
Уву гъяркъган, шулзу ачухъ.
Адарда хъа увлан артухъ
Багъалу жан, я адахлу.

Ибрагъим ШАГЪМАРДАНОВ

ГЪАФУНДАР

Ригъдин хуш нур айи машнаъ,
Бегъерлу багъ айи яшнаъ,
Марци фикрин рюгъ айи кІваъ,
Гъафундар йиз яр, гъафундар.

Кюкйири кунці хъайиз хабахъ,
Ул либцури а йиз дугъахъ,
Хъугъназа узу дугъан кІвахъ, –
Гъафундар йиз яр, гъафундар.

Думу ву йиз уларин акв,
Мюгъюббатнан чирагъ ву пак,
Мухрин кьефсиъ юкІв ву гъялак, –
Гъафундар йиз яр, гъафундар.

Беден – гюрчег, улар – мержан,
Успагъи къамат, шумал жан,
Мелзнин али шюрбет чан, –
Гъафундар йиз яр, гъафундар.

Адариз кІваз зерре къарай,
Дугъаз вуйиз аьшкъан гъарай.
Фила шуйкІа йиз дихназ «гъай»? –
Гъафундар йиз яр, гъафундар.

Мягъмуд АМРАХОВ

ЖАН ГЮЗЕЛ

Гюзел вува, хуб дуфнава чагълариз,
Эллер увуз гъурбан шула, жан гюзел.
Сейир апІуз дуфнайиган багълариз,
Эллер увуз гъурбан шула, жан гюзел.

Му гюзелвал тувну авуз гизаф зур,
Аьжаб ширин ву эллериз гъи яв ччвур.
Гъябкью вахтна машнаъ айи уччву нур,
Эллер увуз гъурбан шула, жан гюзел.

Дабалгну, риш, удучІвнава гъи багъдиз,
Гъяркью вахтна ухшар гъюрва маралдиз,

Ашигъ духъну гюзел жандин гьарсабдиз,
Эллер увуз гьурбан шула, жан гюзел.

Йитим Мягъмуд увккан дарда гьич бизар,
Фукъан уву гьапИшра, риш, яв назар.
Уву рякъюз улар вуди, Интизар,
Эллер увуз гьурбан шула, жан гюзел.

МутАлиб МИТАРОВ

ШЮКЮР ИБШРИ

Шюкюр ибшри йигъаз думу, вахтариз,
Ачухъ аквназ, йиз улар увук куркІу.
Шюкюр ибшри хулаз, гьулаз, ругариз,
Мукъан гюрчег дюн'яйиз къисмат гьапІу.

Шюкюр ибшри дадайиз, хъа дахайиз,
Уву гюрчег узуз тюренмиш гьапІу.
Шюкюр ибшри яв улариз, кІалбариз,
Узу чпиз шак имдарди йисир гьапІу.

Шюкюр ибшри ицрушназ, сифте вуди,
Уву гьяркъган, хялижв гьабши йиз кІваз.
Баладар кашра душвак, шагъид вуди,
Уву кІваин хури гьар вахтна жвуваз.

Шюкюр ибшри, бисури увхъан нефес,
Рякъюри шлу цІиб вуйи дакъикъйириз!
Йиз кІвакан гьапІунва уьмурлугъ къефес,
Вахт гьафиган, гьабхруси фана дюн'яйиз.

Юзбег ГЮЛМЯГЪЯМАДОВ

ЖАН ГЮЗЕЛ

Саб кюкюси уву гьяркъган ярхлаан,
Агъю апІин, фу гьябгьюруш йиз кІваан.
Мурган узу кум алдарди, гьач, мукъан,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

Гьач мапІана аку уьмур йиз кІару,
ЕбцІурада йиз мани юкІв яв хьару.
Гьурбан шалза, гюзел, рякъюз яв гьюру,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

Фикир дапІну, гъаз шулдара рягъимдар,
Наз апІбазра гъаз апІдарва саб къадар.
Фукъан хъуза увуз гъарган миннаткар,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

Ваз вудава акв туврайи йиз чюлиз,
Гъяйран вуза яв нур тувру къюб улиз
Ихтияр тув шадди балгру ихъ уъмриз,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

Ярхи йигъди яв рякъяриз лигурза,
Уву гъюру рякъюъ йиз кІул дивурза.
Увухъ, гюзел, йиз аъзиз жан тувурза,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

КІаруб вузуз уву дару аку йигъ,
Уву вува йиз улин акв, мани ригъ.
Мубгана жан, гъапІу гафниин дийигъ,
Язухъ дарнуз, инсаф апІин, жан гюзел.

Зумруд ХАНМЯГЪЯМАДОВА

АЛАГЮЗЛИ

Хъур шуран мас кайи кушар
Хъайир ву йиз алагюзли.
Лицруган, жейрандиз ухшар
Айир вуйиз алагюзли.

ШулдайкІан йиз дердназ дарман,
ЮкІв дар вуйиз, алагюзли.
Ишбу хъимдар узухъ аман,
Инсаф апІин, алагюзли.

АълхъюйкІан, йиз дердер гъапиш,
Гъургу уз'ин алагюзли?
Сир пуз дарши, узу гъачІиш,
ДидикІнайиз, алагюзли.

Дафтар диву йишв кІарза йиз,
Вуз хъял дарфиш, алагюзли.
Узу дарфиш, вас'ят вуйиз -
Йиз дердер уърх, алагюзли.

Узу я гъюр, я гъич дяргъюр,
Вахт чІуруб ву, алагюзли.

Гюлле кубкІган, кІарза яв ччвур,
Жарарин ваъ, алагюзли.

Узу дарфишра, бахтлу йихъ -
Жвув шад вуйган, зуз «язухъ» йип,
Метлеб вуйиз, алагюзли.
Йиз рюгъ шад шул, алагюзли.

Гъизилгиюлин сагъ рангниин
Ашукъ вуза, алагюзли.
Алир гъарган саб гафниин
Сар ву гъяркъзуз, алагюзли.

Заки ДАШДЕМИРОВ

ГЮЗЕЛ

Улар тІаъну, лиг йиз машназ,
ЕрцІуразу йигълан-йигъаз.
Иб тутрувди йиз гъарайназ,
ЧІур мапІан йиз уьмур, гюзел,
Кур мапІан йиз улар, гюзел.

Бегъем даршиди метлебар,
Гъушну хайлин жигъил жанар.
Гъи ухъуз хуб майдан базар
Дубхъна, хъапІхъа девран, гюзел,
Ачухъди лиц гардан, гюзел.

Гюзел, йиз жан мапІан зяиф,
Йиз юкІв мапІан, кубдри, маиф.
Йиз шадвалик йивурай диф
Пак яв агъузар ву, гюзел,
Гъач, мегъерган гъюдси, гюзел.

Мюгъюббатвал уьбх, багъа ву.
Думу адру уьмур гъаз ву?
Думу сам ву, кыюб дарч гъахру,
Шубуб кІуруб ваъ гъа, гюзел,
Вара гъафил махъан, гюзел.

Ккунивалин йисир вуза!
Тек яв жандиз гъурбан вуза.
Ккунирихъан махъан ярхла,
Ачухъди лиг улар, гюзел,
Деет шалин пІипІар, гюзел!

Аьлитгагъир СЕФИКЪУРБАНОВ

АКРОШИИР

Зат дяржкъди ашра ухъу сариз сар,
Ухшар яв кІваълан гъябгъюри адариз.
Зуз багъалур, вари яв шаду аьлхъбар
Ккунивали дюнмиш дапІна хядариз.
Умуд кивну аза: ухъу алахъур,
Набалугъ фикрари гъюрхназу шаду,
Иливназа дюн'яйинин саб яв ччвур,
Зу тamarзу ву архъуз яв гардандиъ.
Абхъри яв кІваъ бахтнан нир, дубхъну ахмиш
Мюгъюббатдин ялав гъарабхри ухълан,
Ихъ уьмур хъана хъуз ккуний башламиш
Рибшурай гъалавси, мурсликан бахтнан.
Ахсрар ккивну ими мюгъюббатди ихъ,
Йиз гюрчег йигъар имбу гележегдиъ
Ихъ дугъривали дерккну а йиз улихъ,
Зуз ярхла вуй дагъдихъан рякъ, гюрчегди.

Муслим КЪУРБАНОВ

ХЪАДУКРАН ЧИГ

Зав'ан ахъра мархълин цІадлар са-сабди,
Хилин мани гагъаз тюмер апІури.
Савадсузди, табиаьтдин йисирди
Лигураза, душаваъ яв нур аш кІури.

Гъапнийваки, кьюрид жара шлуган,
МикІлахъди дарш, дифран чигси гъидиза,
ГвачІнин ухди чру мягъмриз гъилигган,
Дид'ан увуз, яр, хядси лигидиза.

Гъапнийваки думу йигъан йиз кІвакна,
Дифрахъди дарш, мархълин пІилтІси хъуркъдиза,
Бахтлу цІадлар дарагъну яв хабахъна,
Умударин кюкю рибшвуз гъитдиза.

Я микІлахъди, я чиграхъди кІван дерди
Сикин апІуз уву ашкар гъахъундар.
Фагъмсузди хъугъну, завуз лигури,
Мархълин цІадлар ахъра... Наши яв гафар?

Паша МЯГЪЯМАДОВ

ВАРИ РЯБКЪЮЗ

**Ахъли мучушнаъ рябкьюразуз вари:
Умун лигувал яв жангар уларин,
Вуз мучушнаъ жан-юкІв апІбакан вуй кин,
ГвачІнин аквнахъди дубгуз вуйи мумкин.**

**Рякьюразуз, кІарза герчег, дугъридан:
Утанмиш'валиъ ахънай гарцІлар якьут,
Гъызгъин теменайиъ абхънай яв гардан,
Багъдиъ айи гъарсаб мейва, духънай жут.**

**Рякьюразуз му яв марцци хиялар,
Фу-вуш пуз ккундайи ялавлу кІвантІар,
Рякьюразуз гардандихъ хъай хиларра,
Хъюхънихъ хъайи кІару тІюхъра бейхабар.**

**КубкІиган увук мюгьюббатнан бегъуш,
Гъамус дарабгъну имбу яв мешреб – куш,
Ялавлу чиг йивну айи яв жандак,
Мугъаятвалра рябкьюрадар шак.**

**Аьлапатнан шейъ даринхъа мучушин.
Рябкьюрганра гъитрай улар уьлчІюкьюз.
Дурар арццубра ву узуз лап ширин,
Вушра гъузри уьлчІюкьюну, вари рябкьюз.**

Гюлбика УЪМАРОВА

***

Сабсан ражну дупну узуз, «Йихь багахь»,
Миилirkan улар, гьивну хилин гагь;
ДерккучИмриз лигуз гьита дуфнайи,
Лига узуз, увухь иб хьивну айи:

Фициб суал тувруш гьамуну ражну?
Фиткан сюгьбат ккебгьруш юкIвари, шадну?
Фици интIиб дарин хьивнайи шавгьар?
ТIубччури а хьрагь шитди вичун гьар.

Ничхрарикра кабхьну фициб-вуш гьалаб,
Ихь юкIварси, дифар хьерган сабдихь саб,
Мархьлин литIнар ктахьуз хьюгьган завари:
Гутариси гьюжат ккебгьу дурари.

Сабсан ражну кIайиз увуз: «Йихь багахь!»,
Табиагьтдин улихь гьапIдаву русвагь:
Мархьлин кьяши хиларра куркIри унтIак,
Кьоркьлин цIатIан, гужлиб гьапIва узуз мак.

Сувайнат КЮРЕБЕГОВА

* * *

Ваь, узу гьи абгурадарза думу
Ухьуз кьюриз гьибихьу гьюлин гьирагь.
Йишван кьяляхь хьибкIнайи гвачIин ламун,
Шагьрин кIулихь нивкIуь айи Пушкин дагь.

Йишв гьябгьюрай сабурлуди, марцциди,
Кьюб кIван аригь жикьи шулайи манзил.
Йишв гьябгьюрай ширин нивкIси ицциди,
Анжагь нивкI адайи лепйириз кьилзи...

Ваь, узу гьи абгурадарза думу
Ухьу кьюри гьудубгу гьюлин гьирагь.
Амма кIвагьлан гьябгьюрадариз думу
Ухьу киву, анжагь битмиш дарши багь.

Жамбулат ГЪЯБИБОВ

ЙИЗ УЪМРИН ХЯД

Ярхлаъ ава кІваз ккуни кас, гъи узхъан,
Бедбахтвалиъ абхъну айиз зяиф юкІв.
Хъана фикрар гъюра кІулиз сар увкан,
Ялгъуз уъмриъ духъну азу гъиссан лукІ.

Агъзар'инди хядар али мучІу зав,
Яв гъаншариъ деъназа сарди ахъли.
Яш гъабхънушра, гъабхъундар апІуз битав
Узхъан йиз юкІв, фагъумдихъан – жан багъри.

Ярхлаанси нур туврайи биціи хяд,
Йизуб вува, аьгъязуз, йиз уъмрин бахт.
Гъач йибтІурхъа ихъ арайиъ гъадми гъяд
Жил'ин шулдарш, завуъ ккабалгурхъа бахт.

Ваъ, гучІ ктарзуз, ярхлаъ а дупну уву,
Ваъ, гучІ ктарзуз, ву дупну уву биціиб.
Йиз хусуси хяд, ву кІваълан гъархдар,
Аьгъязуз гъарган уву кІул'ин алиб.

Аьлимурад АЬЛИМУРАДОВ

БАЛИН МЮГЬЮББАТ

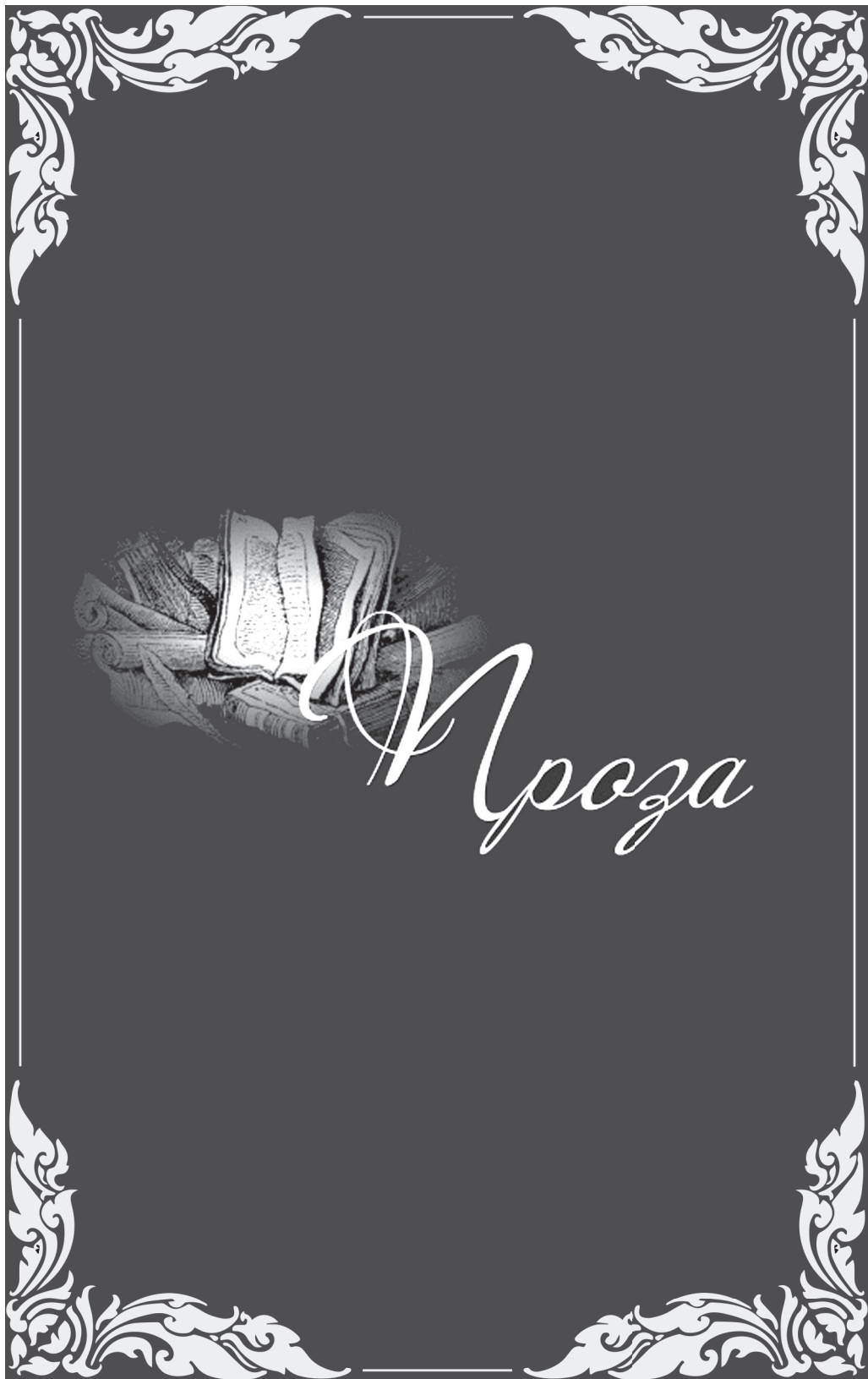
Аьшкьлу вуди,
лицура сар жигьил бай,
Хьа хабар дар,
гьи дугъаз аш фуж ккунди.
Гьуншдиь а риш,
адрур уьмрин ккуни тай,
Ккилигури бахтназ,
гьузна ялгьуздиди.

Хьадарихьди
бали гьабхура сюгьбат,
Кьурайиси
яриз ширин чан гафар.
Шуру, эгер
гьахьиш рякьюь бай чаз раст,
Гьитикьури
шулу наз кайи улар.

Назар мап^ан,
я риш, яв кьван хиялар
Жигьилин кьваь айиб
Гьич хабар дарвуз?
Ккунир гьяркьиган,
Яв нур туврай улар
Ярхлаанси
гьарган рякьюри шулзуз.

Балин кьваз ккунивал
яраб, дуфнайк^ан,
Хьядраз ухшар
гьунши риш чаз гьяркьиган?
Сабан гьафи
му гьисе гьаргандиз гьубзри,
Кьюр жигьилиз
уьмриь бахтар чав туври.

Къазиаъгъмад РАМАЗАНОВ

ДЯВИ

Камил, закур гвачІнин ухди чолиз душну, хутІлар тумар урзру гялназ дуфнаш лигуз къаст даІну, ахуз дахънийи. Дюзен хярариъ йимишдин бахчйир кивбан фикри дугъаз сикинвал туврадайи. Чав къюд йис мидиз улихъна чпин хуларин гъвалахъ кивнайи вичун чІерйир дугъан уларикк ккархърайи. Дурар лап ужуди аргъаж шулайи ва, къюкъяр даІну, хъанара гизаф ахъю хъуз гязур духънайи. Хъа дюзен хярариъ айи руг гъарариз лап ужуб вуйи ва марцци мичІли шид айи бицІи гъяри тазади киву йимишдин гъелемар рази апІидийи.

Му йишван думу гъадмукъан сикинсузди гъаахнийики, зяиф микІлан яваш сеснур кмиди ара-арайик думу уягъ апІурайи. Йигъ алабхъуз хъюгъю. Санягъ лап ижмиди даахнайи. Камилин хил дугъан гардандиккантина гъачІабккнайи. Хпир нивкІ'ан уягъ апІуз даккунди, къюб-шубуб ражари гъудужвуз къаст гъапІнушра, думу гъудужвур адайи. Аххир, йигъ хъплан къяляхъ, дугъу чан хил явашди ккадабгъу. Амма дугъу фукъан ихтиягъ гъапІнушра, Санягъ нивкІ'ан хъергнийи. Хиларра, ликарра тІагъру-тІагъруди гъачІарккури, дугъу гъапи:

– Гъамкъан ухди узу хъергну гъаз вуяв, байкІа, гъитдийва сарун.

– Узуз уву уягъ апІуз даккунди, саб сьаьткъан вахт гъабхъну. Яв кІул йиз хил'ин алийи. Хъа узу хил гизаф явашди ккадабгънушра, уву сабпну улар арццва. Я кас, гъамусра ахуз вахт ими. Сабан увуз гъудужвуз ухди ву, – кІури, улхури имиди, Камили ликариин атІнарра алахънийи. Санягъ, тинди илтІикІну, чан ярхи кІару кушарин къюб кІару къатІилла къяляхъинди ккатІахъну, сикин гъаши.

Камил чІатинди удучІвруган, анжагъ саб-къюб хул'антІан кум удубчІвуррадайи. Марччлихъни чарвйир хъаърайиганси, микІлу гергми лизи дифар завун гъирагъдихъинди хъаърайи. Гъавайик мичІлишин кашра, жилар дичІиргнададайи. Зяиф микІлу, саламатвал чІур апІури, табиаьтдик хуш'вал капІрайи, думу жанлу апІурайи. Камили, гвачІиндин таза гъавайикан неззет ктабгъурайир учвтІан адаршул кІуруганси, гъулан къибла терефнаъ айи раццариинна удучІвну, ачухъвалиинди нефес хътабгъу ва ярхласи айи колхоздин мулкариинна диш гъаши. Ликариин батинкйир алахъну, дугъу дулакъарра кидитІнайи, хиял апІин му, командириин амур тамам апІури, разведкайиз гъягъюрайи эскер ву. Анжагъ мугъ'ин али ккуртна шалвар кІарудар ву, кІул'ин алиб кІуруш, сур

бачукI ву. Камилин учIру улариз ярхла имиди ругдин гъял, ламунвал ва жилиь айи манишин – бугъ аьгъю шлуганси вуйи. ХутIлариинна хъуркьубси, дугъу руг гъадабгъну, думу хилиь чIюбкьюри- дабхъри, лигуз хъюгъю. Хъасин дугъу ругдиь айи манишин аьгъю гъапIу. Гюнйириь айи хутIлар тумар урзруси духъ-найивал аьгъю гъабши Камил, дюзен хярариз ктучIву ва фикринди душваь гъар жюрейин йимишдин гъарар киву. «Шид мушваь бегъемди а, гъарган ригъ-дикк ккайи йишв ву, руг гужлиб ву, чан къасустIанси багълариз кIури гъабхьи йишв ву», – фикир гъапIу дугъу.

Гъулазди хъадукран ригъдиккди амкIра утIубчвну, хъадакну гъюрайи Камили Муслимдиз чан фикрар фициб къайдайиинди кидитну ккундуш, хиялар апIурайи. Чан гафариин думу рази шлуб ва хъасин яшлу нежбрарихъди дугъу мясляаьтар апIруб Камилиз аьгъяйи. Чав хутIлиз, хяраз гъягъюри гъаши вахтари, марци ляхин апIуз улупури гъаши ахъю нежбрар Муслимди варигIан гизаф аьгъю агрономарси, жил ишлетмиш апIбан ахъю устйирси гъисаб апIурайи. Муслимди бабан чIалниинди удубчIурайи райондин ялгъуз газатдиан агрономвалин илимдин хъуркьувалар, гъулан мяишатдин улихъ хъайидарин тажруба аьгъю апIури шуйи. Гъаддихъантина дугъу Камилиз варидаризIан гизаф ихтибар апIуйи. Камили теклиф гъапIу саягъниинди гъурзу чвлин мягъсуларин чарарра йифккан ужуйи, гъанаварди ккудучIвнийи.

Сяаьт йицIуб шулайи. Столиин хуршил иливну, саб хлиь къалам дибисну, колхоздин председатель Исаев чан идарайиь дуснайи. Хъюхънин ппулариан жутди айи кюмгъарианси кумра деебтури, дугъу гъайлан дибиснайи. Мугъу, гъайлан силбаригъ чIвубкьюри, саб фтин-вуш план зигурайиганси вуйи. Хъа мушваь айи нежбрари, чпи чпикна фицдар-вуш зарафатнан гафар кIури, гъягъйир йивурайи. Гъаму арайиь гъялакдиси лизи рангарин маш лицбу уьру дубхъну гъафи Камил председателин багахънаси ктучIву ва гъапи:

– Закур тумраз удучIвурушра, сарун вахт ву, юлдаш Исаев.

– Уву фу кIурава, – диш гъаши дугъаз нежбрар, – ич уьмур гъаму ихъ мулкар урзури, ккадацIури гъубшнич, гъеле сабан тум убзру вахт наан айиб ву? Асккан гъисаб саб гъяфтайисан тум убзуз даршул.

Камил машнаан хъанара уьру гъаши, хъа тяжуб духънайи Исаевди саб гафра кIурадайи. Камили сабурлувалиинди гъапи:

– Белки, ццидин йис ухди гъюрашул. Ругдин манишназ, дидиь айи ламунвалин къадарназ гъилигиган, вахт дубхъна. Узу гъамусяаьтди хутIларилан илтIикIну гъюрайир вуза. Чвнура бязидари, мушваь мух даршул, тушваь дяхин даршул кIури, узухъди гъюжатар апIуйчва. Гъамус лигай чарарин утканвализ, дураг гъяркью инсан тухъ шулу.

Мидин къяляхъ мушваь нежбрарин хайлин улхбар гъахънийи. Гъаму гъял гъябкью Камили, багълар кивбан гъякънаан мушваь саб гафра гъапундайи. Камилин ижми тIалабназ лигну, Исаевди хъябхъган колхоздин правлениеийн заседание дих апIуз къаст гъапIнийи. Правлениеийн членартIан башкъа, заседаниеийь яшлу нежбрари ва сифте партгешкилатдин секретарь Байрамовди иштирак'вал дапIну ккундийи.

Хулаз гъафи Камил, фикрар апIури, шалврин жибариь хилар урччвну, мина-тина гъялакдиси лицуз хъюгъю. Гъамциб гъялнаь му гъяркью Санягт мюгътал духъну гъузнийи. «Камил мици варидарикан хъял кайиси шлур дайи аххир, мугъак ктукьур фуж вуйкIан»? – фикрар апIурайи. Дугъхъан ктисуз гъабхъдар:

- Камил, фукIара дубхънайиб айин дарш?
- Ваъ, дубхънайиб гъеле фукIара адар.
- Хъа уву дици гъаз лицурава, гаркIал дубгу бицIи байси?
- Йиз ляхнар узуз ккуниганси гъягъюри адруган, гъапIза?
- Хъана Муслим халуийхъди улхбар гъахъуннив дарш?

– Ваъ, дугъахъди улхбар гъахъундарич. Нежбрар гъеле дугъ'инара алжагъурайи. Узу, душну, хутIларилан илтIикIунза, гъилигунза, тум убзуз вахт дубхъна. Хъа яшлу нежбрарикан бязидар, вахт гъабхъундар кIури, ергури дийигъна. Дурар йиз гафар ккауз ккунди аъжуз духъна. Хъа узур а чибсир нежбрин бай дарин, швнуб сабан хутIил гъапIундарин? Дидин зиина гъамус узу илим дурхну, агротехникайин къайдйир агъю дапIнайи вахтна, йиз гафар батIул апIуз ккунда, – дупну, гъялак духъну, Камили чан ушвнихъна гъафи гафар дишла гъапи.

– Яв хасиятра, Камил, тамашнануб вуяв. Увуз гаф гъапиган, дишла алархъурва. Варидарихъди къутIкъли даршиш, ужуб гафниинди пуз шулдарин? Нягъякъди яв жандизра аъзият туври шулва.

Камил, машра уъру дапIну, улар ккидиргъури, хъял кади Саниятдихъинди гъилигу. Гъаму арайиъ мугъаз Муслимра, чахъди гъюжат апIурайи нежбрарра, дуфну, чан улихъ дийигънайиганси гъугъубжву. Думу багахъ гъашиган, Саниятдин фици вушра гъаму узуз фукъан хуш даринхъа кIури, фикир гъабхънийи, амма Камил гъаму арайиъ съътихъинди гъилигу ва гъюдли сесниинди «уву кIурайиб дюз ву, Саният, хъа ляхин хил'ан дяргъюри хай шулдар» – дупну, чак кайи хъял Саниятдикан дарувал улупну, хул'ан удучIву.

Хябяхъган кючейиъ нежбрарира тум убзру вахтан гъякънаан гъюжатар апIурайи. ГъацIари вахт гъабхъундар, хъа бязидари вахт ву кIури, субут апIурайи. МикIар кайи къаби Мурад халуий кIурайи:

– Колхозар хъайиз улихъна, мугриъ айи йиз хутIлиъ узу эбелцнахъан дишла тум алабхъури шуйза. Гизаф ужуб бегъер тувуйи. Жилиъ гъамус бугъ абхънайи вахт ву. Хъадукран тум фукъан ухди, вахтниинди гъубзиш, гъадмукъан ужу шул.

Камил гъягъруган, колхоздин идарайиъ арфлин рамаг айигансиб гъугъ абхънайи. Гъардиз чав кIурайиб дюзди рябкъюйи. Мушваъ гъеле чпиз дих дарапIишра дуфнайи нежбрар айи. Байрамовра дуфну хъуркъбалан къяляхъ, зарбди улухурайидар яваш гъаши ва Исаевди правленийин заседание ачмиш гъапIу. Гъял апIру месэла ялгъуз хъадукран чюлин ляхнарин гъякънаан вуйи. Му месэла гъамусдиз саб ваз улихънара правленийи ва сифтейин парттешкилатди гъял гъапIнийи. Гъи, белки, Исаевдиз Камил гъякълу вуш, дарш ахтармиш апIуз ккунди ахъидийи. Хъа Байрамовди Камили гъапиб дюз шлувализ тек-бирра шак хури шулдайи.

Исаевди тум убзбан месэлайин гъякънаан улхуз гаф Камилиз тувнийи. Дугъу жикъиди дапIну ккуни ляхнарикан ктибту ва, тумар урзуз вахт вуйивал субут апIури, гизаф эллешмиш гъаши. Дюзен хяриъ йимишдин бахчйир кивбан мянфяътлуваликан дугъу улхруган, гизафдахъан «пагъ» дупну, тязубвалин сес тадабхънийи. Бязидари, му мумкин вуйи ляхин дар кIури, мурмрар апIурайи. Камили хъанара ижмишнаан учв гъякъ вуйивал улупури, колхоздин айи бицIи багълар мисалназ гъадагъну, багъбанчивали экинчивалитIан швнуб-саб ражари артухъди хайир туврувал субут гъапIнийи. «Гъаддиз хярар дериндиз хъаъну, ичIар дапIну, багъ ибтуз ккабалгуб лазим ву», – дупну, Камил дусу.

– Хъа ухъуз хярар наан а? Вари йишваъ бахчйир кивну, кІулиз адагъуз шулин? – гъамцдар ва жара суалар арайиз гъюз хъюгъю.

Камили, штукк ккайи йицІуб гектар йишваъ хярарин ерина багълар ашра, колхоздин тІалабар имбу хярари гъркІруваликан сабурлувалиинди гъапи.

– Хъасин гъадму хярарин исинди хъайи хутІлариъра, штукк ккайи йишв ву кІури, багълар итуз къаст ашуличвки? – дупну, гърху сари.

– Улхувал, – гъапи Байрамовди, – гъамусяаьтди хутІларикан дар, хъа йицІуб гектар хярар айи йишваъ йимишдин бахчйир кивбакан ву. Йиз фикриан, Камилин теклиф дюзиб ву, багълари гизаф мянфааьт туврувал варидариз мялум вуйи ляхин ву.

Улхбар хайлин вахтна давам гъахънийи. Исаев, гизаф вахтна фикрарик кахъну гъузбалан къяляхъ, Камилинна Байрамовдин фикрарин терефнахъинди илтІикІу:

– СеритІ, хамис йигъан, тумраз удучІвидихъа, юлдшар. Хъа гъаддихъди сабси, багълар кивбан бадали, хярарра хъаъну, агрономди улупу къайдайиинди, ичІарра гъязур дапІну ккунду. Колхозникарра хъади Камил гъелемар хуз Самуриз гъягъиди. Фуж гъаму теклифариз рази вуш, правлениеийн членари хилар за апІнайн, – гъапи Исаевди.

Ахюну паярин разивалиинди му теклифар къабул гъапІу. Правлениеийн заседание ккудубкІбахъан, хулаз гъягъюрайи рякъюъра саб бязидари чпин наразивалин гафар апІури гъузнийи.

Идарайиан Камил къанди гъафнийи. Саняятди раккнар арщу ва, уларигъян нивкІра гъюдубзури, гъапи:

– Фукъан къан гъапІчва учву гъи, байкІа! ГъацІ йишвар шула гъа.

Камилин машну учв бизар духънайиваликан ва чаз гиран дубхънайиваликан кІурайи. Дугъу гъагъидиси жаваб туву:

– Узукди гафар мапІан, Саняят, узу гъялди гъит.

Саняятди дугъаз сарун саб гафра дарпиди, гъатму хул’ан дубхну, Камилин улихъ хураг диву. Камил я хураг дирипІди, ясана гафра дарпиди дахъу. Миди Саняятдик хъана артухъди дерд капІрайи. Камил жара ахникк дахъиган, дугъаз сарун чпи жара гъашиганси, чпин бахтнан ригъдиин диф улубчІвганси гъабхънийи. Амма дугъхъанра Камелиз саб гафра пуз шуладайи.

Камил, хулаъ думукъан маниди даршра, гагъ минди, гагъ тинди гизаф ккидикъурайи. Урхуз гъадабгъу китабра улдахъ дипнийи. Гъамус дугъу чан гъир’ятнахъди ялгъузди чан гъяракатариз къимат туврайиганси, чав чан суд апІурайиганси вуйи. Дугъан кІваан гъябгъюрайи: «Я кас, улихъди узу дахъну, китаб урхуз хъюгъиган, дишла нивкІ гъюрур вуйза, хъа гъамус му нивкІ дяргъювал фу бала гъабши. Жарадарикан хъял гъафну кІури, сабра дарди узу Саняятдизра къутІкъли гафар гъаз гъапІнийхъа?»

Дугъу кІул за гъапІу. Саняят ижмиди даахнайиганси вуйи. Ришвуратайи. Дугъан йирфарилан лезф алдабхънайи. Камили, за духъну, явашдиси дугъ’ин лезф дюзди илипу ва хъанара думу фикрари чпихъна гъадагъу. Гъич макІан, гъаму вахтна Саняятра даахну адайштІан. Анжагъ гъамус, Камили чаин алдабхънайи лезф дюзди илипбалан къяляхъ, дугъу гъагъиди, дюдер духънайириси, шурш хътІюбкъюз хъюгъю. Дугъу, гъеле Камилин кІваъ фу аш, аьгъю апІуз ккунди, лезф къасустІан илдрипуб шлиз аьгъя? Камелиз хъял кади хъувал дугъхъан затра аьх апІуз шулдайи аьхир. Мугъура, белки, Камилиси,

яраб гъаз мици гъабхънийкІан кІури, хажалат зигури ашлийи. Дугъу чан кІваан Камили чакан хъял гъапІнушул кІури, фикир апІурайи: «Фу гъапишра, Камили ав кІурубдиз ав, ваъ кІурубдиз ваъ дарпиди, йиз гъамгъахъди гъюжат апІуз фу ву? Арайиъ гъамциб мичІлишин хъибдайи. Хъа дюзибдиз дюзиб дарпидира фици гъузрухъа? Фу чара апІур гъамус?»

Саниятди гъамус Камил фицдар гафариинди диндирмиш апІуруш, дугъан хъял ктапІбан бадали, фу дапІну ккундуш, фикир апІурайи. КІваз ккуни адмийикан мици хъял апІуз шул кІури, дугъан хъял дайи. Хъа даккни касдикан гиран шлуб вуйинхъа? Дугъу фу гъапишра, минди хъайириз шулайиб адарки. Гъаддиз ккуни касдикан ухди гиран шуйиштІан. Эгер Камили хъял апІур кІури, хъял дайиш, гъамусеаътди Саният, гъюдалди аьлхъюри душну, дугъ'ин алархъидийи. Камилин кІваъра гъациб ният айиганси вуйи.

Камилихъан сарун чан Саният сикин апІбан хиялар кІваъ уърхюз шули имдайи. Вушра, чав чан гъяракатариин пашман вуйивал ачухъди улупуз даккунди, кми-кмиди ахникк ккидиргъу ва, кІвантІаригъянси, «Саният» кІури, дих гъапІу. Даахну адру Саниятдиз хулаз сабпну ригъ гъафиганси гъабши ва дуфну Камилин кІулихъ дийигъу.

– Саб стакан шид ча узуз, – гъапи Камили, Саниятдин хил дибисну.

Саниятдин кІваан хъяхъди уьлкбан дирипІу мугъаз шид гъаз ккун гъабхънийкІан кІуру хиял гъябгъюрайи. Амма хъанара жилириз гиран ктапІуз даккунди, чІалра дарпиди дубхну, шид туву. Камили гъацІ стакан шид гъубгъу ва хпириз гъапи:

– Ужу гъабхъну, узу папрус зигрур дарди. Дарш, ихъ хал кумру абцІну, чвлин диф гъяйи йигъаз ухшар хъибдийи. Фу гъапишра, нивкІ гъюрадарзуз.

Саниятдиз – «я кас папрус гъизигундаршра, гъамусдиз ихъ хулаъ чвлин йигъантІан писди амсиди вуйи» – пуз ккун гъабхънийи, амма му хиял чан кІваъ гъибгу.

Камилин гафарин къяляхъ мурарин арайиъ чпин гъаргансиб манивал, ширин ихтилат ва фаракъатди нивкІ апІувал гъабхъи. Гъавриъ шлу, дериндиан ккуни, саб сабдиин аьшкълу вуйи юкІварин арайиъ айи рякъ'ина меркк йивуз шлусиб гужли аяз дюн'яйиъ адайштІан!

Тумар, марщ дапІну, гъязурди айи. Нежбрари чпин дурцар, мукъу тІурар, йицар хъаъру тІуларра кмиди гъязур дапІнайи. Селим халу, аьдат вуйиганси, тум алабхъуз гъязур гъаши. Хъа йигъан колхоздин чоуллериъ «гъей-гъей» сес абхъу, дурар жанлу гъаши. Цџиб вахтнан арайиъ гюнйирик кайи хутІлариъ тумар дурзну ккудукІнийи, амма гъанкІрар гъеле гизаф къяшиди хъпаз лигну, тумар урзури адайи. Вари къуватар клуб тикмиш апІбан ляхнариинна жалб дапІнайи. Клубдин цалар, хъадукра жилиан удучІвурайи укІарси, зарбди завуз за шулайи.

Саб йицІухъуд йигъандин арайиъ колхозникари тумар дурзну ккудукІну, чпин дурцар ухвариинна гъуху ва дурариз дуруц йивуз хъюгъю. Дюзен хярариъ кІуруш, фуну терефнахъанди гъилигишра, низамнаъ дийигънайи эскрарси, цІарнаъди тазади киву йимишдин гъелемар рякъюйи.

Вахт сабдизра дилигди гъябгъюрайи. Июньдин вазра хъубкънийи. Клубдин багахъ хъуб-йирхъуб йишвахъ цџийириин йигъгар иливнайи. Ярхлаанси далдабчйирин хуррам сесра ебхъурайи. Клуб элебкбан милаз гъуландаризтІан башкъа, гъунши гъул'анра саб хайлин жигбилариз теклиф дапІнайи. Гъарсаб кючейиан десте-дестеди инсанар клубдихъна уч шулайи. Алабхъру руг думукъан

ярхла адайи. Аьдат вуйиганси, хусуси хулар элеркру вахтна, багахьлуйири гьахи келагьйиринна парчйирин абгьари гьваин йишв безетмиш дапну шулу. Хьа му клубдин зиин ялгьуз саб уьру пайдгьи лепе йивурайи. Клубдин гьваин йишв ва руг абхьрайи йишв жигьил баяр-шубарихьди рабчурайи. Мушв жюр-бежюр рангарин кюкйир кудучIвнайи чюлси рябкьюйи.

Бязи шубари, мяракйириь алахьуз кIури дидирхну, сундхарихь дивнайи булушкйир, утира диривди, гьаци дучIурхну имиди алахьнайи. Гьаци вушра дурариз гьарсариз учв гизаф бегелмишди вуйи ва, жигьил баярихьди гафар апIруганна, наз апIури шуйи. Му жигьил шубарин десте руг алабхьуз гьягьруганна, кьяляхь хьтакруганна, тмуну дишагьлийрихьан жаради шуйи, ара-арайик саб йишвахь илтIикIну, мягьлийир апIури, гарччлар йивури дийигьуйи. Мягьлийири лихурайидарик артухьси аьшкь капIрайи ва ляхник гьяракат кипрайи. Шубуб гьамцдар клубар гьахьнийишра, гьаму шубарин дестейи, жара дишагьлийир зат хьтарди, гьаму йигьан элекну ккудукIрийи. Яни дурарин ликарикк ккайи жвар, машнаь айи хуррамвал гьябкью вахтна, гьациб фикир шуйи.

Жигьил баярра думукьан гьядаруганси дайи. Дурар тукандихь лазим вуйи мутму абгурайиганси, шубарикан фунур чаз адахлу хьуз лайикь вуйкIан кIури, гьарсар ижмишнаан шубариз муштари улариинди лигурайи. Шубаринра гьамцдар хиялар ади хьуб мумкин вуйи. Гизаф вахтари шубаринна баярин улар чпизра хабар дарди чиб-чпиин алахьуйи. Лику Назлура кмиди, учв баяриз бегелмиш ишри кIури, улхьан жергейихь шуйи. Думу чаз гизаф мягьлийир аьгьювалиин ва чан гьюдрансиб гюрчег сесниин шадди вуйи. Гьарсар инсандик сабкьан ужуб лишан ктарди шулинхьа!

Ляхин ва шадвалар ккудукIбахьан, колхозникар уч духьну имиди Исаевди, дурарихьинди илтIикIну, гьапи:

– СеритI, июндин кьаддихь, гьамциб тешкиллувалиинди вари жигьилар сивуз хьрар уршвуз гьягьидихьа. Закур гьарсар касди чан дергсиз ахал йивну, учIру дапну гьытай. Цци укIар гизаф а, белки, гьубшу йисанси 4-5 йигьандин арайихь дурар дуршвну ккудукIузра даршул.

– Ухдира ктушвархьа, – кIури, жигьилари чиб гьязур вуйивал улупурайи ва председатель инандирмиш апIурайи. – Гьеле цци йицIуб гектар хьр камдира вуйихь. Ихь дагьдин сивун укI убшвбахь убшвуз гьевес гьюруб ву. Вари ляхнар хьр йивубси марцци ляхнар гьахьнийиш!

Хьябхьган Селим халуийи чан хулаз уста Имранра хьади гьафнийи. Камил лап мучIу хьайизкьан хулаз гьафундайи, думу бязи йишварихь ургуз хьуркьрайи чвлин мухарин гьялназ лигуз душнайи. Магьи халайин ликар шадвалиан жилик куркIрадайи ва хураг гьязур апIурайирра, мягьлийир апIру машинси, яваш дарди улхурайи. Дугьан метлеб учв чIивиди имиди айи-адру сар бай кьуб мертебайин хуларихь дитуб вуйи. Дугьаз чан веледин уьмурра чанси аьжузди дубшну ккунди адайи ва гьи, чаз вари гьубкIнайи вахтна, дугьу утканвал гьисс апIурайи. Хураг гьязур хьайиз Камилра хьуркью. Хулар апIбан кьиматнакан улхбалан кьяляхь, Селим халуийи гьапнийи:

– Закур вари хьрариз гьягьюру. Дергсар учIру апIуз узура дурарихьди духьну ккун. Юкьуд йигьан ихь хьрар, дуршвну, ккудукIури шулу. Июньдин кьанна хьуддихь ихь хулар башламиш апIидихьа. Вари ихь гьязурди а, хьа руг сад йигьан зигруб ву. Уста Имран ва кюлфетар Селим халуийин гафнийи рази гьахьнийи.

Хъа йигъан жигъилар хярариъ архъу. Дурарин арайиъ агроном Камилра айи. Чан таяри вариди хярар уршвур иди, дугъаз сарди гъулаъ къара гъюрин-хъа! Закур йигъан хярар ккадагъуз шубар-швушварра гъафнийи ва жигъиларик артухъси гъевес кубчІвнийи. Шубарин хъпалгу мяълийири баярин юкІвар ачухъ апІурайи. Хъа баярра мяълийир дарапІди гъуздайи. Зарафатчи АгъатІ, саб кІакІниинаси удучІвну, варилиз кІваъланди аьгъю халкъдин мяълийир апІури, келлейиан сес деобтуз хъюгъю:

Жибдиъ айи рукъан чакъу
Вичар айи багъдиъ ккуний.
Заргри гъапІу арсран тІулбан
Адахлуйин тІубахъ ккуний.

Гъаригъ гъяйи швур уъру вич,
Уву дутІну, гъядябхъриву.
Узуз ккунди, дарфи, я риш,
Жилир дукІну, хъадахъриву...

Шубарин десте гъирагъдихъанси АгъатІ дийигънайи тепейиинна удучІву ва дурарин вариди сабси хъирчну мяълийир кІурайи сесну АгъатІрин мяълийир ккау. Рангнан кюкйирин кунцІси, гъварчди дийигънайи шубарин сесниин, жигъиларси, яшлуйирра гъяйран шуйи:

Дагъдин кІакІназ удучІвиган,
МикІлу кІажси тІурчвуразу.
Йиз ккуни бай кІваин хъиган,
Зяиф духъну, ерцІуразу.

Узу мушвахъ, уву душвахъ –
Ихъ арайиъ манзил фу шул?
Ухъу ухъуз ккун гъашиган,
Къисмат даршуз далил фу шул?

Мяълийирина шад аьлхъбари ляхин улихъ гъипрайи. УкІар ккадагъурайи вахтнара дишагълийир мяълийир апІбахъан сикинди дайи. Му йигъан жигъилари гъадмукъан аьлхъюб, зарафатар, шадвал гъапІнийики, хиял шулийи вари дюн'яйин бахт гъамрариз гъябкъну кІури.

Хъа йигъан гвачІнин лап ухди хъраз гъушу баяр сифтейин йигъариси аьшкъниинди ляхнихъ хъюгънийи. Дурарикан гизафдари чпин адахлуйир гъиди кІури, кІваан дамагъ апІурайи. Чиг али укІ гъюдлиди гъадабтІурайи дергсарин «ширт-ширт» сесер ярхлазра ерхъуйи. Чру, ругъу рангнан цицІар дергсин улхъан минди-гинди, пягъливнарси, гъутІурчвурайи. Хъа ебццуз хъюгърайи укІан ищциб ниъ! Гъаму вахтна сивуъ дархъириз дидин дад фу аьгъю шул!

ГвачІндин хураг ипІуз мурар хътакнушра, хяр ккадабгъуз дишагълийир дуфнадайи. Булагъдин гъвалахъна уч шулайи баярин арайиъ АгъатІри, чан дергес узди дивну, дид'ин чумкъиин алахъурайи марччлихъанси алахъну, тІубарихъди унтІлан амкІ марцц гъапІу ва му ражари гъарганси зарафатар дарапІди, гъапи:

– Гъулаъ гъачІир-чІивир аш аьгъдарзуз, баяр, дарш гъамусра дишагълийир ляхниинна дяргъюри гъудрузрийи. Фуќара саб ляхин дубхънаш, кІурза.

– ЙикІуз ккайир гъаму хярарихъ хъюгъяйиз имийин думу? – кІури, АгъатІрихъанди сар жарариз зарафат апІуз ккун гъабхънийи, амма диди аьлхъюб арайиз гъабхундайи. Гъарди саб жюрейин фикир апІурайи. ГъачІир ашра, му-рар варидари кивну ккунду. Гъулаъ сар ими шулу, тмунур халу, сар мирас шулу, тмунур гъавум-гъардаш, сар гъунши шулу, тмунур гъулажви – вари жвуван-дар ву. Фици вушра муарариз хабар дебккнуну ккундаинхъа? Дурари гъагъиди кетІерццнайидар фузар аш, фикрар апІурайи. Гъаму арайиъ штун булагъдиин али бицІи мяхъюн гъаригъ дубснуну, кІару хъютли «къвя, къвя, къвя» чІигъар апІуз ва дуснайи баярихъинди кІул хъапІуз хъюбгъю.

– Зягъриман, зягъриман, зягъриман, уву ужуб хабар дархарва, душман, – дупну, АгъатІри хъют гъаргъян гъютІубккуну.

Дурар гъарсар саб хиялнаъ ахъну, хъана чпин ляхниин машгъул гъаши.

Гъаму вахтна гъулаъ имбу агъалйир уч дапІуну, собрание гъапІнийи. Собра-ние ачмиш гъапІу Исаев, гизаф гафар дарапІди, дуснийи. Хъасин улхуз удучІвну, Байрамовди немец фашистари вягъшивалиинди, хабарсузди Совет гъюкуматдин ругариинна гъюжум апІбиинди, дяви ккебгънайивалин, Европа-йин уьлкйириз дурари туву зарарарин, думу уьлкйирин халкъариз апІурайи зулмарин ва гъамцдар шартІариъ совет халкъарин вазифйирин гъякънаан гъапну: «Ухъу гъарсари чав апІурайи ляхин дявдиъ айи эскриси гъисс дапІуну ккунду. Ихъ уьлкейин вари халкъар саб хизанси ву, дурарин сабвал гранитІан мюгъкамуб ву, думу сабвал гъадабІуз шлу яракъ дюн’яйиъ адар. Гъамус ухъу къюб ражари аргухъди зегъмет дизигну ккунду. Аргухъди тахил, хъа, йикк, ччим гъясил апІувал душман дагъитмиш апІбаъ ихъ къушмариз кюмек туву-вал кІуру гаф ву. Гъаз гъапиш, палат алдарди, гашди, яракъ хътарди дяви апІуз шлуб дар. Хъа ухъуз Ватандиз гъулан мяишатдин сурсатар гизаф тувуз мум-кинвал ахъуз. ЦІиб вахтна ухъуз уьзур кашра баладар. Гъачай, юлдшар, вари сабси ляхнихъ хъюгъхъа! Ихъ хъуркъувалар душмандин улиъ арсру зазар ву...».

Къандиси хяр ккадабгъуз гъафи дишагълийирин пашман гъял гъябкъюбси, хяр убшвурайидар хиялариф ахънийи. Дулариз ярхлаь имиди фукIа саб хажалатнан ляхин дубхънайивал агъю гъабхънийи. Улхъан йигъан шадди сивун хярарин гъирагъарихъ хъайи бици рукарин арйиригъ нимкъар уч апIури, аьлхъюри, мяълийир апIури гъаши дишагълийир, гъи перишан гъялиинди укI убшвурайи жилар-баярин багахъна дуфну, дуларин юкIварра пашман гъапIнийи.

Жилар-баяри дергсар дирчну, сар-сарихъан ара адиси хяр дубшвнайи йишв'ин дусу ва чпин гъаншариф дуснайи дишагълийирихъинди лигури, дявдин зиянкарваларикан улхуз хъюгъю. Гъардин кIваь саб жюрейин фикрар айи. Дергсариз илжван йивуз кIури дуфнайи Селим халууйилан варитIан ахъюди ухътар алдахъу. Имбударизси, мугъазра дагъларин гюрчег табиаьт рябкъюри имдаи, дагълар за духъну, кIул'инна гъюрайиганси вуйи. Докладдихъ хъпехъурайидарси, саб йишвахъна гъварч духънайи чан гъуландарихъинди илтIикIну, дугъу гъапи:

– Жан аьзиз баяр-шубар! Гъагъи гъядисйир йиз кIул'инна гизаф гъафнийиз. Ухъу гъарсари чахъан шлу саягъниинди читинвалиан удучIвуз кюмек дапIну ккунду. ГъапIхъа? Гъамус ухъу ихъ ляхин дипну дусбиинди, дердер апIбиинди, фронтдиз кюмек апIуз хъибдархъухъан. Мициб вахтна ухъу хилар хъанара зинаси хъиржвну, лихну ккун, жямаяьтар...

Дяви ккебгънайиваликан Магъи халайизра гъеобхънийи. Дугъу чан айи-адру саб цIюмгъял – Камил Армияйиз гъахидикIан кIури, дердер апIурайи: «Яраб, йиз бализ къюб мертебайин хулариф дусну, шад уьмур рябкъидайкIан? Гъаму къаби гъянтари гъапIиш гъябкънуз? Гъеле сачтIан хулар алаурхъа кIурайир вуйза!» Дугъу сацIиб арайилан унчIв абцу, чIатинди гъилигу. Даттар кичIихну гъяркъюри, хъана чав-чакди кIурайи: «Магъа даттарира кмиди дявийир апIура. Агъ, хулар алаундайшра баладайзуз, йиз Камил хулаь гъитнийиш. ЦIиб вахт вуйиз улариз ригъ рябкъюри».

Селим халу хулаз гъафибси, Магъи хала дугъахъди хъял кади гъалмагълар апIуз хъюгъю:

– Магъа абцI, хулар алаурхъа кIуруган, йис гаф хуйин гафсира гъисаб апIурдайва. Камил гъамус гъазмайиан Армияйиз гъаиган, яв кIваз рягъят апIин. Шлиз агъгъа гъамус, къаби яшнаьди улариз фицдар аьламатар рябкъюруш.

– Увуз Камил Армияйиз гъахруб гъаз агъгъавуз, агроном колхоздиф гъузну ккунду, – кIури, Селим халууйи думу сикин апIурайи. Амма Магъи халайиз, жигъил адмйир вари гъамус эскервализ гъахиди кIури, деебхънайи. Гъаддиз му ражари думу къабирихъ хъугъри айиганси дайи ва дугъан гаф къатI дапIну, гъапи:

– Пагъ, дициб бахт шулин йиз. Эгер йиз бай гъулаь гъитнийиш, гъаци ахъю садакъйир узу апIрийзаки, улариз фицдар йигъар рябкъидийкIан? Гъаму къанди уву узуз улупнайи ригъ хъана дишла дифарикк маккапIан сарун, жан Аллагъ!

Магъи халайин авамваликан хабар вуйи Селим халууйи сарун дугъаз саб гафра гъапдар, чIатан дуфну, шадди жаргъури хулаь архъу Къурбан аьзизвалиинди хабахъна гъадагъну, гъадгъахъди гафар апIуз хъюгъю. АцIуди дибиржну, тюнт тембекуйин папрус зигури, кми-кмиди гъати кумар адаурайивали дугъан кIвазра агъзур хиял гъюрайивал улупурайи.

Хъа йигъан хярар уршвурин-ккадагъури айи йишвахъна гъафи Байрамовди колхозникар гъамус, дявдин жавабдар вахтна, эргвал агъгъарди ляхин апIувал, Ватандин, халкъдин уьмуми ляхин бадали, ифдин цIадалра гъайиф дарапIувал, гъарди чахъан шлуб апIувал чарасуз лазим ву кIури, гъаврикк ккаърайи.

– Ухъу ужуди ляхин апІури, ихъ эскрар лазим вуйи шей’арихъди тямин апІувал – му душмандиз алава вуди гюлле йивувал кІуру гаф ву, – гъапи дугъу аьхириъ.

Колхозникар дикъатниинди дугъахъ хъпехъурайи. Гъарсариз чав гъамус-дихъантина дапІну ккуни ляхнар уларихъ рякъюрарайганси вуйи. Дурарин улихъ гъацІ йишв дубшвну, гъацІ имбу хярар, гъзилин ранг йивну, сарун хъуркърайи мягъсулар хъайи. Мурарин машариз гъилигу вахтна, гъарсари учв гъюкуматдин эйси вуйиганси ва думу уьбхбан ляхниз, лазим гъабхъиш, чпин жандилан хил алдабгъруганси вуйи. Зарафатар дарапІди къара дяргъру АгъатІри гъапи:

– Аьжал гъабши битІ, рякъюн къялаз удубчІвур, – кІури абйирин мисал а. Гъамус инсаният улихъ гъягъбан рякъюн къялаз удубчІвнайи думу фашизмийн агъу айи кІулра ухъу битІранубси чабхъархъа. БитІ йибкІуз гъярмохъюн маргъ лазим вуйиганси, душмандин улихъ йишв бисуз ихъ халкъарин мягъкам сабвал лазим ву. Думу варитІан гужли ва ихтибарлу яракъ ву. Думу ухъуз ахъуз. ЮкІв ижми дапІну, ляхин мухрихъ гъип дихъа, юлдшар.

Байрамов АгъатІрин гафарикан гизаф рази гъахънийи. Гъаму къанди АгъатІри партийин жергйириз гъюз ккунди айиз гъапиган, Байрамовди дугъаз, сабан гъялак махъан, сифте гъязур йихъ, ляхниъ нумуна улуп, уву партийин жергйириз лайикъ вуш, дарш месэла гъял апІдихъа, гъапнийи. Магъа гъийин гафариз гъилигиган, АгъатІ, дугъриданна, гъязур шулайиганси ву, гъязурра гъязур, лап чан бегъемди, дериндиан.

КАМИЛ ФРОНТДИЪ

Дявди гизаф жилар чпин хпарихъан, бицІидар абйир-бабарихъан жара апІурайи. Дюн’яйин маш кІару апІру дифрусси, диди инсанарин юкІвар мучІу дапІнайи.

Камиликра улихъдисиб шадвал ва тюнтвал кимбуганси дайи. Закур йигъан хутІил апІуз къаст гъапІу нежбрин хиялар бязи вахтари гъубгъу мархъли, амсишин айи гъавайи кІулиз удучІвуз гъитдар. Камилизра гъамус гъациб ляхин дубхънайи. Дугъан планариинди, сад-къюд йисаз колхоз райондиъ варитІан улихъ хъайи, нумуналу мяишат дубхъну ккундийи. Гъюру йисан хъанара йицІуб гектар йишваъ таза бахча ибтбанди вуйи. Думугандиз Камил учвра цІийи хуларихъ дусрийи, белки. Чан бицІи Къурбназ ужуб тербия тувдийи. Хъа гъамус? Гъамус кюлфетдин гъайгъу зигувал къаби абайиин алабхъура.

Селим халу, чан ягъли унтІаъ хилра утІубкъну, гутайиин дуснайи. Дугъан фикрар дюн’я вуйибси илтІикІурайи. Гъвалахъ дуснайи Камил фу-вуш пуз ккундайирси Санянтдихъинди лигурайи, амма, вари кюлфетар айи йишваъ пуз лайикъ гаф дибрихърайирси, мягъгал духънайи. БицІи Къурбнура, гагъ му-гъахъна, гагъ тугъахъна гъягъюри, хулан къялаъ шадди жаргъури, аьхюдарин фикир чахъна зигурайи.

Селим халу арццнайи унчІвариантина чІатинди гъилигу ва, хъасин кІулра хъапІри, бализ гъапи:

– Лиг, жан бай, му дюн’я гизаф аьжайиб мутму ву. Фукъан ужудар ляхнар гъахъишра, фукъан пис ляхнар гъахъишра, диди аьх апІуру. Дюн’яйин йимиш тувру гъарарра ал, хъа чІурударра цІиб адар. Хайирлу инсанарра,

хайирсуз инсанарра гьаму саб дюн'яйиин яшамиш шула; дюн'яйиин гьакьвалра, нягьякьвалра ал. Амма нягьякьвалин гьакьлувалихьди гуж удубкьудар. «Гвар фукьан ккибикьшира, кIаму зиин шлуганси, гьакьвалра нагьякьвалиин гьалиб шулу». Гьаму дявира гьациб мутму ву. Ихь гьялал жилариинна гьожум гьапIдариз зербе йивуз ухьу мажбур вухьа. Гьаддиз ихь гьакь вуйи женг гьалиб дубхьну ккунду. Партияйира гьаци кIури адаринхьа?

– Амма инсанди саб кIваинди гьибтну ккунду: йикIру йигъ варидарихь хьайиб ву. Вушра, йикIувалин швнуб жюре а. Бязидари, халкь бадали зегьмет зигбиинди, гизаф вахтназ дюн'яйиин чпин шил гьибтру, хьа бязидар хуйин аьжалниинди йихуру. Магьа Чапаевдин ад фукьан йишвариз тарабгнаш, лиг. Эгер думу гучIбях вуйиш, вая ялгъуз чан бахтIан ккунир дайиш, думу гьич сарира кIваинра апIдайти. Жилирвал ари гьациб мутму ву... Гьаддиз, жан бай, усалвалиь кIул ипну ккундар.

– Фикир мапIан, аба, – гьапи Камили, усалваликк кIул ккивидарза, узу гьич саб вахтнара гьич саб читинвалихьанра гучIрур даруб увуз аьгьявуз.

– Уву, жан бай, бачкIар алидар вари сабсдар жилар ву кIури, фикир мапIан. Дурарин арайиь усал тIулар кайи адмийирра ади шулу. Месэла, жара жвуван хал ккидипну, жарарин ифи учвубхну, ялгъуз чан хайир ккун апIувал жилирвал вуйинхьа? Гьелбетда, дар, хьа гьацдар адмийирра шулу. Жилир вари халкьдин бахт бадали зегьмет зигрур духьну ккунду... Хьа магьа немцар рякьюннуз, ихь халкьди жандиз амкI адапIну, хилариз кIишар дапIну, гьазанмиш гьапIу девлетар чпиз ккунди аьжуз духьна.

– Адми дюн'яйиин сабантIан яшамиш шлур дар, – гьапи Камили. – Ватан бадали женг гьабхбаь узуз зурба кIван шадвал бихьуразуз. Дидихь яз уьмурра гьайиф дарзуз! Фашистарин хияларин аьхир ужуб даршул!

– Белки, Гитлериз ихь халкьар азадвалиь ади, чпин зегьметнан эйсйир вуди ккунди даршул! Европайин бязи уьлкьйирин зегьметкешарин ифи убгьбу, дугьан уларин акв гьадабгна. Дици артухь тямьгь айи касдин, фун абцишра, ул абциудар, кIур. Фашистарра гьаци чпин уьлкейикан ацIрадар. Гитлериз, ухьузди вуйи ригъ вари кутIубшвну, ялгъуз чаз ва чан рижвариз манишин ккунди а. Гизаф ккунир, цибра дарди гьядяхьруб дугьаз аьгьдайкIан, яраб? – гьапи Селим халуий.

– КIалам йивбалан кьяляхь, арфлиз учвра йибкIруб аьгьяшра, инсандиз кIалам йивдаринхьа, аба? – дупну, Камил гьаз-вуш хул'ан удучIву ва, гьурш-накк, жибаь хилар урччвну, мина-тина лицуз хьюгью. Гьамус думу гизаф дикьатниинди гьулан гьирагьариз, чан бици бахчайиз лигурайи.

Магьи халана Саняит чпин ккуни адми закур эскервализ рякьюь тIаьбан бадали, гьазурлугвалар гьахбиин машгьул духьнайи. Бабаз чан уларилан гьагьюраийи нивгьар марцц апIбахьан, гафар апIузкьан мажал адайти. Айи-адру сар бай дявдин цIа айи йишваз гьагьбалан кьяляхь, му фици ктисидикIан, яраб! Саняитди юкIв гьурдаь дибиснайи, дугьу бабаз кюмек апIурайи.

Селим халуий, чан гьалин улчIвмар циб за дапIну, гьвалахь хьайи гута-йихьинди гьюн хьипу ва давам гьапIу:

– Жан бай, ихь тухумдиинна, ихь бици миллетдиинна аьйиб гьюрубсиб ляхин мапIан. Ихь халкь бициб вушра, кIубанвалариинди машгьур вуйиб ву. Гьеле Иранарин зурба кьушмарихьан ихь халкьдикан чпиз лукIар апIуз гьабхьундар. Дурари, ихьдар чпиз мютIюгь ишри кIури, бицидарна кьабидар уч

дапІну, дурарин зиин гъяйвнар хъаъри, гад гъапІнийи, хъасин кьюдваржкъан жигъиларин кІулар алдатІнийи. Амма мицдар вягъшивалари ихъ халкъдик гучІ капІундар, хъа кьисас алдабгъуз дурарин ажугънан къаст гъизмиш гъапІну. Аъхир, гъациб гъарай дурарин къяляхъ хъабхъуки, хюрчабнихъан гъерграий гъюрарси, дурар гъергну къяляхъ гъушну. Хъа дурарикан гизафдари чпин кІулар ихъ ругдиин дирчнийи. Дидхъантина иранари, ихъ ругариинади кІул илтибкІну, чпин ахнар бажагъат ккирчун шул... Гъадмуганси, гъамусра душмнарихъан Ватан уьбхюб ихъ пак вуйи буржи ву.

– ГъапІру Ватан ву дугъан Урусат? – кІури, Камилин бабра ихтилатнягъ гъючІву.

– Фици гъапІру Ватан, зарбдиси гъапи Селим халуи, – Совет уьлке вари ихъ Ватан дарин? Ухъу улихъдин агъйирин зулмиккан ялгъуз саб ихъ къувватниинди ккадахънийинхъа. Эгер урусатдин вари халкъари, гъацира Къавкъаздин халкъарра кади, кюмек гъапІундайиш, гъи, азад уьлкеий илим дурхну, яв балкан агроном шуйинхъа?

– Ваъ, агроном шулдаи, жарадарихъ лихру муздур шуйи. Улихъди, йицІуб гъулаъ гъилицишра, саркъан илимлу кас дидрихъру ихъ табасаран халкъдиз гъамус чан пишекрар шула. Му хъуркъувалар гъадму Урусатдин гъунар ву.

Селим халуийн унтІ гъадмукъан дучІубхнайики, сабпну цІаркъар артухъ гъашиганси вуйи. Кми-кмиди улар алахъури, папрусра ушвнигъан гъядядябгъди, балихъинди хуш'валиинди илтІикІну, дугъу гъапи:

– Гъари ву сарун. Дюн'яий мугъаз фу гъябкънухъа? Хураг гъязур апІуб, бицІидар уьрхюб, малариз лигуб... Уву узу гъапи гафар кІваълан магъаан, йиз бай.

Магъи халайиз чан дерднахъан жараб рябкъюри адаи ва сарун дугъу саб гафра дарпиди, чан ляхин давам апІуз хъюгъю.

Камилиз гъамус сарун учв колхоздин агрономвалиъ лихури амдарди, саб зурба жавабдар вазифа чаин илипнайиганси вуйи. Хъа жавабдар ляхин хъузра ву. Халкъдин азадвал, Совет ругар, ахю Октябрин гъазанмиш апІбар фашистарихъан уьрхюб зарафатнан ляхин вуйинхъа?

Думу фикрариъ ахънайи. Чан фагъумлу гергми улар гъарган саб йишвахъинди лигури дуснайи, хиял апІин мугъу фит'ан-вуш саб мутмуийан чешне адабгъура. Къурбан мугъкан ктарсудаи, белки, мугъура адаш хайлин вахтназ гъягъюрайивал гъисс апІури ашлиий. Дугъу чан чру бицІи уларра кЧЮкъюри, адашдин хабахъ дусну, дугъан ахю хил чан хиларихъди ижмиди дибиснайи.

– Ихъ гакІвлин диллигар саб далдайикк дивнийиш, ужу шлийи, адаш, гъванар гъа фукъан вахтна гъузишра, пуч шлудар дар, – гъапи Камили. – Дурар дявдиан узу гъалибвалиинди хъадакнугъафиган, ишлетмиш апІархъа.

Селим халуийи гъванар пуч шлудар дар, дурар гъаргандиз чпин гъванарди гъузру, пуч шлудар инсанар ву кІури, фикрар апІурайи. Хъасин дугъу чав чакди «хъадакнугъафиган, хъадакнугъафиган» кІури, саб-швнуб ражари текрар гъапІу. Гъаму арайиъ дугъан юкІв гизаф гъагъи гъабхънийи ва мици хъувал кюлфетарихъан жин апІуз ккунди, саб хайлин вахтна думу кІулар ис дапІну, гафар дарапІди гъузу. Саниятди кІуруш, гъич саб фукІара апІурадайи, думу зат ул алдадабгъди гагъ Камилихъинди, гагъ бицІи Къурбнахъинди лигурайи. Му арайиъ дугъан кІуруб-даркІруб дубгнаийи.

Мурари Камилиз жюрбежюр ипІру мутмйир гъязур гъапІнийи, кІварицІра кмиди гъубцнийи. Дурхънайи гудгуд, пеъ ва муртйир суфраийихъди элеркнугу,

унчІвихъ дивнайи. ЧІамччарра унчІвихъна фукъан уч шули гъахънушра, дура-рихъан ищци тІаѣм хъайи хурагарин дусуз шуладайи.

Къурбан, ухди дахъну, гъаахнийи. Магъа ахъюдарра дахъру вахт гъабхъну. Амма абана баб бализ лигбакан ктІарццурадайи. Эгер Селим халуи теклиф гъаПундайиш, Магъи хала гвачІиндизкъан балихъди гафар апІури гъузуз рази вуйи. Камил, хъасин дугъахъди Саниятра чпин дахъру хулаз гъушу.

Камилна Саният, ахуз фикирра адарди, ихтилатар апІури дахънайи. Саниятдин кІуликк ккайи гута нивгъари гъадмукъан къяши даПнайики, хиял апІин дид'ин стакниъди шид улубзну. Камили думу яваш апІурайи, амма дугъхъан Саният ишбахъан дерккуз шуладайи.

– Узу ув'ин мукъан зарбди аьшкъламиш хъувал ужувализ дайи кІури, Саниятди, Камилин машназ ижмишнаан лигури, дугъан къакъчиз тюмер апІурайи.

– Ужувлаз дарди, фу дубхънахъа? Узу дюн'яйилан гъягъюри адарзаки, ихъ Ватан уьбхюз гъягъюраза. Уву яв пашманвалиинди узукра хажалат макаПана! Хъасин узуз гъар вахтна уву дердлуди айиганси шулуз.

– Узу дердер апІурадарзаки, сар узу дарда жилир фронтдиз гъахурайир, – кІури, Саниятдиз чан хуш'вал улупуз ккун гъабши. Дугъаз аьлхъюз ккунди айи, амма силбар улупуз чалишмиш шулашра, кІваан аьлхъюз шуладайи.

Улихъди гъевесниинди, юкІв ачухъди мурари сари-сариз многъюббатнан гафар апІру вахтар бегъемди кІваълан душнайи. Амма гъамус, улар нивгъа-рихъди ацІну, апІурайи тюмер лап уцрудар вуйи, дураи ахъю гъисс апІувалра арайиз хуйи ва дураиъ вахтназ вуди жара хъувалин гъяйифвал гужалди айи. Шлиз аьгъя, гъамрарсиб гъялнаъ гъаму вахтна швнуб кюлфет ади гъахънуш.

Гизафдари, сарун къисматну чпи сатІи дараПур кІури, ккуни касдикан умуд кадабтІнайи. Гизафдариз чпин бицІидарин ва къаби абийр-бабарин дерд кайи. Дявди, ахъюдарси, бицІидарра жандихъан апІуру аьхир.

Камили улар уьлчІюкънашра, фикрар апІурайи: азад зегъметну халкъдин гъевес за даПнайи гъаму вахтна дяви ккебгъундайиш фу вуйихъа? Вягъши гъяйванатар хъуп'инди сабди тмунуб пуч апІуз фашистариси пис къаст апІу-дар. Хъа магъа фашистарин вари инсанвалин гъяракатар кІваълан душна. Гъуншдихъди дяви апІубтІан, мясляаьтнинди, сарин айиб тмунури гъабхури, сари-сариз читан гъялнаъ кюмек апІури, албагну яшамиш хъуб агъзур ражари ужу даринхъа!

ГвачІиндин ахсрар йивруган, Селим халуийн хизанар гъудужвнайи. Камил рякъюъ тІауз дурагъ гъязур духънайи. Саниятдин юкІвра дердну кІару даПнайи. Жилир дявдин цІигъна гъушу вахтна, гъамус дугъу гъаПди? Райондин центриз вая шагъриз сад-къюд йигъазди Камил гъушиш, тамарзувалиинди ккилигури шлуриз, мугъаз гъамус гизаф вахтна жилир дярякъди фици къара гъибди? Амма му арайиъ Саниятдин кІваз жара хияларра гъюрайи. Гъамус урхурайидариз, дарсарихъди сабси, душман даккун апІузра, зегъмет зигузра улупну ккунду. Колхоздин ляхнар къяляхъ дархъбан бадали, мугъу кюмек тувну ккунду. Фронтдинси, далу терефнан вари къувватарра душман дагъитмиш апІбан уьмуми ляхниз жалб даПну ккунивал дугъаз аьгъяйи. Гъеле ватандаш'валин дявдин йисари В.И. Ленинди «Вари фронтдиз!» «Вари гъалибвал бадали!» кІури, гъидикІу гафар дугъу урхурайидариз сабшвнуб ражари гъамус текрар гъаПундаринхъа!

Фикрар апІурашра, дугъан улар дикъатнинди Къурбан хаблан апІурайи Камилиз лигурайи.

Камилиз рякьюъ учІвуз дих апІури, бай дуфну лап ціб вахтра арайиан гъубшдар, Селим халу улихъ гъучІвну, мурарин вари хизан гимихъинди удучІву. Саки жямьяаѣт мушвахъна уч духънайи, хиял апІин зурба шадвалин мажлис ккебгъра. Дурарин машариан гъам хажалат, гъамсана пис хъял рябкъюрайи. Мици хъували дурарин варидарин фикир саб вуйивал улупурайи.

Йирхъуб гъайван гъязур дапІну, дурариин эскервализ гъягъюрайидариз ипІру сурсат иливнайи. Жямьяаѣтди къялаѣт Іаънайи жигъиларин багахъна дуфну, Байрамовди Ватан уѣбхювал ихъ варидин буржи вуйиваликан ктибту, гъягъюрайидарин хилар ижмиди гъючІюркью ва дурарикан игитвалиинди хъадакнугъювал ккун гъапІу.

Мани ригъ али хъадан йигъ вушра, Селим халуийк мяхъв кубчІвнайи. Белки, учв дяддин майдандиѣ гъаши вахтар кІваин шули, дугълан зиз алдабхъури ашлийи. Амма гъадму читин вахтнара кмиди мугъан юкІв саб гъиидарувалира ккабгъуз даршллубси шуйи.

Гъягъюрайи жигъилар, жямьяаѣтдихъан гъяфи-сафивал гъадабгъну, рякьюъ учІвбанди гъаши. Гъягъюрайидарин абйир-бабар ва мирасар улихъиндисиди удучІвурайи. Ахъюну паяри гъягъюрайидариз кІурайи гаф саб вуйи: «Жиларси гъузай гъа!» Жилирвал -сабдихъанра гучІ дарапІуб, гъар вахтна дирбашди хъуб, жвуван Ватан ва халкъ бадали ифдин ціадал гъайиф дарапІуб кІуру гаф ву».

Гъягъюрайи йирхъур жигъил, вари жиларин хилар дисури, дишагълийириз кІулин ишаратниинди баркаллагъ кІури, гъайвнарихъинди гъягъюз хъюгъю ва, «дагълу бачукІ аййибнакк ккипуз гъитидарча» дупну, мурари чпин кІван къастар аъян гъапІу.

Селим халуийиз чав мучІу ахъиѣт, кутІубшвнайи лампара дибисну, дийигънайиганси гъабши, амма думу ижмишнаан хъичІихну айиб гъяса вуйи. Саниятра илипну сес ишурайи. Жара вахтна думу мици ишрур дайи. Биціи Къурбан гъеле чан адашин хабахъ хъмийи ва язухъ шлу гъялниинди, мюгъталди дугъан машназ лигурайи.

Камили гъялак-гъялакди балин къюбиб гарціларизра макар дапІну, думу Саниятдихъинди гъачІакку ва гъапи:

– Ихъ бализ аъзият хъуз мигъитан. Гъамус ихъ къаби абйир-бабарин уларикк гъузрайидар увуна Къурбан вучва. Белки, узу гизаф вахтна фронтдиѣ гъузур. Ичв яшайишдикан кми-кмиди бикІури гъит. Жямьяаѣтдин ляхниз увхъан шлу кюмек апІин. Узкан фикир мапІан, белки, къисматну ухъу бахтсузарин жергейиѣ идритур. Сабансан ебхъурвузки, йиз ччвур фронтдиѣ машгъур вуйиб гъабхъну кІури. Узу ярхлаѣт ашра, ихъ гъулаѣт айиганси гъисаб апІин, гъаз гъапиш наан узу гъашишра, ихъ Ватан, учву душмандихъан уърхюри хъидиза. Хъадак, сарун вари хътакну, йиз уъмрин ціюмгъял, дердер мапІанай!

Саният чІалра даркІури жилириз лигури гъузу, гужниинди уларилаан гъягъюрайи нивгъар дерккуз гужар гъапІу ва гъюдли гафариинди – «Гъалибвал гъадабгъну, уву хътакуб кІван мурад вуйиз. Ягъурлу рякъ ибшри, бахтлу сяаѣтар ишри» – гъапи, ва улар марці апІуз хъюгъю.

Саниятдиз чав гъапІраш аѣгъюди имдайи. Анжагъ саб хайлин йишваз хъергну гъушган, чІимирси Ітарамди дийигънайи Камил гъяркью. Дугъу чан хпирин гъюниан гъидису ва гъапи:

– Йиз уъмрин къюкю, йиз бахт уву вува. Йиз кІвак гъаммишалугъдиз яв шикил ка, диди узуз гъар вахтна кІури шулу – «Усалвал кІул’ин мибисан, йиз

уьмрин дестег» – диди узу гьарсаб ляхний, гьарсаб вахтна гьунарар улупуз мажбур апІура. Хъа амма яв нивгъари узуз ляхнийра кюмек апІудар... Гъи ишру йигъ дар – хъял алдабгъру йигъ ву.

Саниятди кІул за дапІну, сацІиб дийигъбалам кьяляхъ, гъапи: – Узуз... узуз увуз саб гаф пуз айзуз... кагъзар дикІури гъит... Дугъаз дерднаан сарун жара гафар гъидихъундайи. Ялгъуз нивгъари кьяши дапІнайи чан хилиъ айи ягълухъ хъана уларикан ктату.

Гизаф гафарна ихтилатар аьгъю Саниятдихъан гъаму ражари фукІара пуз гъабхъдар, анжагъ рякъюри имбукъан гагъди, жилирин кьяляхъди лигури гъузу. Сабпну гъвалахъинди гъилигу Саниятдиз, накъвдин гъванарра дьвдиз гъягъюра-йидар гъауз удучІвнайи инсанарси гъяркъю. Чаз дихар апІури, ишурайи Къурбнан сесну думу гъулахъинди терефназди кьяляхъ илтІикІуз мажбур гъапІнийи. Дугъу гъамус чаз гъаргандиз хушбахт уьмур, бахт ва шадвал тувуз кІури дюн'яйиинна дуфнайи ккуни инсан чахъан ярхлаз гъягъюрайивал ачухъди гъисс апІурайи.

Гимихъ дийигъну айи инсанар, гъарди саб жюрейиинди дьвдиз кымат туври, улхбарикан яваш шуладайи.

– Дьвдиз ашра, цІигъ гъяшра, дюн'яйин кьисмат кимбу касдиз фукІара даршул. Учү Деникиндохъди дяви апІурайи вахтна ургуб гюлле куркІу ксариканра сагъди гъуздар гизаф гъахънийи, гъеле думуган, гъамусси, духтрарин кюмекра адайи, – кІури, Селим халу инсанарик кайи пашманвал ктапІуз эл-лешмиш шулайи. Амма инсанарик кайиб гъациб кюмексузвалин пашманвал дайи, хъа, хабарсузди учІвну, ихъ гюзел уьлке барбатІ апІуз ккун дубхънайи фашистарикан кайи ижми хъял вуи. Фикир шуйики, му гъякълувалин хъюлан лепейин улихъ гъич къюркъллин цІихъанра давам тувуз даршул кІури.

Йирхъур жигъил гъул'ан эскервализ рякъюъ тІаьбахъан, цІиб вахтра ара-йиан гъубшдар, гъуландар колхоздин ляхниз чпин къайдайиинди удучІву. Хъа му жигъилар, сабдиканра хабар адруганси, гъягъйир йивури, дагъдин гагъ ис

кІул, гагъ за кІул айи рякъюъди хуррамди гъягъюрайи. АгъатІрин зарафатари, аьлхъру гафари дурарик пашманвал гъибтрадаи. Мягъсулар уч апІурайи чюллер, биціи яркврар къяляхъ дерчри, мурар райондин центриз багахъ шулайи. АгъатІри, гъирмаж айи хил за дапІну, «уйт» гъапІу ва гъяйвнилан алдатну, жабгъуз гъиту. За кІул ккайи йишвканра дугъан гъяйван гъюдси ккутІубччву. Дугъу улхъан ликар за апІуз гъитри, гъяйван ижмиди хъичІихну дебкку ва, юлдшарихъинди илтІикІну, гъапи:

– Гъамцдар аьхю дагъларилан улдучІури вердиш гъаши ухъуз душмандихъди дяви гъабхуб уьл ипІубси асант дубхъну ккунду. Дюз дарин, аман чве?

– Дюз кІурва, АгъатІ. Дагълуйирин улихъ давам тувуз шлу гъич саб читинвалра даршул, – жаваб туву юлдшари.

– Хъа душмандиз къаршу дяви гъабхрудар ихъ дагълуйиртІан даринхъа? – гъапи Камили. – Ихъ уьлкейин аьхю миллетарин арайиъ ухъу саб ткисиб къуваттІан дархъа. Гьелбетда, нирик фукъан гизаф штар ктикъури гъашиш, дидин къувват гъадмукъан гизаф шулу. Магъа гъакму ухъуз рубкъюрайи нир гъадабгъухъа. Хъадукра думу фици шулу? ЕрцІурайи йифарин, штун булагъарин, хъадукран мархъарин – вари штар ктикъу вахтна, дидкан адмийирихъан ктучІвуз шулдар, улихъ гъабхуб дидин къувватну гъабхуру, аьхю гъванар, гъаррара кмиди мухрихъ гъирчру. Гъаци, ихъ жюрбежюр миллетарин эскрар сатІи дапІнайи къушмарин улихъра машна-машди дийигъну, давам тувуз шлу душман даршул, аьхир чве!

Гъаму арайиъ гъяйван хъапІну улихъди гъягъюрайи Камил сабпну гъяйвнилан ултІуччву. Дугъан юлдшарира гъяйвнарин жилавариз гъизигу. Лигуруш, Камили гъванар йивури битІ йибкІура. Хъасин, думу гъяйвниин элеэйизра къара дяргъиди, варидарин фикрар сатІи апІурайиганси, АгъатІри гъапи:

– ГучІ мапІанай, баяр, сагъ-саламатди хътакидихъа. Му ужуб лишан ву.

Гафари мурарин рякъ гъадмукъан жикъи гъапІнийики, ухди райондин центр гъябкъю вахтна, дурар тяжуб гъахънийи. Военкоматдихъинди гъюрайи рякъюъ мурариз булагъдилан гъюрайи къюр дишагъли гъяркъю. Улихъди гъягъюрайи АгъатІри гъяйван дебкку ва, юлдшарихъинди илтІикІну, гъапи:

– Ихъ ляхнар ход ву, баяр! АцІнайи гварарра гъахъунхъуз. Рякъ ягъурнануб хъибди, гъалибвалиинди хътакидихъа!

Мугъан юлдшар зарафатар апІури, аьлхъюз хъюгъю. Военкоматдиз хъуркъубси, дурар жара гъуларин дупнайидарихъди сатІи гъапІу ва лисхъан машинариъди шагъриз рякъюъ тІау.

Циб вахтра гъубшдар, гъамци, йирхъур-йицІурди гъахури, гъулаъ айи жигъил инсанар чпин кюлфетарихъан ва жямъаьтдихъан ярхла гъахънийи ва Ватан, чпин халкъ бадали женг гъабхурайи.

Гъулаъ вари ляхнар къабидарин ва бицідариинна дишагълийириин алахънайи. Колхоздин чюллеригъ гъамусди зат даршибсиб ужуб бегъер битмиш дубхънайи. Яшлу нежбрарра кмиди – «хуб мублагъ йис гъабхъундаринхъа» – кІури, тяжуб духънайи. Эгер гъаму ражари раццариан складдиз хурайи тахилин харйир гъяркънийиш, Камил гъадмукъан шад шлийики! Мициб бул тахил битмиш хъувал агротехникайин къайдйир дюзди кІули гъахбан натижа вуйивалин гъякънаан Байрамовди саб-швнуб ражари колхозникарин арайиъ гъапнийи.

Арабийриъ ва мярхариъди шилар раццарихъна хурайидар гизаф пай дишагълийир вуйи. Йицикъюд-йицихъуд йисаъ айи баяр-шубарра кмиди

аьхюдарихъди, гвачІнин ригъ алабхъуз хъюбгъюбси, иган убгуз ва жара ляхнар апІуз гъягъюйи. Гъургу хутІлариан кІулар уч апІуз Саняитди хъади душнайи урхурайидар ярхлаан пѣлин кыляхъди удар дюбхюри гъягъюрайи шюхъярси рякъюйи.

Селим халуи чан гъарира хъади хъад уч апІуз хъюгъхъантина, гъар йигъан гад апІури шуйи. Анжагъ дугъхъан кюмек хътарди гадук кайи гъяйвнар зарбди хъауз шулдаи. ЮкІв жигъилди имишра, Селим халуйин яш гизаф дубхънайи. Вушра, шиларин эплар дивуз думу гъадмукъан ужур уста вуйики, гвачІнинганра, хябяхъганра раццарихъна гъахи шилар эплий дивуб дугъаз алабхъуйи. Хябяхъди, эргну, хулаз гъафирихъан, дугъхъан дусузкъан шулдаи, дишлади гутайиз гъюн йивну дахъуйи.

Пагъ, дагълу дишагълийиринра шуйиштІан дирбаш'вал! Жилари нежбервал гъубзри, бригадирвал читин ляхин ву, гизаф лицуб алабхъуру кІури, аьрз-йир апІури шуйи, амма гъамус му ляхин апІурайи дишагълийири гвачІниан хябяхъдизкъан ляхний айи колхозникарихъди гъузрушра, чпин эргувал улупдаи.

Кубду гъумрал маш гъяйи, йифси лизи чІатху силбар айи АгъатІрин хпир Тават бригадирди лихурайи. Дугъан жиларинсиб ацІу сес кубкІхъантина, колхозникар гъадму сааьтди дугъу табшурмиш гъапІу ляхниз гъягъюйи. Гъар Селим халу алахъубкъан, дугъу Камиликан фу хабар аш, гъерхуйи. Саб ражари дугъу жилирихъан кагъаз гъадабгъу ва Селим халуи гад апІурайи раццяхъна дүфну, гъапи:

– Улихъди дявдихъан гучІуриси «кысмагъ, кысмагъ» кІури, гизаф бикІру Агъайи, гъамус фици бикІураш хъебехъа, Селим халу.

Дугъу шубуб мурччвнан бицІи конверт ачмиш гъапІу ва урхуз хъюгъю: «Гъаму урусатдин чюллерий йиз женган юлдшарихъди узу гизаф гъевеслу вуза. Му гъевеслувал узук ихъ халкъдин албагнаиввали, игитвали ва гъунарари капІра. Мушвра ихъ гъахи ругарси багъалу вузуз, гъамшваъ ашра, ихъ дагъларин сирин гъава гысс апІураза...» «Гъеебхъуннуз, Селим халу. Гъялариз гъилигиган, ихъдари немец фашистарин кІарчарихъан туврайиганси ву. Агъайира йивуз гъудубгъну хъиди».

– Гъай, жан риш, адмийи фицдарин арайиъ гъашиш, гъадрарин хасият бисуру. Дугъахъди хъайидар вари гъаци хъугъвалиинди дяви апІурайидар ву, аьхир. Амма, Тават, АгъатІри фукъан дуитар дидиснайкІан! ЙицІуб дяви ади гъашишра, зарафатар дарапІди дугъаз бажагъат къара гъюр.

– Наънан! Узуз дикІру кагъзарикра кмиди чан аьлхъру гафар кади шулу. Камилин кагъаз гъафундарин багарихъди, Селим халу?

– Накъ гъадабгъунча. Му ражари дугъан гизаф гафар ктайи, дявдиз гъягъюрайири гъялакди гъибикІну хъиди. Агъ, усалвал дарапІурда дурари, – дупну, Селим халуйилан ухът алдабхъу.

– Хъа ухъу гъичра усалвалар апІидархъа, Селим халу, ихъ ляхнар жилар айигантІан писди гъягъюрайинхъа?

– Йишвнура лихруган, увуз аьгъдарнуз ляхнар ужуди гъягъруб. Вазлин аквнахъди игнар ургури шлудар рякъюравузки. Хъа гъаци дилихиганра ухъу ихъ бицІидаризра, эскраризра уьл тувну ккундаринхъа, халудин.

– Ухъу фици вушра дуланмиш шлийхъа, жан Селим халу, гъадрарин язухъ шулузуз. Сад йишван рягъникк гъашиш, гъулайди ахуз шлудар, хъа вазариинди чюлий, ккипру-ккадабгърубра адарди, мархълинна ригъдин кІанакк ккайи дурари гъапІуйкІан...

– Тават, фици ву гьамус игнар ургувал яв бригадайиъ, жан риш? Адмйирра цѣибтѣан адарди, аьгьдарзуз, цци ухьу гьапѣруш, амма ихъ лихувал зурди ву-йиганси рябкьорзуз, – гьапи Селим халуи, амкѣу ругьу дапѣнайи ацѣу агьдин ккуртдин лувар хьиржври.

– Ужу ву, Селим халу. Узу, мици ляхин гьабгьюр кѣури, гьич фикир апѣур-дайза. Гьамус сарун гизаф рази вуза. Магьа халара увухьди гадухьна гьювали жара яшлу хпарра хуларан ляхнариинна адаъну, – нач гьабхьиганси, Таватдин машнаан саб ранг гьабгьюри, тмунуб гьюз хьюбгью. Цѣиб арайиланси дугьу, хьана багахьнаси дуфну, давам гьапѣу: – Ихъ учительницйир Машана Катя фициб аьшкьниинди лихураш гьяркьиш, мюгьтал шалва, Селим халу. Дураи ихъ хпарихьди сабси иган убгуз гьудубгьну. Хьа марцциди ляхин апѣбакан улхуб гьич герек адар.

– Гьай, жан риш, алабхьиган, инсанди фициб ляхин вушра дубгьуру.

Таватри, му гафар гьерхьиган, Агьатѣрин аьхиримжи кагьзик кайи гафар кѣваин гьапѣу ва дугьаз, кѣару сатиндин ккурттра алди, чан Агьатѣ, жархарстар силбарра хьидирчну аьлхьюри, дявдиъ айиганси гьугьубжвурайи. Шлиз аьгьа, думу гьамус фициб чюлиъ, фициб балайин улихъ хьаш!

Йицарин мярхариъди шилар хьади шубар-баяр хьуркьу ва тѣурнар улдучну, шилар эплиинна тувуз гьязур гьаши. Селим халу эплиинна за гьаши ва, рубзури амкѣ, эпел ягьал апѣуз хьюгью. Таватра, лент гьадабгьну, игнар ургурайидарихьинди рякьюъ учѣву. Ягьли ликар ккайи ярхи жандкин адмийиз дугьаз игнарихьна хьуркьуб фу вухьа? Шлугантѣан, бригадир кѣури гьашир ву.

– Кьувват ибшри, – гьапи игнихьна хьуркьу бригадири. – Фици ву ляхнар, саб йицѣуд йигьаз дяхнар ктуршвуз хьибдин?

– Ктуршвуз ктуршвархьа, – жаваб туву иган убгурайидарикан сари, – амма хил хьадабхьну гьабгьюру, бафа за апѣуз шулдар. Цци тахил кади хьувалин ляхин аьлаамат ву! Хьуб гьул уьрхюз хьибди.

– Гьюру йисан хьана ужуб бегьер битмиш апѣархьа. Вахтниинди дубзну, гьуллугъ гьапѣиган дарши тахил, хьа фила шулухьа? Заан мягьсул гьадабгьувал ухькан асиллу ву, эгер ухьу жилиз бегьем хьайивал гьапѣиш, диди ухьуз гиран ктапѣудар.

Саб хайлин ихтилатар апІбалан къяляхъ, Тават ціб ярхласи айи хутІлиинна диш гъаши. Мушвахъ Мария Яковлевна Сафоновайи ва Екатерина Ивановна Рябченкойи хпарихъди нюрхюн иган убгурайи. КІулкан шубуб мурчвнан ягълухъарра кидитІну, дурари иштагъниинди ляхин апІурайи ва чпин юлдшартІан къяляхъ гъузрадайи. Циларихъди илдитІнайи дурарин хилар цігъран ликарси рякъюйи. Екатерина Ивановнайин яркю, утан уълсиб машналан кІару амкІ рубзурайи. Хъа биціи ккуру маш гъяйи Мария Яковлевна думукъан эргнайиганси дайи, вушра дугъан кІакІ алибсиб шархъликра кмиди кІаруб кубкІнайи. Сюрме кайи кІул мугъу чан машналан алдатиганси вуйи.

Тават кІвантІарик аълхъюбра кади дүфну, дурарин алархъу ва – «къувват ибшри, жан чйир» – дупну, гафар апІуз хъюгъю. Учительницйири ерли чІал гъудубгъниийи. Дурар улхруган, кІваз гизаф хуш шуйи. Таватри Екатерина Ивановнайихъ хъайи дагъур гъадабгъу ва чан жандкиз гъилигу ахъю бафйир апІуз хъюгъю.

– Му тарихдин дарс кивуб дар гъа увуз! Тарих яратмиш гъапІдар инсанар ву, дурарин зегъмет ву. Гъач, зегъмет зиг, – кІури, Мария Яковлевнайи Рябченкойихъди зарафат гъапІу.

– Зегъмет зигбан гъадри айир вуш, му яв къяляхъ кІулар гъаз гъитрава, – кІури, аълхъюриси, Екатерина Ивановнайи жилилан кІулар уч апІуз хъюгъю. Гъацира дурари, бафа шилнягъ гъивну, хътакрудари кІулар дюхюйи. Вушра нюрхюн кІул хътабхъуру, са-сабди гъубзру. Дугъу гъадрар уч апІурайи. Мициб вахтна гъарсаб кІул, гъарсаб кило тахил Ватандиз фукъан багъа вуш, дурари гъисс апІурайи.

Тават хъасин имбу колхозникарихъна гъушу. Зяиф жан хъайи Саниятдиз кІулар дюхюз хутІлариз мектебдиъ урхурайидар хъади гъювал алабхънайи. Мушвахъ мягъсулин гъарсаб кІулин, гъарсаб удрин эйсивалиинди гъайгъу зигурайивал агъю шуйи.

Ляхниин алидари почтальон гъюру вахтна, дагърар шиларик курчвну, вари улихъна душну, думу къялаъ тІауйи. Гизаф йигъари кагъзар адрудар, дагърарра хилиъ имиди дугъ’инади диш шуйи ва сикинсузди ккилигууйи. УкІу царар айи лизи читдин ккурттдин седфарра кадахъну, къяллан ахъю сумка йивури, кІару кушар къайдасузди унтІлансина эрхну гъюру биціи жандкин почтальон Сефер ярхлаъ имиди варидариз агъю шуйи. Хъуркъубси, кагъаз айирихъинди лигури, дугъан гъалин улчІвмари кІанакк ккаънайи биціи кІару уларра аълхъюйи. Думу гъюру вахтна гъараригъ жакъварин мукъмарин сесра кмиди гъати шуйи, хиял апІин мурарра фронтдиан эскрари дикІурайи кагъзариз ккилигура. Гъамци саки гъар йигъан почтальон хутІлариз гъюйи ва гизафдар кагъзариинди шад апІуйи. Шиклар айи кагъаз гъабхъиган, дурар вари инсанарин хиларилан гъягъюйи. Чан хилиъ айиган лигбакан адраціди, гъвалахъ хъайирихъна тувиганра дурар илтІишну, лигури гъузууйи.

Екатерина Ивановна кагъаз гъюбаз ккилигури шулдайи. Дугъаз кагъаз дикІу ккунидар немцари чпин гъюкум дивнайи йишвакк ккахънайи. Жарадариз кагъзар гъюрубкъан, думу дурарин шадвализ бахил даршра, дугъан дерд таза шуйи, зийниин кьил алабхъиганси шуйи. Дишла дугъаз чпин биціи хулар, абйир-бабар, чав гъурху мектебра кмиди гъугъубжвури шуйи.

Хъа Мария Яковлевна, чан абйир-бабарихъан кагъаз дяргъруб аьгъяшра, почтальондихъна жаргъуйи. Чан юкІв али Осмну дикІру кагъзари дугъаз рьгъятди ил хътабгъуз гъитуи ва юкІв шад апІуйи.

Гъамци швнуб-саб таза хабар хурайи йигъар сабдихъ-саб хътрукъди гъягъюрайи, ва инсанар закурин йигъаз сикинсузди ккилигуз мажбур апІурайи.

Камили кми-кмиди абайиз ва хпириз жа-жаради кагъзар дикІури шуйи. Дугъаз чан уьрудина лизиди гъибикъу беълисиб маш гъяйи, уьру бубйир-стар кІвантІаригъян магъйирстар лизи силбар гъитІигънайи, кІару улариин къюкъ йивуз шлусдар ярхи цІалцІмар али Саняят, ярхи гарданра гъвала-хъиндиси дапІну, тамарзувалиинди чахъинди лигурайиганси гъугъубжвури шуйи.

Гъулаъ колхоздин ляхнар фици гъягъюраш, гьерхри, дугъу гъибикІу кагъзиз Саняятди гъамциб жаваб гъибикІнийи: «Чюлин ляхнар гъизгъинди гъягъюра. Мягъсуларин гъацІ пай дургну ккудукІну, гизаф ужуб бегъер битмиш гъабхъну. Къабидарра, бицІидарра ляхнариин алди шулу. Ляхин дарди гъузу-дарза кІури, къаби Мурад халу раццарихъ гъаравулди дийигъна. Инсанариз чиб гъамшваъ ашра, дявдиъ айиганси ву, чпин ляхни фронтдиз кюмек туврувалин дурар гъавриъ духъна.

Ич мектебдин маълимарира чпихъан дарс кивуз, бицІидар тербиялу апІуз шлубси, зегъмет зигузра шлувал улупура. Магъа гъаму йигъарира дурар ляхнин ал. Машана Катяра ихъ колхозникарихъди сабси аьшкъниинди лихура. Далу тереф ичв къяляхъ дагъси дийибгъна. Дагълариан марцци булагъар гъюруганси, мушв'ан учвуз гъарсаб сурсат гъюра»...

Му ражари Саняятди далу тереф вари чан ихтиярнаъ айиганси гъибикІнийи. Хъа дюз гъапиш, гъаци хъузра даринхъа? Уву, узу ва ихъ имбу зегъметкешар вари уълкейин сагъибар вухъа.

Газатари ва радиойи гъар йигъан фронтдиан цІийи хабрар хурайи. Камилихъди фронтдиз гъурхдарикан сар – Мягъмуд дявдиъ игитвалиинди гъакІну кІури, сад йигъан военкоматдиан хабар гъафи. Жилар раккнариина, хпар хулаз гъюри, гъачІирин абйир-бабариз теклиф капІрайи. Хулаъ ялгъуз гъачІирин кюлфетарина багахълуйири ваъ, вари дишагълыйири, гъарди чан дерднаканра кІури, ишлар апІурайи ва чІатна дурарин ишбарин сес ебхъурайи.

ГъачІирин хул'ан удучІвну гъягъюрайи Магъи халайин улар ишбаан уьру духънайи. Саняят кІуруш, дугъан къяляхъди рюгъ удубчІвнайирси, ифи имдруганси гъатху духъну чпин хулаз гъафи ва Камилихъан ахиримжи ражари гъафи кагъаз хътакури-хътакури урхуз ва бицІи рамкайиъди столиин дивнайи дугъан шиклиз лигуз хъюгъю. Кагъзик кайи гъарфартІан, дугъан уларилан алдахъурайи нивгъарин цІадлар гизаф вуйи ва кагъаз аьхю мархъликк ккабхъубси гъабхънийи.

Мугъаз чан улихъ, лувар хътру ккурттра алабхъну, кІул'ин алдарди Камил дийигънайиганси гъугъубжвурайи. Гъаму цІарар айи чру ккуртт алди дугъу сабпи ражари Саняятдиз чан кІван мюгъюббатнакан гъапундаинхъа! Хъа думуган гъюз имбу уьмрин гъякънаан гъапІу ширин ихтилатар кІваълан гъауз даршулда! Йиччв адру арфарин кІулси, арайиъ кІван дериндиан вуйи хуш сюгъбатар адру, лалди вуйи ккун хъувалра файдасуз ву аьхир. Хъа дицдар шаду йигъар мурарин кІул'ина сарун гъюйкІан, яраб?

ФужкIара адру йишваъ ишурушра, хизанариз ва жарадариз Саниятди чан мициб пашманвал улупури шулдайи. Хъа мумкин ву дугъаз Селим халукъариз балин еринара айир гъамус учв вуйиган, дурарин юкIв дарихмиш апIуз ккунди хъидайи.

Магъи хала Саниятдихъди гъачIи йишв'ан хулаз гъафир, балкан дердер апIбу, чIур духъну, хулан къял'ансина чIулси гъачIарккнийи. Саниятди мичIли штухъди дугъан маш хилар жикIури, думу ачмиш апIуз гъяракат апIурайи. БицIи Къурбан бабаз дихар апIури, жаваб тутруврайиган, ишурайи ва дихар апIувал давам апIурайи.

Икризди гъюрайиган, му чIигъар, ишбар гъерхъу Селим халуйин кIваз гизаф ущру гъапIу, ва думу, чан гъясара хлиъ имиди, хулаз гъядяхъю. Думу мягъгал духъну, гагъ дахънайи гъардихъинди, гагъ Саниятдихъинди, гагъсана ишурайи бицIи хутлихъинди лигуз хъюгъю ва, кIван буш'вал ижми апIури, юкIв гъагъи дубхъну, силбарра уълчIюкъну имиди, гукIундиси – «мугъаз фу гъабхъну?» – кIури, гъардихъинди багахъ гъаши.

Саниятди гъабши-гъабшиси ихтилат гъапIу ва, бабан хил дибисну, къамкъариинди дусу. Селим халу, каркаъ убзри, машназ шид ебчуз ва гъардиз дихар апIуз хъюгъю. Саб арайилан думу ачмиш гъаши ва, кIул уццурайиз кIури, гутйир ккирчуз гъитну, дахъу. Му йишван Саниятди гъапIу нюрхюн аш ипIур даршиди вари йигъккиъ гъубзу. Саниятдиз чав гъапIу аш хизанариз бегелмиш хъну хъидар кIури, дерд кайи, тмуну терефнаан дугъу, чавра фукIара дирипIди дахъиган, дураризра хажалат кади хъпаз лигну, гъипIундаршул кIури, фикрар апIурайи.

Селим халуйи чак дерд кайивал улупури адайи. Дугъу кюлфетар жюрбежюр ихтилатариинди сикин апIури шуйи. Бабра, Саниятдин юкIв ачухъ хъуз гъитри, дугълан илтIикIури шуйи. Саният перишанди рякъру вахтна дугъу – «къисматну фици дибикIнаш, гъаци шул, жан аъзизди вуйир. Швумак цIа кипу вахтна, гъацIар йишвар бегъемди ургуру, хъа гъацIар йишвар цIару духъну, дурургди гъузру. Умуд ктабIуз даршул, Аллагъ кюмек ишри» – кIури, дугъаз сабур тувуйи. Ялгъуз гъар йицIуд-йицIихъуд йигъак гъюри шлу Камилин кагъзари дурарин кIваз рягъат хъуз гъитуйи.

Драматургия

Мягъямед КЪУРБАНОВ

МАЛЛА НЕСРЕТДИН

Иштирак шулайдар:

Малла Несретдин

Жумайсат – дугъан хпир

Хаирбег

ва

Султан – жигъил адмийир, Малла Несретдиндин гъуншйир

Багъаутдин (Багъа) – гъулан девлетлу кас

Гъясан – дугъан бай

Сабидат – дугъан чи

Гъяжи – гъулан кавха

Сабпи шикил

Гъулан гъирагъдихъ кюче. Кючейин саб гъирагъдихъ накъвар хъа, гъат-муну гъирагъдихъ – Маллайин хуларин урнар ва хуларин къялхъян цал. Перде тIанIруган, Малла гъюра. Дугъу даждедин гардандиъ апIнайи тIурниз зигура.

Малла. Гъан, гъабч, гъабч, йиз дуст, аьх апIин сацIибсан. Хъуб-йирхъубсан лик алдагъиш, сарун хъуркънахъа. Вагъ, уву гъаз дийибгъунва, йиз дуст? Бизар дубхънава дарш?

Жумайсат (*Дазаргну хилар, удучIвурри, мюгъталди*). Ва-а, му фу аьлапат ву? Му фу хабар ву? Адмийиризкъан рякъюз мугъузан, ул ктабхъур, я ахмакъ!

Малла. ФукIа гъабхъиб айин дарш? Беле гюрчегди рябкъюруки. Гъан, чIяаьн, чIяаьн мелз цIабхуб. Гъяракат дапIну, цIа кабхъ ва ухъуз саб ипIруб гъязур апIин, гашди азуз.

Жумайсат. Фтикан апIуза ипIруб? Гъаму яв гакIвларикан? Гъеле, гъюдлидаркъан вуйин?.. Хю адарш, адар лаваш! Гъеебхъунвуз? Саб гъабахъди буржназ хю ча кIури, гъи дурушу хал имдариз – адар хю.

Малла. Тюнт махъан. Дерд мапIан, ахю шив. Гъамус узу, гъаму гакIвлар масу тувну, яв хилиъ саб аьбасси ивдиза. Тамам саб аьбаси!

Жумайсат (*Гъирагъдизди*). КІулик кубкІрияв гьадму аббаси! (*Маллайиз.*) Хъа яв саб аббасийихъ узу фуна фу гьадабгъуза, жилир? Фу гьюру къаб кепкихъ?

Малла. Уву фикир апІин, абдал. Гъар йигъан узу саб гъварч гакІвлар масу туври гъахъиш, вазли 45 аббаси уч шулу. Сарун девран шулу ихъ!

Жумайсат. 45 аббаси? Хъа я Малла, му яв вазар фукъан ярхидар вуяв? Жарадарин вазарихъ сумчІуд йигътІан шулдар, ахир.

Малла. Я кас, ибшри, сумчІур аббаси ишри. Уч дапІну, дурарихъ ухъуз сабсан саб абур али дажи гьадабгъиш!..

Жумайсат. Дургназа яв дажйирихъ! «Дажи гьадабгъурхъа!..» Хиял апІин, мугъу узуз саб цІийи ккуртт гьадабгъурхъа, кІура!

Малла. Гьадабгъурхъа, ккурттга гьадабгъурхъа, ахъю шив. Амма гъарсабдин чан низам айиб ву: сифте уъл, хъасин мяъли. Сифте дажи, хъа – ккуртт.

Жумайсат. Хъа явашеле, жилир, му вари гъахъи кепкар даждихъ тувиган, вазлин айтІ ухъу фу ипІуру?

Малла. Фици фу? Хъа узу йигъан саб аббаси гъазанмиш апІури гъахъиш, гьаддихъ ухъуз тІуркІайиз ипІруб гьюрдарин?

Жумайсат (*Гъаври даршули*). Хъа дажи? Уву дажи гьадабгъурза кІурадарва?

Малла (*Пашимандиси*). Хъа гьадабгъурдар сарун дажи. Сифте уъл, хъасин мяъли.

Жумайсат (*Дерд кади*). Яни узуз цІийи ккуртт рябкъюрдар пуз ккундавуз сарун? (*Ишуру.*)

Малла. Жан ахъю шив, мишан. Уву ишруган, узузга дерд шулузуз. Ккуртт бадали ишру хпир шулин?

Жумайсат. Узу ккуртт бадали ишурадарза. Узуз йиз дада кІваин духъназуз. Ялгъузди узу дитну, яв хиликк аьжуз дапІну, гъаз гъушнухъа думу женнетдиз? (*Ишуб дебккнү, Маллайиз.*) Хъа уву фтихъ ишурава, авали?

Малла. Узузга яв дада кІваин гъахъунзуз. Илитну уву йиз кІул'ин, фу жегъеннемдиз гъушнухъа думу? Ай аьжуз узу! Ай йитим узу!

Жумайсат. Ва-а-а! Му фу кІуру гаф ву?! Хъа увуз узу думукъан гъагъиди вуш, узу саб дакыкъайиъра увухъ гъузрин?! Узу гъягъюраза!.. (*Гъялак шулу.*)

Малла. Аллагъдиина аманат ишриву! Хъа наана гъягъюз ккундавуз?

Жумайсат. Уву дрякъру йишвахъна, наана вушра! Увухъ гъузайиз, жарадарихъ лукІвал апІарза. Гъилицнац шалза! Гъит варидари йипри, Малла Несретдинди чан хпирикан гъилицнац дапІна.

Малла. Йиз ад, ахъю шив, гъацира дюн'я вуйибси тарабгъна, аллагъисан, хъана артухъ узу биябур мапІан.

Жумайсат. Яваш уву, дажйирин аба, узу уву, Малла Несретдин гъапиган, «и-аь» апІури дерккдизаву!

Малла (*Гъирагъдизди*). Уву фу вушра апІарва гъа. Йиз касиб ужагъ маккадабхъан гъа, гъари. (*Хил бисуру.*) Тюнт махъан, йиз уччвур, багъишламиш апІин, кІван дарман, йиз мухриъ адабшвнайи хъадукран кюкю, йиз хяд, йиз... йиз... йиз ккуни ва багъалу даждин гъюдли рижв!..

Жумайсат (*Хъял кади*). Фтин фу?.. Хъа яв ул адабхърияв, узу увуз му кюбгъюш гъитиш. Гежехайрар! (*Хъана гъягъюз ккун шулу.*)

Малла (*Улихъ дийигъури*). Багъишламиш апІин, багъишламиш апІин, хъадак, йиз ккунир. Аьгъдарди гъапиб вуйиз. Уву узуз варитІанна багъа вува. ДажитІанна артухъ ккундузуз уву!

Жумайсат. Аллагъисан вувуз? Вуш увуз чухсагъул! Узу гъушза!

Малла (*Улихъ къамкъариинди дийигъуру*). Валлагъ вувуз – магъа увуз хура! Дажира ккундузуз гъа. Хъа вушра, увухъинди тямягъ артухъ зибгуру.

Жумайсат. Я кас, уву узу фтихъди теврава? Дург йиз улхъан! Гъит увуз гъягъюз!

Малла (*Хъял кади*). Гъарах! УкІу гъюлериз ккундушра гъарах! Дургин йихъ йиз уларихъан!

Жумайсат. Вагъ, вагъ, вагъ!.. Машра гъутІу укІан эпелси кІару дапІна гъа. Увузра гирнар апІуз агъявузки, жилир!

Малла. УчІру гафну фунуризра зиян апІур, хъа гъюдли гафну дажира гъюдал апІур.

Жумайсат. Аллагъисан хъана яв дажйир миккитІисан! (*Багахъ духъну, Маллайин кІуллан карк алдатуру*.) Гаш дубхънашалвуз увузра, жан жилир. Гъаму гакІвлар тувну, сацІиб хю гъадабгъуз гъабхънийиш...

Малла (*Разиди*). Хъибди, хъибди, ахъю шив, гъич гучІ мапІан. Гъамус муштари гъиди. Чари узухъна ихъ чюнгюр. (*Мяъли апІуру*.)

Му дюн'яйиъ увуз, Малла,
Фу ву гъапиш ахъю бала,
Уву дару йигъ, гъюзел йиз –
Ву дарш, фуж лигур ихъ даждиз?

Хпир ва дажи ву йиз девлет,
Хулан цІа ва пулин беркет.
Гъюшт гъапІиган, гъягъру дустар,
Къабул дапІну йиз зарафтар.

Зарафат ву дерднан дарман,
ЮкІв ва мяна хуш ихтлатнан.
Уъмур гюрчег ву, эгер аш
Аьлхъюри маш, мухан лаваш.

Султан. Ассалам алейкум!

Малла. Ваалейкум салам!

Султан. Аьжаб рабхура яв чюнгюр, ширин гафар дихъри увуз.

Малла. Гафар увуз ишри вари, увуз ккундазуз муштари.

Султан. Вагъ, уву бегъем ашукъ гъахъунваки, Малла. Хъа фтиз ккундавуз муштари?

Малла. ГакІвлариз, дуст, гакІвлариз. (*Улупуру*.) Сарун хумурзгар хъайин-хъа узухъ? Ваъ.

Султан. Ари ич дада гъи лап гакІвларин гъаразнаъ айи. Фукъан ча кІурава мурарихъ?

Малла (*КІул цІабхури*). Саб аьбаси гизаф шуйкІан, гъунши?

Султан. Пагъ, Малла, хъа узу яв гъюрматназ йицІуб кепек артухъра тувур-дарин дурарихъ.

Малла. Баркаллагъ, увусдар ишри дустар. Сабан дарш сабан узура яв даждин улхъан бисарза.

Султан. Уьмриъ ухьуз гъубзрайиб чиб-чпиз гъапѹ гьюрматтѹан дар.
(*Гакѹларра хьади гьягьюру.*)

Малла. Чухсагьул. Ичв дадайизра саламар йип. Жигьилган танишдар вуй-ча. Ахю шив! Я ахю шив, ма пул, увуз ккунибси думу ишлетмиш апѹин. Яв кѹваз фици ккундуш, гьаци! Къаб кепкихъ хю гьадабгъ, имбу йицѹубдихъ – мух, ихъ даждиз.

Жумайсат. Вари вушра, яв даждин пай ктарди мигьитан! Хьа уву увуз пул увуз ккунибси ишлетмиш апѹин гьапундайва?

Малла. Фила?

Жумайсат. Нишвган.

Малла. Хьа нишвган гьубшну гьа, ахю шив.

Жумайсат. Бис гьеле яв йицѹуб кепек. Яв уьмарат даждиз мух яв уву гьадабгъ, дажйир хьайир. (*Гьягьюру.*)

Малла (*Кьяляхьди лигури*). Чаз ккунибси!.. Гьапну гьа мугьу, тамам йицѹуб кепек. Дивнайиз увуз йицѹуб кепек! (*Фикир дапѹну.*) Я Аллагъ, му инсанар уьл ипѹури гьаз халкъ гьапѹинийкѹан уву?! Лих – ипѹин, ипѹин – лих, сарун жараб аьгьдар.

Жумайсат (*Унѹваригъ гьяхьру*). Пагъ, сикин юкѹв аьи инсан дарин!

Малла. Хьа узу увуз гьамус йиз юкѹвра либхуз гьитза?

Жумайсат. Саб къатѹ гакѹвлин хьтар. Узу йиз гьятѹнихъ хьивну убхьуза йигьагъ?

Малла. Ай аман, увук дициб игитвал кайиш, яв къимат дапѹну удрубкьрийи. Наънан апѹуза гьамус гакѹвлар?

Жумайсат. Увуз наънан ккуншра. Хизан уьбхюз шулдарш, фу зегьримандиз гьахунва хпир?

Малла. Йиз абдалвали. Вардари апѹруб, узура апѹарза кѹури.

Жумайсат. Ари варидираси увура уьбх яв хизан.

Малла. Уьбхюрдарза! Ккундарзуз! Магьа дажи, магьа хал, магьа уву – вари увуз гьибтраз. Гьайгьу зиг яв хулан увуз ккунибси, хьа узу гьушза. (*Гьягьюз ккун шулу.*)

Жумайсат. Фици гьушза? Наана?

Малла. Уьл ча даркѹру хпирихьна.

А кѹур, гьациб авадан юрд:

Шад ву душваъ жилар хьад-къюрд.

Уьлра, ккурттра душваъ хпириз

Ву карк йивуб чан жилириз.

(*Гьягьюз ккун шулу. Каркар ктатури, хпир алархьуру.*)

Жумайсат. Жан йиз жилир, йиз уларин акв, йиз кѹван мурад!..

Мапѹан, Малла, узкан гиран,

Узу ув'ин вуза гьайран.

Йиз кѹван мурад, яман-яхши

Сар уву ву, саб – яв дажи.

Малла (*Сикин духьну*). Хьа гакѹвлар? Гакѹвларикан гьапѹхьа?

Жумайсат. Агъ яв халавадан апІрияв, увура фтин дердер апІурадарва. Гъамусьяѣт узу гъятариан саб хаб гакІвлар уч апІурдарин.

Малла. Яваш гъеле, ахъю шив, хъа Багъа кІуру кыскыс ухъуз саб манат буржлу дарин? Къюд йигъан гъушунза аххир дугъан мухан гад апІуз. Ухъуз, авалйириз, магъа кІваиндикъан имдайхъуз.

Жумайсат. Фуж-вуш авали вушул, ахъю жви, хъа узуз кІваинди имизуз. Узу гъи гвачІнинра кІваин гъапІунза дугъаз. Ибаъра ипундар. «ДатІнайиз, – кІур, – учву ва ичв ницц али манат». Яваш ишри думу, даждин фун ккайи ху, узу дугъан кІару ликІраѣ къац ахъарза!

Малла. Агъа, магъа учвра гъюра. Ярхи уъмрин ву, гашун къюл. Уву гъарах, шив, хулазди гъарах. Узу ихъ бурж кчІюбгъюз саб чара апІурза.

Жумайсат гъягъюру, Багъа гъюру.

Малла. Ужуб рякъ ибшри, Багъа. Абдал кІули ликариз сикинвал тувдар кІури шулу. Наана гъабхура ликари яв кІул?

Багъа. Увуз саб зегъримандиз. Яв фу хъаяв йиз кІулихъна ликарихъ? Увуз, шахиншахдиз, доклад апІураин узу, наана гъягъюруш? Фу вуяв ккундайиб?

Малла. Яв жандин сагъвал, ахъюр... Ва саб манат – увук кайи бурж.

Багъа. Гизаф ахъю пул ву думу, йигъан учву узуз кІваин апІуз. Кючейиѣ буржар ча кІуруб вуйин? Узу биябур мапІанай.

Малла. Хъа даруган, тув сарун, гъунши. Саб гагъдилан хпир гъаурза яв хулаз.

Багъа. Хпир? Лазим дар! Аллагъисан, хпирилан зунжур маалдапІан! Ху-йир ваѣ, швеэр гъафишра, адариз йиз гъамусьяѣт пул. Гъабхъибси, тувурза ичв гандриж али манат. (*Гъягъюру.*)

Малла. Ай уву гандриж йивну пуч ишриву. Акъюл къюлари, асул сулари гъубху душман.

Гъясан (*Маллайиз*). Уву шликди вува? Шлиз люкънар апІурава?

Малла. Багъайиз. Гъадму тухъ даршлу гашун жанавриз.

Гъясан. Багъайиз? Йиз адашдиз?

Малла. Увура жанаврарин хизандиан вува дарш?

Гъясан. Вагъ, увуз гъамус агъю дубхънайин, Багъа йиз адаш вуйиб?

Малла. Вуйин дарш? Гъа-а-а, дугъриданра, ву гъа. Уву жанаврин бякъя вуйиб гъархнайуз. Агъ чпин дурарин тум ккадабхъричпин! Жанаврарин!

Гъясан. Фу кІуйва? Фици гъапнийва учуз?

Малла. Учвуз ваѣ, жанаврариз гъапнийза. Учву, шюкюр Аллагъдиз, къюб ликриндар вучва... тум ккадабхъуз ужудар. Жанаврар – юкъуб ликрин. Къюб ликрин ерина учвуккра юкъуб лик ккайиш, дюн'я гъярмягъяриш гъабхънийи.

Гъясан. Гъамус узу яв думу гафар ах апІур кІури хиял вуяв?

Малла. Увук манат бурж кади, узу ах апІуразаки. ЧІуруди милиган, яв сппар сабан йиз хамрак кахъурдар. Уву сабан жанавар гъабхъундарва, бякъяди имива.

Гъясан. Гъамцдарикан гъапІри аѣдат ву, я кас? (*Чав чаз.*) Ах апІин. (*Гъулт-хиккан бутылка ккадабгъуру.*)

Гъабч узухъна, ширин шербет,

КІваз рягъят хъуз, ккухъза увукк.

Фукъан артухъ шулуш девлет,

Гъадмукъан юкІв шулу назук. (*Убхъуру.*)

Малла. Ккубхъ увуз, жанаврин бякъя. Малла Несретдиндин манатра ву, увура. Кефер апИнай учвуз, узусдар абдлар имиди!

Гьясан. Дург рьякъ'ан! (*Гьягьяюру.*)

Малла. Яраб, фици узу гьамрарикан йиз бурж кчЮобгьюйКан? Гья, хъя магъя дурарин гьар. Дурариз му гьар жилириз бачукИГан багъя ву. Саб кюл узу му гьаркан ктабТиш, сабан йивбиинди кьоб гьюр йихуру. Саб кЮруб, бурж ктабхуру, кьоб кЮрубсан, иПруб апУз хпириз гакIвлар шулу. Аьжаб ужуди ктабгьунза. Молодец, Малла Несретдин, баркаллагь бализ! КЮл дар касдин бадин, фикир айи кьути ву. (*УнчIварихьинди дуфну.*) Эй хпир! Я ахью шив!

Жумайсат. Фу гьябхьну? Фу ккундувуз?

Малла. ЧЯаьн гьяПуб ичИ гафар, ккундузузки укIан афрар!.. Ча екIв, ухьуз гакIвлар хурза.

Жумайсат. Аллагьдиз ебхрияв, ахью жви. Ма. (*ЕкIв тувру.*)

Малла (*Гьярихьна гьяюру.*)

Гиран маПан, жан гьар, узкан,
КадабТурза саб кюл увкан.
Гьит аьгью ибшри эйсийиз,
Буржлу вуйиб учв Маллайиз.

Гьяригь гьяючIвну, рьякьюзди вуйи кюлиин деьну, думу ктабТуз хьюгьру.

Вушра Малла лап жумартлу,
Чаин аьлхьюз гьитдар Багъя.
Пул адаршра, ву девлетлу,
Девлет – шаду юкIв йиз магъя.

Хилиь дагьурра ади, Хаирбег гьяюру. Думу Маллайиин мюгьтал шулу.

Хаирбег. Ассалам алейкум!

Малла. Ваалейкум ассалам!

Хаирбег. Ужуб саят ибши, Малла Несретдин. Уву гьапIрава?

Малла. Хъа рябкъюрадарвуз гьапIраш? Кюл ктабIураза.

Хаирбег. Ваъ гъа, хъа Багъайиз хъял гьибдарин?

Малла. Хъял гъафиш, чан хъюхъяр цалкан йиври.

Хаирбег. Хъа уву уву деънайи кюл ктабIурава, аьхир. Гъаминди, къаб-лихъинди деъ, халавадан, дарш якъин кюлихъди увура ахъурва. (*КIулар тIур-ччури, гъудучIвну гъягъюру.*)

Малла. Яв узухъ фу хъаяв? Узуз ляхин апIуз улупурава? Узуз ужуди аьгъязуз, наанди деъруш. Яв рякъ апIин.

ЧIякърякъ дапIну, кюл абхъру, дидихъди – Маллара. Саб хили екIв дибисну, тмунубди -кIул цIабхури, Малла гъудужвуру ва Хаирбег гъушу терефназди ли-гури дийигъуру.

Малла. Уф кIул, юкъв, фун ва жара йишвар! Гъачархъунзаки чист! Валлагъ, гъатгъу гъапиб улубкъну магъа. Гъилигу гъялариан, аьхю аьндар ву Хаирбег. Хаирбег! (*Дих апIури, жаргъуру ва саб арайшлан думура хъади гъ-юру.*) Уву якъин сюгъюрчи вуваки. Эгер увуз вахт ккимиди узу гъаргъян ахъруб аьгъю гъабхънуш, увуз узу йикIру вахтра аьгъяди ккунду. Йип, фила ва фици Малла Несретдин Аллагъдин рягъматдиз гъягъюруш.

Хаирбег (*Аьлхъюриси*). Я Аллагъ, уву фикир тув фикирсузариз. Аллагъи-сан, Малла, гъудучIв улхъан, узу, дугъридан, гъялакди аза.

Малла. Сифте йиз дерди бегъем апIин, хъасин гъялак йихъ увуз ккуни-рихъинди.

Хаирбег (*Гъирагъдизди*). Гъилигу гъялариан, Аллагъдиз йиз тIалаб гъе-ебхъундар. Фу ктабгъидикIан узу увуз? Гъа-а!.. (*Маллайиз.*) Фу вуш аьгъязуз, Малла Несретдин. Ляхин, гъайифки, гъамци ву: наан уву хъади-хъади шубуб инчи гъапIиш, гъадушвахъ аьзряили яв рюгъ адабгъуру. Гунгъарин аьфа апIри-яв, дуст. Ари гъит узуз гъягъюз. (*Гъягъюру.*)

Малла. Ай йитим узу! Ай аьжуз Малла Несретдин! КтIубччвну яв бирк. Аьжалихъан гучIдарзуз гъа, йикIбахъан гучIурузуз. Фу дябкъну, фу дипIну дуфнава гъамина кIури, гъерхиш женнетдиъ айидари, фу жаваб тувза? Хъа шив? Йиз шив? Думу дитну, фици гъягъюза? Узу мичIли жиларидъ дахъну, хъа сар фуж-вуш алчагъ – йиз хпири ккипу ахникк? Му фици аьх апIуза? Йиз ришра, Гюлбет, йитим шула. (*КIул ис дапIну, саб ара ккебехъну деъру.*) Аман, Малла Несретдин, ихъ арайидъ кIарзавуз, гизаф назук юкIв айи адми вува. Бегъем адми дарва гъапишра, хай шул. Белки, уву варж йисансан хъади-хъади шубуб инчи дарапIур. (*Гъарин кюл чан урнарихъинди хъчIубхъюру.*) Жилир са-цIиб ижми юкIв айир духъну ккунду. (*Инчи апIуру.*) Агъа! Саб рюгъ удубчIвну! Баладар, гъелелиг къюбсан ими.... (*Инчи апIуру.*) Къюбпи рюгъра гъубшну! Гъилигу гъялариан, ляхин ужу дар, йикIура узу. (*Инчи апIуру.*) Сарун узу гъатму дюн'яйиин ал. (*КкитIикIну дахъру.*) Дюз вуйи йиз адаш. Дугъу гъамци кIуйи: наан ашра, фила аьжал хъубкъишра, завун исикк, жилин зиин йикIи-дива, йиз бай. Пагъ, фици дюз дайинхъа йиз адаш! Гъюраза яв айтIна, магъа сарун хъуркъраза, мучIу накъв. Яраб, гъамус аьзряилари гуннагъарикан гъер-хиш, фу кIуйкIан узу? Хъана кучIлар ктагъбакк ккубкъру. (*Сягънайин къялхъян аьжайиб сесер гъюру.*) Гъязур йихъ, Малла Несретдин, аьзряил гъюра. (*Сесер*

багахъ шулу.) Якъин, аъзряил гъюра. Валлагъ узу гъудужвну, вахтнинди ликарик жвар кипдиза гъамлин.

Жумайсат. Гъаму дажйирин аба наана гъудургну, я инсанар? Бизардира ади, гашра дубхъну, му гъаз дуфнадар? Дажи вушра, дажира, чан вахт гъабхьиган, гъяятдиз гъюру. Му йиз къюб ликрин дажи набши, я кас? Малла Несретдин!.. Я дажйирин аба! (*Малла диршивди дийигъна. Хпириз думу рякъюру.*) Хъа яв асул дубгрияв, наан ава уву?

Малла (*Аъжайиб сеснинди, явашиди*). Гъамшвахъ... Гъатмуну дюн'яйиъ.

Жумайсат. Наан? Наан? Гъатмуну дюн'яйиъ фу дудубгнанав яв? УдучІв мина, гъач уъл ипІуз.

Малла. Думу гафар гъит. Ухъуз хинкІар апІин. Гаш дубхъназуз. Гъатмуну дюн'яйиъ яманди гаш гъабхъунзуз.

Минди хъуркъу Багъайиз чан гъарин кюл кадабтІну рябкъюру.

Багъа. Вагъ, му ляхин гъапІу алчагъ фуж гъахьи? Узкан хъял кайири йиз машнаъ йипри!

Султанна Хаирбег гъюру.

Султан. Гъаз кІвантІ ккибирхну дийигънава, Багъа?

Багъа. Ужубсиб гъарин ужубсиб кюл ктабтІну.

Хаирбег. Ужуб дару ляхин гъапІну. Яв хайир даккни кас ву сарун.

Малла. Китабдин гъацІкъял'ан кІурава, Хаирбег.

Багъа. Гъяйифки, фуж вуш агъю апІуз шулдар. Жараб ккундайзуз, гъаму кюл ктабтІу мердимазарин ччвур агъю гъабхънийиш.

Малла (*Жаргъну, дурадин гъвалахъ дийигъуру*). Узуз агъязуз думу мердимазарин ччвур.

Багъа. Фуж?

Малла. Узу.

Багъа. Аллагъисан йиз гъубгу йишв'ин къил маалабхъан! Дург йиз улхъан яв зарафатарра хъади. КучІлар мапІан.

Гъясан. Фу гъабхъну, адаш? Фуж ву яв жигаъ тІул убгърайир? Узу дугъан кІул'ина гъациб гъербе харзаки!..

Багъа. Харзаки, харзаки!.. Аллагъди уву дюн'яйиина гъахундайиш, хъана ужу шуйи. Яв ерина саб ху хъайиш, дидкан хайир шуйи. Хуйи хал, бистан убхюру, хъа уву гъапІрава, ярхи йигъ кючйир ерцури? Гъар ваъ, увуз уву хул'ан адагъну гъахураш, хабар даршалвуз. Хъа баладар, узу думу тахсиркар агъю апІарза.

Гъясан. Шли йиз адашдиз гиран ктапІну? Узу учвхъан гъерхраза. Ху апІураза, эгер йиз адашдик ктукъури гъахьиш, узу ичв хуларик цІа кипарза.

Багъа. Кебехъ! Гъач хулаз, курцІил. (*Гъясан улихъ гъитну, гъягъюру.*)

Жумайсат (*Хул ан*). Несретдин! Афрар мичІал шула, афрар!

Малла (*Хаирбегаз ва Султназ*). Гъитну гъамус ичІи гафар, гъягъидихъа итІуз афрар. ЮкІв ачухъ вуш, ипІруб бихъур. Хъал дяргъру хал ккадабхъур. (*Гъягъюру.*)

Гварра хъади, Сабидат гъюру.

Сабидат. Вагъ, уву наънан, мушвайишвар наънан! Улдугнашалва гъа!

Кавха. Улдугуб мумкин дар, Сабидат. Штухъ дахаргнайир – булагъдиккна гъюру, меълиб ккунир – багъдиъ учІвру. Хъа уву, лигурзаки, къяляхъ-къяляхъ меъли шулава. Жан фици вуяв?

Сабидат. Хъа жан фици шул? Имбубсан жигъил гъахъунза гъапишра шулу.

Кавха. Хъа фици кІурва, эгер хябяхъган узу гъафиш?

Сабидат. Яв кефйириз лигарва сарун.

Кавха. Хъа ухъуз машат апІру кас хъидарин?

Сабидат. Шлин фу хъа узухъ? Йиз хусуси хулар ва узу – ялгъуз дишагъли.

Кавха. Ибшри. Уву ужуб чагъу пельикан магъархан. Йиз ккуни чяхирра увуз агъявуз. Уву гъамус гъарах, узу цІиб къандиси гъидиза.

Сабидат. Саризра агъю даршлуси гъач. Шак дурубшри.

Кавха. Узу хабар ипдиза, ахъли саркъан хул’ан муудучІванай кІури, ахъли гъул’ина тІарашчйири, гъачагъари гъюжум апІуру кІури.

Сабидат гъягъюру.

Кавха. Вари уч йихъай! Хъебехъай, жямаяът! Узухъна пис хабар дуфна: ахъли гъул’ин гъачагъар алархъуру. Талаб вуйиз, сар кас хул’ан удудучІвуб. Учву бадали кІурайиб вуйиз – ихтият апІинай.

Багъа. Якъинди гъачагъар алархъуйкІан?

Малла. Хъа валлагъ, Надир-шагъ гъафишра, ахъли хулаздикъан удручІварза. Гъамушвахъ дахъурза, ключейиъ. Хулаъ айи гадрогарикна чІударик гъилигиган, гъачагъар пайгъамбарар ву.

Кавха. Хъа уву гъачагъари гъидисиш гъапІурва?

Малла. Узу, касиб адми, дисбакан саб файдара адар дурариз. Учву, девлет айидар, гъитІикІай, жин йихъай. Сифтена-сифте уву, Багъа. Биціибсиб къюлан урхъ дабгну, гъадушвахъ учІв. Хъасин хпириз пийиндихъди гъабтІузра гъит урхъ.

Кавха. Увуз адмийирик къалхъюз ккун дубхънавуз?

Малла. Ваъ. Гъит йиз дажди сатІиди къюб гъудугъ хури, эгер узу даруб кІураш. Малла Несретдин аьлхъюз ккунир ву, хъа къалхъюз – ваъ!

Багъа. Ужуйи аьлхъюр, кІури шулу, аьхириь аьлхъур. Яв аьжал хъудубкъ-наш кІурза.

Малла. Узу гъи вушра накъвдиь дахъуз гъязур вуза, йиз тямьгъкар гъунши, эгер уву накъвдизкъан увук кайи бурж хуз гъязур вуш. Йиз саб манат бурж кади саб йискъуб вуяв гъамус.

Кавха. Гъа, чІаьн гафар! Алдагъай ичв хулариз! Ичв дишагълийиризна бицидаризра йипай: гъит сар касди ахъли хул'ан лик ададабгъри.

Гъясан. Вагъ, наанди гъудургу гъаму мердимазар? Яваш, Малла Несретдин, гъамус узу увуз фици алабцируш.

Малла (*Гъирагъдизди*). Ай уву жилариз зигриву, ахю кІарчар али бици къун. Хъа узу уву гъюлихъна духну, шид тутрувди къяляхъ хурдарин. (*Жаргъну душну, гъунидин хуларин цаликк ккиргъру.*)

Гъясан (*Мюгъталди Маллайихъинди лигури*). Гъамус лиг, узу увкан гъапІруш...

Малла (*Тубахъди чан къяляхъ цал улупури*). Цал абхъра, кюмек апІин дебккуз.

Гъясан. Хъа абхъри. Йиз фу хъа жарадарин цаларихъ?

Малла. Эй гъарпзин кІул али аьмай. Хъа гъаму цал абхъиш, ичв хулар рагъдарин.

Гъясан (*Фикир дапІну, саб арайшлан чан кІулиз гъурдар йивури*). Ай гъарпуз, гъарпуз. (*Жаргъну цаликк йирфар ккиври.*) Тинси гъуз, йишв апІин, узура бисурза.

Малла (*Цалккан ккудучІвури*). Лиг гъа, ижмиди бис. Узу, жаргъну, ичв адаш хъади гъюруза. (*Ярхлаан Гъясназ тамаша апІури дийигъуру. Гъирагъдизди.*)

Багъана Кавха гъюру.

Гъясан. Адаш... Гъяракат апІин, адаш – цал абхъра! Му цал абхъиш, ихъ хулар лаваш шулу.

Багъа. Ва-а-а! Аллагъди ярхла апІри! Аллагъ кюмек ишри! Бис, бисну гъит, йиз бай! Гъамус!.. Узу гъамус къючал хъади хъуркъдиза.

Багъа гъягъюру.

Малла. Яраб, абдлариин кІарчар шули аьдат вуйкІан? Узуз рябкъюрайибдиинди – ваь! Дарш, гъамцир абдлин кІарчар завариккна заргрийи.

Къючалра хъади, Багъа гъюру.

Малла. Уву гъаз давди бизар шулава, Багъа? Узу къючал ккудубкъунза, аьхир. Бажагъат увуз мутІан дикъат къючал бихъур. Учвра – чІивиб!

Багъа. Набши? Наанди ккудубкъна къючал? Узуз гъаз рябкъюрадар думу?

Малла (*Гъяснахъинди улупури*). Хъа магъа, яв улихъ. ГъамутІанна ижми гакІул наан бихъурвуз? Ай цаликк ккудубкъуз нубат алиб вуки!

Багъа (*Гъяснахъинди*). Эй, чІиви мурхъул, гъеле ккудубчІв цалккан. Лигурхъа, думу абхъруш.

Гъясан цалккан ккутІурччуру ва гъирагъдиан цализ лигури дийигъуру. Вари сар-сарихъинди урхну лигури гъузру.

Малла. Ари гъаци! Ужуйи гъапнийва, Багъа, гимихъ: дюз ву халкъдин – ужуйи аьлхъюр аьхириь аьлхъур!

Къюбпи шикил

Маллайн касибди дабалгнаий хал. Къялаъ шинт дивна. Шинтахъ Малла ва Жумайсат деъна. Къюридра даахна.

Малла (*Сабнну уягъ духъну, ахний деъри*). Гъей, гъей, ахю шив, гъяракат апин – гъудужв!

Жумайсат. Гвачинра гъабхънийин, аллагъисан?

Малла. Агъ яв кIул'инна дяхнин мархъ убгърияв, узу гъамушвахъ тIуркIу-разу, мугъу узуз...

Жумайсат. Хъа тIуркIураш, жаргъ раккнарихъинди. БицIир дарваки, валлагъ. Фу вуяв тIубкIурайиб? (*Жиниди аьлхъюру*.)

Малла. Пагъ, эдебсуз дишагъли!.. ЮкIв вуйиз тIубкIурайиб, юкIв. Жаргъ ухди, аьбкъин кагъазна къалам.

Жумайсат. Кагъзариканна къалмарикан гъапIурва гъамус? Уву гъазанмиш гъапIу пулар гъисаб апIуз даршули, ургнава? (*Агуз хъюгъру*.)

Малла. Шиир ктабгъунза, ахю шив, шиир! КIваълан гъархайиз, дибикIну ккунду. Гъит гъубзри гъюру наслариз.

Жумайсат. Я кас, уву нишвган апIури хъух даахнава аьхир, уву шиир фила ктабгъунва? Пагъ, аьжайиб инсан дарин?

Малла. Вари зурба шаирари чпин ужударсар шиърар даахнайиган гъидикIну. Низами, Рудаки, Саади...

Жумайсат (*Давам апIурайириси*). Малла Несретдин! Сарун фунур зурба шаир аяв думу цIарнаъ? (*Жиниди аьлхъюру*.)

Малла. Уву мяаьлхъян, мал. Фу аьгъявуз увуз, дишагълийиз, дюн'айикан?.. Нашива уву?.. Фила айир вува уву ушвхъарси, хал рибгъури?

Жумайсат (*Кагъазна къалам твери*). Ма, бикI яв шиир. Бахтаврар гъюру наслар!.. Яв адаш шаир гъахъну кIури, увузра гъациб зигъим тувнадар гъа.

Малла. Вич вичун гъархъан ярхла абхъдар. Машат мапIан узуз. (*Саб ара фикир апIури деъру, хъа бикIуру*.)

Жумайсат (*Гужназ аьлхъюб дебккри*). Гъеле урха, аллагъисан, яв гъадму узу нивкIхъан гъапIу уьмарат.

Малла. Хъебехъ, урхурза.

Йисар гъюра ва гъягъюра,

Малла Несретдин аьлхъюра.

Гъузди аьсриъ дугъан гафар... (*Хъахъру*)

Шурум – бурум – дурум... афрар.

Рябкъюравуз, ахю шив! Фици ву?

Жумайсат. Гизаф низамсузди. Гъайиф вуйкIан йиз нивкI. Яв «шурум-бурмарихъ» хъпехъуз нивкIхъан гъапIнийва узу? (*ХътIерциури*.) «Шурум-бурум-гъурум-дурум!..» саб мяна, саб хъпалгувал адар.

Малла (*Гиран кадиси*). Явна йиз арайиътIан артухъра хъпалгувал а душваъ. Увуз фу аьгъю ибшри, мучIу ахъ!

(*Шинтак бицIир ишуру*.)

Жумайсат. Магъа, бицIирра хъиргну яв гъарйирихъ. (*Шинтаккинди лигури*.) Ккебехъ гъеле увура. Дарш, ичв адашдинси, явра фу-вуш хъебккнанив? (*Маллайиз*.) Фици хъиргнуш, яв гъаци ккарц гъамус бицIир.

Малла. Узу гъапIуз? Дугъан дада уву дарва?

Жумайсат. Хъа узу дадаси, уву адашра дарва? Яв пайра ктарин дугъак?

Малла. Валлагъ, дюз кІурава, хпир. Дици вуйиган, уву сабан яв пай сикин апІин, хъа узура йиз пайназ гьуллугъ апІарза. Ахуз гьит узу.

Жумайсат (*Хъял кубчІвну*). Хъа яв ул адабхърияв, жилир, узу уву ахуз гьитиш. Гъудужв гьеле! ДижикІну гъудгнин, апІин яв гъудган!

Малла (*Хъял кади*). Гъудгнарехъан ваъ, хъа учв Аъзряил гъафишра, яв гъямгъям дебккуз даршул.

Жумайсат. Уву гъаз ккебехъурадарва гъи?

Малла. Хъа сабанкъан сифте уву гъаз ккебехъдарва? Дарш, сифте хпир ккебехъиш, закур ригъ гъудубчІвдар кІури, гучІурвуз?

Жумайсат. Узу магъа ккебехъназа.

Малла. Хъана ужуйи ву. Гъюжат вуйихъ: сифте гаф гъапІури, ялхъван апІуру. Тап гвачІиндиз ялхъвниан удучІвдар. Рази вува?

Жумайсат. Ав. Миннат вуйиз увуз, ккебехъ.

Къюридра ккебехъну саб дакыкъа гъябгъюру. Хъа сикин дарди дажи рабхуз хъюбгъру.

Жумайсат. Ари гъадму яв сессана имийи гъи имбубсан ибар биши апІуз. Хъа яв эйсийинна явра жилариккан гъюрияв!

Малла. Агъа, хъа агъяйзуз ахир, уву гафар дарапІди ктрисруб. Гъа, арагъ ялхъвниъ!

Жумайсат. Узу гафар увуз гъапундайза, даждиз гъапнийза.

Малла. Хъа даждин эйси фуж ву? Гъудужв, гъудужв!

Жумайсат. Хъа кІваинди имивуз, ухъу мяълийин гъюжат дапІну, уву кІулар ккадагъну? Ари узура апІдарза ялхъван.

Малла. Думуган ухъу йикърар йитІундайхъа. Хъа йитІнайи йикърар, урус-ли кІуруси, пултІан багъа ву. Гъудужв ялхъвниз... Хъа увуз, Жумайсат, кІваинди имивуз? Жигъилган, уву ялхъвниз удучІвиган, увуз лигру баярин улариъ ца убгуйи. Фицир назнази дайвахъа жигъилган!

Жумайсат. Я кас, увур хътахъу жигъиларикан дайва. Беле ппазиси илтІикІуйва ялхъвниъ. Хъа яв мяълийир, яв ширин сес!.. АпІин сарун, халавадан, саб мяъли.

Малла. Миннатар апІуб лазим дар. Узу увукъан интІир дарза – апІарза.

Ялхъвниъ ухшар вуйза ппаздиз,

За дубхънайи укІу завуз.

Уву гъяркъюбси, шуйза ис,

Тайди ялхъвниз теклиф апІуз.

Жумайсат.

Гизафдари йивуйзуз ул,

Амма ув'ин вуйза машгъул.

Сар увутІан дайзуз ширин,

Йиз уларин акв Несретдин.

СатІиди.

Агъ жан аман, жигъил вахтар,

Жигъил гъиссар, жигъил жанар!

Ригъ убгуйи ялгъуз ухъуз,

Хил рубкъуйи хяд кадабгъуз.

Шубубпи шикил

Сегъриндин вахт. Кючейигъ кавха даахну дахъна. Даттарин уьыйир ерхъура.

Малла. Аьжаб ахин дибихънадарин гъаму хуйин бализ! Яваш, сабсан шиир арайиз гъюра:

Ахинси жил ккипну исикк,
КкучIвну завун укIу леьфикк...

Дилим-дилим, дилли-диллай,
Йивури хъушв, дапIна лай-лай.

Ва-ба-ба! Му ихъ Кавха вуки, вари дерейин кIару тIурфан! (*Кавхайин машинахъна ис алахъуру.*) У-уф! Яраб хуйин балихъ фукъан чIуру ниь хъайкIан! Наан гъавайи чяхирин челгий учIвнийкIан му? Гъа-а!.. Агъ Сабидат, йиччвун улар!.. Яраб, Кавха, му ляхин ухъу фици йиз хайирназ илтIибкIуйкIан? Агъа, ктабгъунза! (*Хъидибтну, Кавхайин валжагъ чахъ хъабхъру, бачукIра чаин улуб-кIуру.*) Агъ Сабидат, бамбгин хилар!.. ВуйиштIан, саризра дяряркъди увухъна гъюз кIури, ктабгъуб вуди гъабхъну гъачагъарикан махъв. Ай Гъяжи, Гъяжи. Гъяйиф вуйи вуз пуб Гъяжи, хъа йиз гюзел даждиз – дажи.

Малла (*Чигъар апIури*). Гъачагъар! Гъачагъар!

Кавха (*Уягъ гъахъну*). Йиз бачукI! Набши йиз бачукI!.. Валжагъ, валжагъ-ра гъудубгну! (*Абгури.*) ТIараш гъапIну!.. Ай Аллагъ, фици кIул гъядябгъюза гъамус адмийиригъна? (*Каркар кIул 'ин иливну, гъергъу.*)

Хуйирин аьмпар, маларин сесер, гъарйир. Султанна Хаирбег сягънайшин гюрюшмиш шулу.

Султан. Дар. ФукIа гъабхъиб адар...

Хаирбег. Султан, уву вува? Фу гъалабулугъ ву? Наши гъачагъар?

Султан. Я гъябкъюб адарзуз, я гъебхъуб. Давди нивкIхъан гъапIну.

Хаирбег. Гъич му Маллайин ляхинсиб ву. Гъач ухъу Маллайин аьлхъюхъа. Гъамусяаьт даахна думу. Узуз аьгъязуз, гъапIруш: душну чан унчIвариккна, саб гъарай гъибккурхъа. Думу гъарган гъяцIалди дахърур ву. Ухъу гъарай ипган, думу леьфигъян гъидиржну утIурччвуру. Хъа ухъу, леэф уьлчIюбгъну, гъер-гурхъа.

Султан. Маллайиз аьмал апIуз ккундийкIан увуз? Хъа вушра, саб тамаша бадали апIархъа.

Маллайин унчIвариккна гъягъюру.

Хаирбег (*Явашди*). Ккебгъ!

Султан (*Чигъар апIури*). Аь-аь!.. ЙикIуразу! Деет узу!

Хаирбег. Ваь, узу уву басмиш апIарзаву!

Султан. Аманай! Ай! .. Кюмек апIинай!

Малла, леьфигъян гъидиржну, удучIвуру. Дурари дугъан леэф уьлчIюб-гъюру ва гъергъу. Малла хпирин юбкайикди дийигъна.

Малла. Эй, эй, эй!.. Учву гъапIрачва, слин баяр слар!.. Мурарин хиял вухъиди, узу леьфарихъди ацIна кIури.

Жумайсат (*Жилирин шалврикди удучIвуру*). ГъапIну, жилир? Фу гъарай ву? Фуж гъакIну?

Малла. Ихъ леэф гъабкIну, ахю шив. Гъубхну леэф!

Жумайсат. Вуш ма увуз йиз лакач! «Леэф гъубхну!...». Хъа хулаь гъитидийва, сарира думу гъабхидайи.

Малла. Хъа вуш уву гъаз хулаъ гъибтундарва гъадму йиз шалвар?

Жумайсат (*Чахъинди дилигну, ергуз хьюгъру*). Вагъ, му фици?.. Астафи-руллагъ, астафи.... Хъа уву увухъинди лиг, уюгъ!

Малла (*Аьлхъюру*). Леэф, ахю шив, чав къяляхъ хътабкиди. Гъарах хулаз... Фукъан разиди айклан хуйин баяр, Малла Несретдиндиз кучлал гъапунча, кIури. Хъа узура, къаби хашв, гъайифки, гъялак гъахъну. Баладар я кас, узу думу игит чIамччариз хашвран ир гъязур апIарза. (*Саб дупну чIигъар апIуру*.) Убгура! Хал убгура! Гъавай, инсанар, хъуркъай, хал улдубгура!.. Агъа, чIамччар тIирхура. (*Хъана чIигъар апIуру*). Гъавай, гъавай, хъуркъай!

Хаирбег. Эй, Несретдин, уву гъапIрава? Жарадариз чIигъар апIури, уву гъаз дийигънава? Ма яв гъудубгу леэф.

Малла. Шюкюр увуз, аьзиз Аллагъ! Хулак цIа кабхъбинди, магъа йиз леэфра къяляхъ гъафи. (*Жаргъурайи Султназ ва жарадариз*.) Ухди, ухди жаргъай! Баркаллагъ, ари гъаци!

Гъясан (*Маллайиз*). Гъяракат апIин, хал убгура! (*Жаргъуру*.)

Малла. Яваш ари, Гъясан, дийигъ. (*Чав чакди*.) Хъа белки, дугъриданра, цIа кабхънашул? (*Жаргъурайи Багъа рякъюру*.) Фу гъарай ву, Багъа, наана вари жаргъурачва?

Багъа. Увухъди улхуз мажал адарзуз – хал убгура! (*Жаргъуру*.)

Малла. Гъилигу гъялариан, дугъриданра, убгура! (*УнчIварик кучру*.) Эй, гъапIрава уву, мугъарайиъ айи швеъруси? Исайин хал убгура, гъяракат апIин, гварра хъади утIурчв! Узура жаргъураза. (*Къяляхъ гъюрайи Хаирбег рякъюру*.) ГъапIуз ухди гъюрава? КутIубшвунчва дарш? Узу, абдал, гъамус жаргъуз кIурайзаки.

Хаирбег. Наана? Уву адмийириин мяаьлхъян. Гъамцдар зарафатар шулин?

Малла. Хъа йиз леэф хъади гъергруган, кIулар наан айичв?

Султан (*Гъаминди гъюру*). Уф, гъянаъ юкIв имдайизки! Яраб, Несретдин, му яв кучлалра фици кайибси, вуйибси ебхъуйкIан жарадариз.

Малла. Уву жарадарикан улхурава. Узу йиз кучIлихъ узу хъугърайиб хабар дарвуз.

Гъясанна Багъа гъюру.

Багъа (*Маллайиз*). Уву лиг, къаби акъюлсуз, учу увуз гъапIруш! Диван апIурчаяв!

Малла (*Дурарин къяляхъди*). Къюб кусрира. Диванси, кусрийирра адарзуз. Йиз даждиз сар пирпйирра ктауз кIваьлан магъапIанай!

Хаирбег. Вагъ-вагъ-вагъ!.. Мюгъюббатдин йиччвун бети гъюра, Сабидат. Гъамус узу дугъак фици кълхъруш!

Султан (*Сабидатдин терефназди*). Гъо-гъо-гъо! ГъудучIвай, гъудучIвай, назнази ханум гъюра.

Сабидат (*Хъял кади*). ГъямпI! Ккунийзуз, уву...

Султан Хъа ккунди уву гъузарва! (*Гагъ Хаирбегахъинди, гагъ Малла-йихъинди лигури, кургъри*.) Фукъан мугъаз узу ккундийкIан! Яраб фукъан ккундийкIан! ЕрцIура йитим! Вуш-дарш узуз хпирди деурза кIур, дарш гъарзари-лан урсурза!

Сабидат. Фици? Шли? Фу? Ай уву думу гъарзари-лан кIул исинди ахъриву!

Султан (*Хаирбегазна Маллайиз*). Чан къимат запIрайириз лигай гъа! (*Сабидатдиз*.) Я кас, вуйибси йип, мурар жарадар дар. Йиччвун бети!

Малла. Нач мапІан, гюзел. Мюгьюббат сакъур ву. Дидиз девлетлуна касиб абгъдар. Уву нач апІури, гъаму аслансир жигъил, гиран дапІну, увхъан ярхла гъахъиш, хъа швумал уву шулува.

Хаирбег (*Сабидатдиз*). Хъа узу гъаз гатІахъунва, я пери? Саб вахтна уз'ин аьшкълу вуйва, аьхир!

Малла. Увур, Хаирбег, къил маалабхъан гъубгу йишв'ин. (*КъятІялхъюри, Сабидатдихъинди лигури.*) Ув'ин фици аьшкълу шулу думу, уз'ин гъяйбатлу духънайир?

Сабидат. Ва-а-а! Гъамрариз фу дубхъна? Гъамрари фу кІура?

Султан. КкудубкІну, Сабидат – яв швитІ сарун рабхдар. Хурдарзаву швушвди!

Малла. Гъич гучІ мапІан, Сабидат. Эгер Султну уву швушвди гъадагъ-дарш, узу хурзаву.

Султан. Учву аьлхъюрачва, я дустар. Йигъну чав узу инжик апІурайиб цІиб ву кІуруси, ярхи йишвди нивкІукдира му алагюзли йиз гъвалахъ шулу. Ктатури каркар!

Сабидат. Ява-а-аш, уву узуз дидин жаваб Кавхайин улихъ тувдива. Гъаму лакач алалабхъри узу, эгер узу увкан пул кчІрюбгъиш!

Султан. ГъапІру пул? Фу дапІну?

Сабидат. ГъапІуз уву узкан эдебсуз нивкІариз гъилигунва? Фу ихтияр ади? Шилхъан гъерхну?

Хаирбег. Малла Несретдиндин даждихъан! (*Вари аьлхъюру. Сабидат гъягъюру.*)

Гъясан (*Жаргъури гъюру*). Наши гъадму Хаирбег кІуру чиркин ху? Узу дугъан кІул улдубтІурзачан!

Султан (*Думу хьртІхъан дисури*). КІулар улдутІган илиршрудар дар гъа, аьвам йиц. Фу каяв дугъан кІулик?

Гъясан. Деет узу, деет! Узу дугъан! Узу думу! Узу!..

Хаирбег. Султан, деет думу. Гъеле лигухъа, дугъу гъапІруш.

Султну Гъясан деетуру.

Гъясан. Гъаз деетунва? (*Хаирбегаз.*) Уву гъаз яв урнарехъ хъайи гъванар гъадагъундарва?

Хаирбег. Кючйириъ айи гъванар уч апІуз, узу сефи духънайинхъа?

Малла. Сабур апІин, йиз бай. Йип, фу гъабхънуш.

Гъясан. Бала гъабхъну, бала! Гварра хъади булагъдилан гъюрайи йиз хпир, хъарснугъванарехъ, алдакнугъварра гъюбгъну ва... бицІирра!.. Шубуб вазлин бицІирра пуч гъахъну.

Гъясан юкІв абицІну дийигъна. Хаирбегна Султан аьлхъюра. Маллайи фикир апІура.

Малла (*Къялхъру саягъ*). Увузра гъациб йигъ рябкъривуз, жан бай. Мушваъ аьлхъюз ляхин адар, мушваъ... Узуз аьгъязуз гъапІруш: къан дарапІди думу кюпеюгъли гъван суддиз тувну ккунду.

Хаирбегна Султан гъягъйир апІури аьлхъюру. Гъясан тунт шулу.

Гъясан. Учву мяаьлхъянай гъа! Узу думу ляхин дици гъитдарза!

Хаирбег (*Аьлхъюри*). Хъа гъидритди, гъапІуз ккундувуз, аьхюр?

Гъясан. Закур кавханайиз дих гъапІиган, аьгъю шулвуз! Гъаму йиз иб ка-дабтІну, яв шаламдик кабс, эгер узу думу ляхин дици гъибтиш! (*Гъягъюру.*)

Хаирбег. Хъа валлагъи, суддиъ кавхайи узу журум гъапиш, жилир дарза, узу учву къюридра слин бякъйирси дуруркиш! Хъасин чан шлуб ибшири. Пуш-кайихъ хъитну вушра гатлахъри.

Малла. Пушкайихъ хъитну гатлахъиш, ищру апІурвуз – гъялак махъан. Кавха узу уз’ина гъадагъурза.

Султан ва Хаирбег. Аллагъди уърхриву, гъунши. (*Гъягъюру.*)

Малла (*Чав чакди*). Я азиз Аллагъ! Талаб вуйиз, гъи уву узуз кюмек тувуб. Узура гъамусдихъантина уву кІваълан гъаидарза, саб гъудган ккадапи-дарза. Йиз кІваъ айи ляхнар кІулиз адагъуз, я Аллагъ, уву узуз варж аббаси ипа, жан Аллагъ! Амма кІураза гъа – дюзди варж. Саб аббасикъан камди тувиш, ккундарзуз.

Багъа, кълхъриси, Маллайиз хълигура. Маллайиз думу дяркъна, хъа Кавха-ийиз дидкан хабар адар.

Малла (*Заваризди*). Дюзди варж аббаси ипа, жан Аллагъ. Хъана жилириси кІураза – саб аббасикъан камди вуш, дисдарза. Жилирин гаф саб шул.

Багъа. Валлагъ, абдлар дурзну ктучІврудар дар кІуруб, дюз ву гъа. Кку-нийкІан хуйин балихъинди 99 аббаси ирчуз, гъеле гъапіруш.

Малла уълчІюкъну улар, ккидисну хилар, къулгъйир урхуз хъюгъюру. Багъа явашиди гъваин улучІеуру.

Багъа. Хъа валлагъи идрирчди гъидритарза. Дюзди 99 аббаси. (*Хъана фикир дапІну.*) Хъа къяляхъ тутрувиш бала ву гъа. Я кас, хъа тутрувуз фу чара шулу дугъаз – узу Багъа дарин.

Малла. Я Аллагъ, завариъра Малла Несретдиндин ад тарабгънайкІан? Къан апІурава, аъхир. Йиз хпириз даждиз харж апІру кепкарси, увузра узуз тувруб гъадмукъан гъайифди вуйкІан?

Багъа (*Маллайин каркаризди пул ипну*). Ари узура сабанкъан ув’ин фун тІубкІайиз аълхъюза, къюб ликрин дажи.

Малла (*Пул айи кисе дибисну, гъялакди гъисаб апІуру*). Шюкюр ибшири увуз, Аллагъ! Хъа ухди гъамци апІидийва сарун. Хъугъуйза, аьгъяйзуз, увуз яв лукІран сес ебхъруб!.. 99 аббаси? Дюзди 99. (*Кисейикан килигну.*) Яраб, я Аллагъ, уву фукъан дюзди ипнийкІан му пул. Кепекра кам дарди, дюзди варж аббаси: 99 аббасира, кисера. Дюз гъапиш, кисейихъ саб аббаси багъади вуяв, хъа гъапіхъа сарун – рази вуза. Аллагъди тувубдин рази духъну ккунду.

Багъа (*Аълхъюри, Маллайихъинди гъюру*). Ча йиз пул къяляхъ – думу узу ипуб ву.

Малла. Уву? (*Аълхъюру.*) Аллагъдин кассир уву вува дарш?

Багъа. Гъа гъит, гъит яв зарафатар – ча пул. (*Хил гъачІабккуру.*)

Малла (*Хилиъ бачІ йивури*). Гъадабгъ тина яв хил. Йиз увхъан ча гъапиб, гъибисуб адариз. Узуз Аллагъди ипунзуз пул.

Багъа. Хъа ву, сарун жара ляхнар хъадар Аллагъдихъ, увусдар мердима-зариз пулар ирчубтІан. Сар узуз ваъ, уву Аллагъдизра кучІлар апІурава. Уву варждикан саб аббасикъан камди вуш, пул бисударза кІурайва. Кисейиъ айиб вари 99 аббаси ву.

Малла. Хъа учв кисе? Дидин къимат гъаз капІрадарва? Гъарах, гъарах – яв рякъ апІин. Яв фукІа хътарив йиз кисейиъ швнуб йиз аббаси аш. Думу сар Аллагъдизна узуз ужуйи аьгъячуз. Уву ич арайиъ муучІван. КкудучІв ликариккан.

Жумайсат гъюру.

Жумайсат. Фу гъарай ву? Фу вуйичв пай апІурайиб?

Малла. ГъапІру пай? Адар дугъаз пай! Аллагъдикан саџиб буржди пул ккун гъапІунза, гъамус гъамура хъергна узухъ, пай кивуз ккунди.

Багъа. Гъамгъу фу кІура? Гъамгъу?.. Ча ухди йиз пул!

Жумайсат. Фу? (*Багъайшин алархъуру.*) Дугъаз ужуб пай агъязуз узуз – ихъ даждин къяляхъ хъайи гъварч. Гъай ахю гъварч хъаки! Пай! Уву сар яв жибдиџТан убшдар кІурва пул? Узу дидиз гъаци гъюдли, мани йишв абгарзаки... (*УџИюбгъну Маллайин хилиџ айи пул, чан мухриkk ккубчџеру.*)

Багъа (*Жумайсатдин мухрихъинди чІарккуру*). Эй, эй, уву наанди йиз пул?..

Жумайсат (*Багъайин хиллан бачІ йиџуру*). Гъарабх, масан, сар йиз МаллайинТан хил дурубкъру йишвахъинди.

Багъа. Дург, ягъсуз маш гъйи ягъсуз! Я кас, йиз фу ву учвухъди гъюжатар апІури – гъач, диванханайиз гъягъюрхъа. ГъучІв улихъ!

Малла. Улихъ зурнара йиџури гъучІварза, амма уву сагъ ишри, гъунши, мици адмииригъна гъюдучІвуз шулдар – палат лап йирсиб ву.

Багъа. Гъай бала дарин! Хъа увуз џийи палат наџнан тувза узу?

Малла. Гъатмагъа яв гъюнарихъан. Беле узуз балгур кІури хиял вуйиз.

Багъа (*Хъял кади*). Даршулив гъа!.. (*Чан гъюнарихъ хъайиб хътибтури.*) Аџжаб балайиџ кІул абхъдарин! Хъа бугъайи чан кІул'ина руг чав ебчур кІуруб дюз ву гъа! Ай ахмакъ узу! Ай келлебаз!.. Ма, хъабхъ! Уву я Аллагъ жанаврари чІяргъриву! (*Хъабхъруб тувру.*)

Малла (*Хъабхъри*). Ай маншаллагъ, ебцну уз'ина гъибирхубсиб ву. Гъеле узура яв жанаврин гъидкъиџ учІвза – белки, йиз жибдиџра, явси, пул убчІвур.

Багъа (*Чан кІул убчџџури*). Ай дажи, ай келлебаз, ай ахмакъ, хъа уву шлин ушвниџ тІуб ивунва йипа.

Малла сарди. Дугъаз гъюрайи Кавха рякъюру.

Малла. Агъа, Кавха гъюра. Ухъу яв диван апІархъа. Узу ув'ин гъаџиб ранг алапІарзаки, йикІайиз кІваџлан дурубшрубсиб! (*Хулазди.*) Ахю шив, ча гъеле гъадму валжагъна бачукІ!

Алахъну Кавхайин валжагъна бачукІ, деџру. Кавха гъюру.

Кавха. Му бала наџнан гъабши! Хъа мугъаз йиз йишвандин ляхнарикан агъгъаш. Гъамус гъапІри аџдат ву? Мугъаз я гучІ ккапІуз шулдар, мугъаз я кучІал апІуз шулдар!.. Хъа, белки, Маллайиз думуган узу агъю гъахъундаршул? Гъеле ахтармиш апІуза. Ассалам алейкум, гъулан асул – Малла Несретдин! Бегъем падишагъси кабалгнава, аџхир!

Малла. Ваалейкум ассалам! Падишагъси ваџ, Кавхаси.

Кавха (*Гъирагъдиз*). Вари агъя шейтІниз. Ай уву закур гъачІиндиз мичІли къулиин дивриву! (*Маллайиз.*) Ай уву закур гъириз мичІли... агъзур йисан ишриву! Хъа наан гъибихъунвуз миџиб палат?

Малла. Лиџру хуйиз я маргъ бихъур, я йикк. Жан сагъ апІри йиз даждин! Сан, гъачагъар алархъуру гъапиган, дидиз маабхан гъапунза. ФужкІа гъадрариз ухшар вуйир багахъ гъахъиш, агъю апІин. Гъаци, даждин сеснахъ уягъ гъахъириз, рякъюџ сар угъри дахъну гъяркъюнзуз. Гъилигу гъялариан думу, пиянвали лал дапІнайир, рякъюџ гъаахну. Диџир алчагъ касдикан фу гъапІишра, гуннагъ дар кІури, думу саџиб гъяџІал гъапІунза.

Кавха. Уву, Малла Несретдин, лап ис ахъунва. Халкъдин арайиъ ахъю ад ашра, думу валжагъна бачукІ чан эйсийихъна тутрувуб гизаф ужуз ляхин гъапІунва.

Маллайи, илдитну, Кавхайихъна дугъан валжагъна бачукІ гъачІарккуру.

Кавха. ГъаПрава уву, гъаПрава? Йиздар дар дураp! Узу мучІу гъабхьи-хъантина хул’ан лик адабгъу адми дарза.

Малла. Фици лик адабгъур дарва? Хъа уву Сабидатди чахъна хабахъ хъитну гъахури шулин?

Кавха. Астафируллагъ!

Малла. Увуз варжна саб астафируллагъ!

Кавха. Я кас, увуз гъадму уву кудубду датт таниш алчагъ вуйвуз дарш?

Малла (*Аьлхъюри, Кавхайикан хил ктатури*). Ай жан Кавха, хъа ухъу чиб-чпиз дюн’ябина ккебгъхъанмина танишдар дарин, алчагъ!

Кавха (*КІул эбхру*). Ай жан гъюрматлу ва жумартлу Малла Несретдин эфенди, му уьмриъ, гъайифки, гъарган вари ухъуз ккунибси шулдар. Адми ахъру, хъахъру...

Малла. Хъа увуз фици ккундийвуз? Ахърира, хъахърира ва хъюхъярра сагъди? Йиччв уву ипІури, хъа кІвантІар Малла Несретдиндин кацІри?

Кавха. Сарун шлуб гъабхъну. Амма, Малла, саб ахъю тІалаб айиз увухъна: Аллагъдин хатурназ, шлизкІа аьгъю мапІана!

Малла. Думу, гъюрматлу Кавха, яв аьгъвалатназ дилигну апІурхъа. Узу увуз гъюрмат гъапІиган, увура саб ражнукъан йиз даждин улхъанра дибисну ккунду.

Кавха. Бисурхъа, жан Малла Несретдин, гъаз бисудархъа. Йип яв дерди-метлеб.

Малла. Йиз ва кьор йиз дустарин шубур касдихъди гъюжат абхънайич. Дураpи учуз увухъна гъач дупна, яв диванханайиз. Учу дина гъафиган, уву ич тереф дибисну ккунду.

Кавха. Пагъ жан Несретдин, хъа узуз думу бархлилан кьулиинди ергубси-ра вуйин. Башюсте! Фужар ву думу шубур кас?

Малла. Ул абцІнашра, фун адрабцІру, фун абцІнашра – ул адрабцІру Ба-гъа, дугъан ахъю кІарчар али бицІи кьун Гъясан ва Багъайин чи. Яв кІван дарман, йиччвун бети Сабидат.

Кавха (*Гъирагъдиз*). Вари вушра, дураp ваъ... Ай Аллагъ, аьжаб бала алабхъдарин!.. КкунийкІан, душман Малла, яв унтІаъ саб гюлле йивуз!

Малла. Фу кІуйва, Кавха?

Кавха (*Гъилиркъну*). Гъа, фукІа, фукІа. КкунийкІан кІураза, жан Малла, яв унтІаз саб мак апІуз!

Малла. Лазим дар. Макар яв Сабидатдиз апІарва, хъа узуз уву узу кІура-йиб апІин.

Кавха. АпІурхъа, апІурхъа, гаф адар. Амма уву гъадму йиз валжагъна бачукІ кьяляхъ тувнийиш, гизаф ужу шуйи. Фици кІурва?

Малла. Гизаф ужу дарди. Гъарсабдиз чан вахтна йишв айиб ву.

Кавха (*Хъахъри*). Вахтна йишв айиб ву, дюз вуяв, вахтна йишв... (*Гъирагъдиз*.) Дициб аьгъдру му йиз нахъв айи кІул алдабхъри! (*Гъагъюру*.)

Малла (*Кавхайин кьяляхъди*). Амин, амин! Вари нахъвар айи кІулар алдахъри! Гъаз ву дураp, гардандиз дав гъагъ апІури?.. Пагъ, Кавха, хъа учву,

хуйир-качар, чиб-чпин алауз гьамциб мумкинвал ккабхъну, думу ишлетмиш дарапиш, адмийри гьитархъа, йиз дажди чан адлу Малла Несретдиндикан ул ктахъур. Гьархъай, кяфир душмар! Чиб-чпин кІулар итІинай! ТІараш апІинай, итІибкъай ичв сундкъариф! АцІай ичв чакъларин фунар! Халкъар гашу гьийихишра, учвуз вижна ктарчвуз. Амма саб аьгъю апІинай: гьатмуну дюн'яй-иъ думу девлетну учву уърхидар!

Юкьуби шикил

Кавхайин гьаят. Йишв. Кавха, кІула илдибтІну, тахтайшин деъна. Сабидат гьюру.

Сабидат. Ихтияр айин, увухъна гьюз?

Кавха. Гьаз гьафунва, фу дерди вуяв?

Сабидат. Узу аьрз ади дупназа увухъна, Султналан.

Кавха (*Мухрилан хил алдатури*). Фу вуяв дугъкан ккун апІурайиб?

Сабидат. Усал гафар гьапунзуз дугъу. Ккун апІурза, уву думу узуз йицІуб манат тувуз мажбур апІуб.

Кавха. Думу шлу ляхин ву. ЙицІуб манат яв жибдиъ айиб гьисаб апІин.

(Малла, Хаирбег ва Султан гьюру.)

Малла. Ассалам алейкум! Яшамиш ибшри ихъ диванхана – варитІан гьакъ диванхана вари вилаятдиъ.

Кавха. Ухъу вариди дюзвалин тереф уьбхюри ккунду. Эй, Султан, уву гьаз туврадарва гьаму дишагълийин пул?

Султан. Йиз дугъхан пул бурж гьапІу йишв адариз – гьаддиз.

Сабидат. Уву узуз гьапи усал гафар гьархнийвуз? Ари гьамус зарг кІарчар, игит. Адабгъ, адабгъ йицІуб манат!

Кавха. Фу пуз шулвухъан гьаму дишагълийиз? Айин кІуруб?

Султан. Ав, гьюрматлу Кавха. Гьит чаз Аллагъди сагъ'вал туври. Му иццурайибси рябкьюразуз – кІул кубкІна. Ккедерцна маар. Узуз учв нивкІуъ гьаркьну кІури, диванханайиз хьочІюхна узу.

Кавха. Думу дюз ву – тув йицІуб манат!

Сабидат. Агъа, фици ву? ГучІ гьабхъунвуз? Шалвар къяши мапІан гьа!

Султан. Валлагъ, Кавха, йицІуб манат дарди, йиз жибдиъ йицІуб ниццра дидрихъур. Хъа айишра, узу дугъаз саб кепекра туврур дарза.

Кавха. Фици? Фу гьапнийва? Тув гьаму касдихъна йицІуб манат, дарди гьабхъиш, дустагъдиз гьагъидива.

Малла. Уву сагъ ишри, Гьяжи-эфенди, тІалаб вуйиз сацІиб сабур апІуб. Гьаму гьюжатназ ухшар вуйи сабсан ляхин а, гьадрар сатІиди гьял гьапІини-йишра, ужу дайнхъа?

Кавха. Йип, Малла Несретдин, йип яв дердира – хъпехурхъа.

Малла. Къанди узузра саб нивкІ гьабкьюнзуз...

Кавха. Яв нивкІ ужувлаз ибшри, Малла Несретдин, кидибт.

Малла. Гьаркьюнзуз нивкІуъ йиз рягъматлу адаш, гунгъарин аьфа апІри дугъан. Гьадгъакра гунгъар кашлийи, учв гирами адми вуйишра, (*улчІвмар алаъну, Кавхайихъинди лигури.*) саспи сларик гьилигиган. (*Кавха кучІвну*

деъру). Думу я аЧІни хпарихъна гъягърур дайи, я пиянди рякъяриъ дахърур дайи, я чан палтар...

Кавха (*Тюнџди*). ЧІяаьн, чІяаьн ктухуб! Жикъиди йип, жан гъюрматлу, гирами абайин гирами ва гъюрматлу бай Малла Несретдин.

Малла. Гъадму нивкІуъ адашди гъапунзуз, ахъю девлет, хазна айиз кІури. Хъа думу хазнара жин дапІнайиз гъапну Кавхайин хуларин къялхъян цалин шибритІин исикк.

Кавха. Хъа? Фу пуз ккундувуз гъаддиинди?

Малла. Ав, ав, Кавха, дюзди фикир апІурава – йибккуз. Фукъан увуз даккунди ебхъурушра, дих дапІну баяриз, яв хуларин шибритІ ккидипну ккунду – чара адар!

Кавха. ШибритІ? Уву яв фикрихъ хъава, дарш дугъриданра гъавалу духънава? Хъа шибритІ ккидипиган, йиз хулар дадаргъну дахъдайкІан, ахмакъ?

Малла. Хъа даргъуруш, къанра дарапІри чпи – йиз фу хъа дидихъ. Вуш яв хулар даргъуру кІури, узу йиз гирами адашдин хазна ккададабгъди гъитза? Адашдин рюгъяри фу кІур узуз?

Кавха. Валлагъ-биллагъ, сефи духъна!..

Малла. Гъачай, гъачай, баяр. Султан, Хаирбег, хъюгъяй ебккуз. Гъадагъяй лапаткйир, гъачай узухъди.

Кавха. Эй, эй, Несретдин! Явашай, сабур апІнай сацІиб.

Малла. Ваъ, саб сабурра-мабурра адар. Учу ккидипурча яв хуларин шибритІ! Накъвдиз нур убгърияв, жан адаш, узухъна нивкІукди дуфну.

Кавха (*Чиъгъ апІуру*). Ккебехъ! (*Зализди*.) Хуб бала кІул'ин алабхънадарин! Фила, наан, шлиз гъябкъюнчвуз хуларин шибритІар ккидирчури? Учвра фуж-вуш сар ахмакъриз фицдар-вуш ахмакъ нивкІар гъяркъну кІури! НивкІукди фу-вушра рябкъюб мумкин ву!

Малла. Гъа-а, ари гъамус гъавриъ шулава, Кавха. Хъа нивкІукди фу-вушра рябкъюб мумкин вуйиган, сарун гъаз уву (*Султнахъинди улупури*) гъаму балкан йицІуб манат кадабгъну, гъаму жулук дишагълийиз туврава? Гъаму гъар меълиб ккун гъабхъири тІубар урччвру йиччвун бетдиз. Шлиз-вуш фу-вуш нивкІукди гъябкъну кІури?

Кавха (*Гъирагъдиз*). КкунийкІан, Малла, яв унтІаъ саб гюлле йивуз!

Малла. Фу гъапнийва, Кавха?

Кавха. КкунийкІан кІураза яв унтІаз саб мак апІуз... Гъан, гъарахай ичв хулариз. Сарун мицисдар башаккадру гъожатар хъади узухъна мягъянай. Узу ичв гъяркъю нивкІарра ахтармиш апІурайи аьяндар дарза.

Султан, Хаирбег гъягъюру. Багъа гъюру.

Багъа. Салам алейкум, Гъяжи-эфенди!

Кавха. Гъач, гъач, Багъа, деъ гъаминди, буюр!

Багъа (*Маллайихъинди къяниди лигури*). Пул гъабхунва увухъди?

Малла. Яв фу хъаяв йиз пулихъ? Ккундуш, хуруза узухъди, ккундарш, гъубзри йиз хпирин гъятІнихъ, гъюдал-гъюдалди.

Багъа. Валлагъ, жан Кавха, аман-иман адабтІнайиз гъаму кучІларин турбайи. Сарихъан лигуруш, узуз лап гъякъ гъабхъну, хуйин бализ. Хъа уву фу яман азриз гъаму сефи хуйин тай гъахъунва!

Малла. Ай жан къискъис гъунши, гъунши, хъа тай увуз магъа дажи. Увура даждиз вува тай – къюрид маргълизтІан дарчва хай... Рябкъюравуз, гъунши,

узуз уву фукъан ккундуш? Уву кІваина хубси, узузра хабар дарди, гафар мяълийириз дюзмиш шула йиз мухриъ.

Багъа (*Кавхайиз*). Рябкъюравуз? Якъин, гъавалу ву. Хъа гъавалу дарур Аллагъдиз пул ча кІури дийигъурин? Накъ гъюри гъахъунза йиз хутІлилан. Лигурза – гъаму сефи гъяшарат Аллагъдикди гафар апІури дийигъна...

Малла. Хъа увуз яв улариинди гъадушвахъ Аллагъ гъяркъюнвуз? Магъа яв сабпи кучІал.

Багъа. Астафируллагъ. Гъамгъукан гъапІри аьдат ву?

Кавха. Уву йип, йип, давам апІин яв кІурайиб.

Багъа. Дийигъна гъаму аьмай, Аллагъдикан дюзди варж аьбаси тІалаб апІури. Саб аьбасикъан камди вуш – мугъан ягъсузвализ лиг гъа – къабулра апІударза кІура. Мушвахъ бегъем тамаша гъабхъири, гъач гъеле гъапунза гъаму деллуйиз саб аьбаси камди, дюзди 99 аьбаси ирчза – гъеле гъапІруш. Ирчунза зарафатнахъди – гъамус ивну дурар жибдиъ деъна. Аллагъди тувдар вуйиз кІура.

Кавха. Гъамдиз увхъан фу пуз шулвухъан, Малла Несретдин?

Малла. Гизаф ужуди кадабгънайи махъв ву. Амма саб гъалатІ гъапІну йиз ккуни гъуншийи. Гъира узуз саб манат буржлу вуйири, мугъу фици 99 аьбаси йиз хилизди гатІахъну? Гъамгъу, гъаму кепкиз гюлле йиврури! (*Зализди.*) Азгъун тямгъкри пулар гатІахъури шлиз гъябкъну, шлиз гъеебхъну?

Багъа. Хъа Аллагъди завариан пулар ирчри гъар йигъан рябкъюрачвуз?

Кавха. Гъич, Малла, яв ихтилатнахъ хъугъуз шлубси рябкъюрадарзуз.

Малла (*Гъирагъдиз*). Хъа яв думу рякъру улар адахърияв. (*Кавхайиз чан гъятІнихъинди улупуру. Кавхайин маш рази шулу.*) Гъа, йип учуз яв суддин гъюкум, Кавха.

Багъа. Фу кІуру сарун, вари гъацира аьгъю дубхънадарин. (*Хилар тІуришури.*) Гъа, ча йиз пул, узу гъягъюраза.

Малла. Яваш, жиб яркъуди бис – тадабхъурив! Му чан улариз фу гъябкъиш, гъадму йиз вуйиз кІури дийигъуру гъа. Вуш гъаму йиз гъюнарихъ хъабхънайибра явуб ву, дарин?

Багъа (*Русвагъ духъну*). Хъа шлин ву думу, йизуб дарди?

Малла. Рябкъюравуз, рябкъюравуз, Кавха? Гъаму рябкъюри-рябкъюри кучІлар апІуз начкъан шулдарвуз увуз, я жан ккуни гъунши?

Багъа (*Чигъ апІури*). Дарза узу яв ккуни гъунши! Машна къяляхъишв ди- гиш дапІнайи ху!

Кавха. Суд ккудубкІну. Пул гъубзра Малла Несретдиндиз! (*Гъягъюру.*)

Багъа. Фици Малла Несретдиндиз? ГъапІру Малла Несретдиндиз? Малла Несретдиндиз? Малла Несретдин шлиз кІуру? Душман, кІару битІ! Пул гъа кІюбгъюнва, йиз хъабхърубкъан ча къяляхъ.

Малла. Гъа, ав, ав. Дугъриданра, мани дубхънайиз. Ма увуз, хъабхъ йиз шейъ. (*Хъидибтну тувру*). Кефер апІин увуз! (*Гъялакди думу хъабхъну, Багъайи жибарихъ хилар урччвру.*) Фу вуяв абгурайиб? Пул? Ваъ, пул лазим дар. Гъа- вайиди тувразавуз хъабхъруб. Къукъар апІин увуз, адлу Малла Несретдиндин гъюнарихъан шейъ хъабхъну.

Кавха. Гъа, ухди, ухди!

Малла (*Гъаврихъ даршулиси*). Фу ухди-ухди?

Кавха. Пай апІин, ихъ гъавайиди ккубкъу пул.

Малла (*Кавхайин хилиз хъизигну*). Йиз гъялал пул жарадарихъди пай апІу- ри аьдат дариз.

Кавха. Вагъ, хъа суд гъябгъюрайиган, уву увуз яв гъятІнихъинди улупура- дайва? Хъа фу вуяв душвахъ жин дапІнайиб?

Малла (*ГъятІнихъан гъван хътабгъури*). Гъван!

Кавхайиз яманди хъял гъюру. Саб арайшлан Хаирбегна Гъясан гъюру.

Кавха (*Бизарди*). Хъа учвуз фицдар нивкІар гъяркъюнчвуз? Гъаз мюгътал духъначва? Учвур ачв нивкІар ктитуз дуфнадарчва? Дарш Аллагъди учвузра фу-вуш ипнийин завариан?

Гъясан (*Ис алахъну, салам туври*). Уву сагъ ишри, йиз эфенди, узу гъаму касдилан (*Хаирбегахъинди улупури*) аьрз апІуз дувназа. Гъи гъачІнин йиз хпир абціу гварра хъади булагъдиккан гъюри гъахъну. Хъа гъаму теркисалатдин ур- нарихъ дипнайи гъвандихъ хъахъну, думу алдакнугъа. Къял'ин али гварра гъюбгъ- ну ва йиз биціир... Фуниъ айи шубуб вазлин биціирра пуч гъахъну.

Кавха. Хъа гъамус фу ккун апІурава уву Хаирбегкан?

Гъясан. Гъит му алчагъри йиз биціир чан айиси дюзмиш апІри.

Кавха (*Хаирбегаз*). Фу пуз шулвухъан яв терефнаан?

Хаирбег. Эгер дубхънайи хатІайиъ йиз фицибкІа тахсир аш, узу рази вуза судди адабгъу гъюкумдиз.

Кавха. Малла Несретдин, айин гъамрарин аьрзайин саб мяна? Фициб фи- кир вуяв?

Малла. Ахъю мяна а. Гъамкъан рягъят ляхнарра гъял апІуз даршули, сарун гъапІру ахъюр вува уву? Ухъу фикир дапІну ккун, фици дугъаз чан чІиви шубуб вазлин биціир къяляхъ апІуруш.

Кавха. Гъич дициб тягъяр йиз кІулиз гъюрадариз. Наънан, фици къяляхъ апІуру дугъаз чан шубуб вазлин биціир?

Малла. Уву сагъ ишри, Кавха, дициб тягъяр а. Уву уз'ина табшурмиш апІин гъамрарин ляхин, узу вари дюз гъюрубси гъял апІарза.

Кавха. Уз'ина табшурмиш? Хъа дици фици шул?

Малла. Гизаф ужуйи. Гъацира ихъ арайиъ йикърар адайинхъа? Ухди кІваълан гъархравуз гъа, Гъажи-эфенди.

Кавха. Ибшри. (*Хаирбегаз ва Гъясназ.*) Ичв дерди гъял апІуз Малла Несретдиндиина табшурмиш апІураза. Рази вучва?

Хаирбег. Гизаф аькьюллу ляхин ву, Кавха.

Гъясан. Ваъ, узу рази дарза. (*Кавхайиз.*) Уву наана узу хуйирин арайигъ йиккси гъитрава?

Кавха. Дици вуш, гъарахай, йиз баяр, ичв хулариз. Узхъан ичв му ляхин гъял апІуз шулдарзухъан. Дицдар ляхнарин устад Малла Несретдин ву.

Гъясан. Я кас, баладар, гъадгъу вушра йиз дерди гъял апІри.

Кавха. Гъа, Несретдин, гъял апІин баярин ляхин. Узу душну, сацІиб рягъят апІурза. (*Гъягъюру.*)

Малла (*Гъясназ*). Ари гъудучІва уву, аллагъисан, Гъясан. Ужуб жанаврин бякъя дарва. Узу чав бадали уз'ина дару гъагъ бисури – чав хъана наразивал улупури. «Узью рязи дярзя!..». (*КІулиъ бачІ абтІру.*) Увуз Хаирбег мажбур апІуз ккундавуз, яв хпирин фуниъ шубуб вазлин бицІир иршуз гъитуз. Гъаци даринхъа?

Гъясан. Ав, гъаци ву.

Малла. Лап ужуйи, йиз бай. Яв дерди гъубкІбан бадали, ухъу гъамци апІурхъа: яв хпир увхъан гъадаъну, Хаирбегахъна тувурхъа. Хъа, ужур бай, яв хпирик шубуб вазлин бицІир киршубси, яв ккунир Хаирбегхъан тадагъну, увухъна къяляхъ тувурхъа. Рази вува?

Гъясан (*Хъял кади*). Ав, разивалин къадар адариз гъа! Гъаз вухъа йиз жарарикан вуйи бицІир? Йиз гъубгу йишв'ин къил маалабхъан уву!

Малла. Хъа сарун яв тІалаб гъубкІуз, гъяйифки, жара тягъяр адар.

Гъигълан духъну, Багъа гъюру.

Багъа. Наши думу Кавха? Узу рази дарза уву адабгъу суддин гъюкумдиз! Чавай йиз пул къяляхъ! Узу думу ляхин дици гъитдарза. Наши Кавха? Узу рази дарза! Уву фуж вува дицдар гъюкмар адагъуз? Наши думу? (*Кавха гъушу ракк-нихъинди гъягъюру.*)

Гъялакди Жумайсат гъюру.

Жумайсат. Несретдин!.. Гъай Несретдин!.. Наан ава уву, я жан жилир? Нашива, йиз уларин акв?.. (*Рякъюру.*) Вайгъарай, зат юкІв имдарзуъки, увуз ккилигури. Уву агури. Уву адру йигъра лампа кадру йишвси шулу хулаъ... Гъаму жанаврари уву гъакІну шул кІури, швнуб хиял гъушнийиз кІваан.

Малла. ГучІ мапІан, хпир. Гъелелиг Малла Несретдин йикІуз шлур му гюзел дюн'яйиин гъахъундар, я хъидар! Халкъ имидикъан, Малла Несретдинра гъузди. Гъич гучІ мапІан, йиз хпир – уьмур аьжалтІан къувватлуб ву!

Табасаран чІалназ илтІибкІур Кюребег МУРСАЛОВ

Литература и
критика

Тарих
Улаш

«МЮГЬЮББАТНАН ЛИРИКАЙИН АНТОЛОГИЯ»

1996-йи йисан ихь адлу шаир Шагъвелед Шагьмардановди, 30 автор улупну, 384 машнакан ибарат вуйи «Гьамусдин табасаран поэзияин антология» дюзмиш гьапІну.

2022-пи йисан, 26 йис ккудубшиган, филологияин илмарин кандидат, «Табасарандин нурар» газатдин кІулин редактор Гюлягьмад Маллялиевди, 67 автор каъну, 140 машнакан вуйи «Мюгьютбатнан лирикайин антология» дюзмиш дапІна. Йиз фикриан, мюгьютбатдикан эсерар албагуз гизаф шаирар хьютгьра, амма варидариз мюгьютбат кьисмат дубхьну адар.

Эгер ихь чІалнан «Толковый словарь» дюзмиш апІурайиш, узу гьамци бикІуйза: «Мюгьютбат – балин шурахьна, шуран балихьна ва жилирин хпирихьна, хпирин жилирихьна вуйи ккунивал ва гьайранвал ву. Гьаци пчІу ккунивал ваъ, хьа ккунир багахь хьтруган, ктирсуз даршлувал, думу гьарган кІваъ ахьнайивал ву. Мюгьютбат ккудубкІну, кутІубшвну кІурира шулу. Ав, гьацира хьуб мумкин ву, фицики яшайиш, уьмрин рякьяр дигиш шула, инсандиз сартІан сар утканди рякьюра, гьаддиз жара касдин гьайран шула ва мюгьютбатра жарарихьинди «Тибхура». Мюгьютбат – живандиз такабурди гьаркьют шурахьна сифтена-сифте вуйи ккунивал ва гьайранвал ву. Хьа, хизан ккебгьиган, чиб чпихьна вуйи гьюрмат, хатур ва аьшкьлувал ву».

Мюгьютбатдикан гьибикІу ахьют устадар ригь гьудубчІвру терефнан адлу шаирар Фирдоуси Абулькасим (940-1029), Омар Хаям (1048-1122), Низами Генжяви (1141-1209), Алишер Навои (1441-1501) ва жикьи уьмур хьапІу урсарин адлу шаирар Александр Пушкин (1799-1837), Сергей Есенин (1895-1925) гьахьну. Му авторарин эсерар, гизафси ухьют багахьна вуйи Низамийин поэмйир «Лейли ва Межнун», «Ширин ва Фархад», швнубна-сабан гьурхунза ва гьира урхури имиза. Ихь адлу филолог Бейдуллагь Ханмягьмадовди Омар Хаямдин ва Алишер Навоийин хайлин эсерар ихь чІалназ таржума апІувал гизаф баркаллу ляхин гьабхьну.

Бязидарин мюгьютбат хабарсузди ачмиш шула. Йиз мирас бай, чІил харин сивуъ маларихь хьади, шид убхьют гьулан багахь хьайи булагьдихьна гьафиган, сар риш алахьуру. Хизан ккебгьют гьязурвалар апІурайи Мюгьютмедди, шурхьан гьерхру: «Узут швшвди гьюрна, такабур?» Габан ГьуштІлан вуйиб агьяди, жилириз гьютгьру вахт дубхьнайи шурура кІуру: «Хараба Чилихь гьорчег ГьуштІилна гьярдарза кІуру риш даршулда. Гьюрза, валлагь!» Гьамци кьюриддинра кІваъ чиб чпихьна вуйи мюгьютбат ачухь шулу. Мурариз баркаллу хизанра гьабхьну.

УзутІан юкьуд йисан яшнан биціи йиз дуст Селимханди узут гьапну: «Дуст Шихмягьмад! Узут сар Гьвандикк гьулан риш ккун духьназуз. Дугьаз бахш апІуз саб эсер бикІа». Узур гьапунза: «Риш ккун духьнайир уву, хьа узут дугьаз фици эсер бикІуру? Эгер увуз кІваантІан думу риш ккун духьнаш, дугьахьинди вуйи эсерра яв фикриз гьибди». Циб вахт гьубшиган, Селимханди ГьуштІил гьулан шурахьди хизан ккебгьну. Кьандиси, узут Селимхандиз гьапиган: «Набшияв, Селимхан, гьвандикк шурахьинди вуйи ккунивал?» – дугьют узут тахсиркар гьапІну, мяъли гьибикІундар кІури. Гьамци пчІу ккунивал ухди дубгуру.

Лезгйирин лирик Етим Эминдин гюрчег Тюкезбандиин юкІв улубкъну ва Тюкезбандира Эминдихъди мюгъюббат пай гъапІну. Хъасин, Эминдик чакхутка уьзур кивган, думу уьзур хизанарикна ктабгъруб ву кІури, Тюкезбандин чвйири чпин чи Эминдихъан гъадаъну. Амма Тюкезбандин кІваъ Эминдихъна вуйи мюгъюббат яваш гъабхъундар. Чан дуст дишагъли Перира хъади душну, Тюкезбан ахний ахънайи Эминдиин улуркъну. Эминдиз Тюкезбандиз чвйири цІийи жилир дагнаибдикан аьгъяди шулу. Учв сагъ даршлуб аьгъю дубхънайи Эминди, кІуру:

**«Мубарак ишри увуз яв цІийи яр,
Увуз жара жилир шула гъи, гюзел.
Аьгъдайзуз зат муганайиз му хабар,
Йиз дуст касди аьян гъапІну, жан гюзел».**

Етим Эминди чаз инсан ккунивал дустарихъинди улупура. Му жигъатнаан мугъан «Дустариз» кІуру шиир ашкъварин юкІв али эсер ву. Йиз гъулажви, лезги шаир Аслийин бай Султанов Гъяжагъиз марцциди лезги чІал аьгъяйи ва цІибди ашукъвалра кайир вуйи. Чахъна хялар гъафиган, ипІруб хъубкъайиз, чан чюнгюр албагну, Эминдин «Дустариз» эсер текрар апІуйи. Гъяйифки, гъамус гъуларий я чюнграр, я ашкъвар имдар.

Чаз урхуб-бикІуб аьгъдру ашукъ СтІал Сулейманди «Бай ва Риш» эсерий дибикІна:

**«Я бай, увуси швнур-сад,
Дуфна хъана гъунши Давуд,
Урхуб-бикІуб увуз аьгъдарш,
Микиван зат узук умуд».**

Мугъан му гафар жигъилариз туврайи насигъят ву. Гъелбетда, цІийи дережайиз дуфнайи яшайишдиъ, ухдиси дарди, шубари адашдина дадаи туву йишваз гъягъюрза кІури имдар. Мурари, мюгъюббат къанди арайиз гъюрда кІури, «диплом хъайи» баяр ктагъура. Йиз «ГъуштІилна гъач» кІуру шиир гъаму гъядисайикан дибикІнайиб ву. Гъадмуган хизанар ккергъу гъуштІларин шубариз лап баркаллу хизанар духъна.

Ухъухъ, балин шур'ин вая шуран бал'ин «юкІв улубкъну», кІури шулу. Амма мюгъюббат арайиз гъюбан бадали, санурин «юкІв улубкъуб» цІибди ву. Мисал вуди лезгйирин ашукъ Абдул гъадагъуз шул. Чан ашукъвал улупури, Абдул ГъванцІилна гъафиган (Хив райондин лезги гъул), субайди айи уткан дишагъли Гъюри дяркъну, дугъкан мяълийир дикІуз хъюгъну. Гъюриийиз чан кІван сир улупури, Абдул хъана швнуб-сабан ГъванцІилна гъафну. Чан хпирихъанра жара гъахъну. Лезги чІалниинди вуйи радиойихъанра Абдули швуб-сабан Гъюрийин тярифар гъапІну. Амма Гъюрийиз Абдул къабул гъахъундар. Му ляхникан узук дикъат аьгъяди, «Ашукъ Абдул ГъуштІилна гъафиган» кІуру гъикаяйик гъибикІунза:

**«Саб ражари Абдул учухъ дергиган,
Пагъ апІдайин аьжаб тяриф Гъюрийин».**

**Гьамкъан ккунди, Гьюри чяхъна дарфиган,
Сарун гьапІру ашукьвал вуй Абдулин?»**

Гьелбетда, «Мюгьуббатнан лирикайин антологияйиъ» улупнайи авторарилан савайи, мюгьуббатдин багъдиъ уьмур хьапІдар ва хьапІрайидар ухьухъ хъана адарди даршул. Амма дурари чпин мюгьуббат аьян дапІну адар. Хъа аьян дапІнайи 70 авторикан варидадин улупнайи эсерар аьшкълу мюгьуббатдикан дар. Антология дюзмиш гьапІу автори, гьелбетда, улупнайи авторарин эсерар халис мюгьуббат вуш, ясана, имбудари апІруб, узура апІарза кІури, уч дапІнайи бендар вуш, йиз фикриан, артухъ ккиригъундар. Аьгью шулайиганси, мугъан метлеб ухьуз айи шаирарин ва шаирвалик кучІврайидарин лирикайин хатІ улупуб гьабхъну. Му ляхин Гюлягьмад Маллялиевди, аьхю зегьмет дизигну, кІулиз адабгъна.

Мюгьуббат арайиз гьубан бадали, байна риш вая жилирна хпир сар-сарин гьайран духъну ккунду. Амма бязи шийрар дици албагну адар. Мисал вуди гьадабгъиш, Зумруд Ханмягьмадовойи «Уву накъ гьаз гьафундайва?» шийриъ бикІура:

**«Гъи юкІв вуйиз, риш, гизаф дар,
Хъугъ, яв тай сарун адар –
Рякъ уьбхюри, деъназа сар,
Уву накъ гьаз гьафундайва?»**

«Бай» дибикІну ккуни йишваъ, «риш» бикІуб гьалатІ вушул кІури, Гюлбика Уьмаровойи Зумруд Ханмягьмадовойин эсерарикан дюзмиш дапІнайи «Йишвур» кІуру китабдик гьилигунза. ГьалатІ даруб аьгью гьабхъунзуз. Шиир урхурайирин шуру бализ гафар улупура кІуру хиял шулу. Мици дубхъну ккундар.

Гьамци гьавриъ адрахъру мюгьуббаттар ву кьюрид Митароварин. Кьюр балин шадвал рякъбюрайи хпир Халумагъа (табасаран дишагълийирикан 1958-пи йисан сарпир вуди СССР-ин Верховный Советдин депутатди ктагъу Давудова Зулгъижатдин чи) хулаъ ади, Багъадинди жара дишагълийиз кІура:

**«Аку дюн'я дар шулазуз,
Яв шад гьялар пашман гьяркъган.
Ккун шулазуз яв кІул запІуз,
Хажалатну эбхну гьяркъган».**

Шлиз кІураш Багъадинди, му гафар ачухъ апІуб ихъ литераторарин вазифа ву. Йиз фикриан, му ляхнин ихъ шаир Гюлбика Уьмарова лихура.
МутГалибдира гьамци бикІура:

**«Шюкюр ибшри дадайиз, хъа дахайиз,
Уву гюрчег узуз теренмиш гьапІу.
Шюкюр ибшри яв улариз, кІалбариз,
Узу чпиз шак имдарди йисир гьапІу».**

Автор, гьелбетда, чан сифтейин хпир Шагьперийикан улхура. Хъа Шагьперийин дада Селимат вуди гъахъну. Даха кІурайи Темирханди, Селимат гъадаъну, мугъан чи Бесхалум гъахну. Шагьпери гьюрхюр Бесхалум вуйиган, Темирхандин бицінур риш Назлийин гафариинди, МутІалибди «шюкюр ибшри дадайиз» кІура Бесхалумдиз. Гьелбетда, Бесхалум Темирхандин кьюрпи хпир вуйиб ва думу Шагьперийин дархи дада вуйиб яшлу касаризтІан агъдар. Шагьперийин дада Бесхалум даруб якьиндира агъяди, дадайиз (Бесхалумдиз) «шюкюр ибшри гъаз пиди?»

Аьхирки, гюрчег Шагьперийихъан жара духъну, кумык дишагълийихъди уьмур гъапІу МутІалибдин гафарихъ фици хъугъру?!

Манаф Шамхаловдин «Адахлу» кІуру шиир якьин касдиз дибикІнайиб дар. СтІал Сулеймандин хатІниинди уч дапІнайи пучІу гафар ву:

**«Хъипну кІулихъ марци ягълухъ,
Уву гъяркъган, шулзу ачухъ,
Адарда хъа увлан артухъ,
Багъалу жан, я адахлу».**

Му касдира «Адарда хъа увлан артухъ» кІурайи хпир гъадаъну, кьюрпи хпир гъахну. Мугъан «адахлу» фунур хпир вуш, гъавриъ ахъуз шулдар. Йиз фикриан, «адахлу» чан хпириз ваъ, хъа жара дишагълийиз кІурайиб ву.

Дугъри мюгъюббат улупура Мягъмуд Амраховди «Селминаз» кІуру эсериъ. ГъуштІларин Гъясанна Аслийин уткан риш ккун духъну, касиб Мягъмудаз кентхуда Гъясну чан риш тувундар. Ашукъвалра кайи Мягъмуду кІура:

**«Уву рякъюб вуди даягъ,
НивкІуъ айир шулза уягъ;
Узу мапІан Межнун саягъ,
Аман миннат, я Селминаз».**

**Мягъмуду кІур увуз гъамци:
Агъ апІуза дердер фици?
Ярхла махъан узхъан дици,
Аман миннат, я Селминаз».**

Мукъан деринди чан мюгъюббат улупурайи авторар тек-биртІан адар. Чан мюгъюббатназ жаваб дархъи Мягъмуд, Бакуйиз лихуз гъушну ва гъадушваъ азербайжан дишагълийихъди хал-хизанра ккебгъну. Фурдгъарин Рамазанов Мягърамдиз къисмат гъахъи мирасдин риш Селминаздихъинди вуйи гьюрмат-хатур Мягъмуду гъудубгундар.

Мягъмудан мирас вуйи Къади Гъябибовдира чан багахълуйин хатІниинди «Алагюзли» эсериъ бикІура:

**«КІалбар вуяв гизаф гюрчег,
ГъапІу гафар ишри герчег,
Гъач, балгурхъа ихъ гележег,
СатІи духъну, алагюзли».**

Му гафариъ, живанди шуран тяриф апѹри, дугъахъди хизан ккебгъуб,
хъасин мюгъюббат давам апѹб улупура.

Агъакерим Агъададашевди «Хъуд йислан» эсерий бикѹра:

**«Гафар гъюдли, кѹвантѹар меъли, ширин жан,
Уткан беден – увуз айи лишнар ву.
Сифте дяркъну, кѹваин гъуздар хъуд йисан,
Уччу кѹл'ин дерчну айи кушар ву».**

Ихъ аьдатариинди, хъуркънайи риш хъуд йислан «къаби» шула. Яшар духъ-
ну адарш, заан кѹл сад йислан, ккун духънайи балинна шуран сумчир дубхъну
ккунду. Эгер авториз 12-13 йис яшар духънайи набалугъ риш ккун духънаш, ва
мугъан 18 йис хъайиз ккилигураш, му къайдасуз ляхин ву.

Гъапѹз вуш, эсер бикѹруган, автори му ляхниз фикир тувундар. Хъанара,
ужуйи фикир гъапѹган, «ширин жан» ва «уткан беден» садар гафар ву. «Кѹл
уччувуб» шлуб дар. Кѹл ва шуран жандак уччу апѹрайидар кѹллан эрхнайи
(хъа «дерчнайи» ваъ) кушар ву.

Лирикайин устад Пирмягъмад Къасумовди мюгъюббатдикан гъамци
бикѹра:

**«Хъадукран сабни мархълин чѹатху литѹнар,
Лиг, са-сабди ахъра ихъ кѹл'инади.
Хил ккив, риш, узу ис дапѹну йиз кѹвантѹар,
Убхъарза яв гъюдли хил'ан иштагъди».**

Йиз фикрианра, мюгъюббатдин сабни лишан ву ккунирин гагъ'ан шид уб-
хъуб. Му ляхин Пирмягъмамдиз дикъатди аьгъяди гъабхъну.

Мюгъюббатдин деринвал улупури, Хюрккарин филолог Гъяжимягъмад
Гъяжиевди бикѹра:

**«Ккунди азуз, багахъ духъну,
Йиз юкѹв яв улихъ гъатѹабцуз.
Ихъ уьмур бахтлу хъуз дупну,
Уву диву шартѹназ «ав» пуз.**

**Уьмрин хъадукар дуфнахъуз,
Бахтар хъади, шадвал хъади.
Гъач гъягъюрхъа уьмур балгуз,
Мюгъюббатдин шибритѹ ккади».**

Рягъимат Тагъировайи, ухъухъ айи аьдатар уьрхюри, «Ккундузуз сар» эсе-
рий, бикѹра:

**«Ккундузуз сар – шуладар ачухъди пуз,
Ккундузуз сар – шуладар жиниди уьбхюз.
Му ккунивал читинуб ву къадарсуз,
Ургуруки инсан диди хабарсуз.**

**Ачухъ апІуз шули адар йиз кІван сир,
ЮкІв улубкѹб вуйкІан, яраб, йиз тахсир?
Фила аьзаб ккудубкІуру жигьил кІван,
Багахъ духьну гирами кас, йиз ккунир?»**

Му бендар, дугьриданра, аьшкѹлу мюгьѹббат ву. Рягьиматдин мюгьѹб-
батди кюкю гьапІнуш, гьайифки, узуз мялум дар.

Мюгьѹббатдиз икрам апІури, шаир Эльмира Аьшурбеговайи бикІура.

**«Узкан бахтлу бика-паччагъ апІурва,
Гагьсан узу кепкин ерин дисурва,
Фалчийиси йиз рюгъ ва мелз йитІурва,
Гагъ малайик, гагьсан иблис – мюгьѹббат,
Узуз айи аьлапат гьисс – мюгьѹббат».**

«Лигава» кІуру газелиь Муслим Къурбановди бикІура:

**«Дахабгну учв зиян али йиз кІваин,
Хил иливну, дидин гьялназ лигава.**

**Увухьна йиз аьшкьнан дерди аьхиюб ву,
Дерд, хажалат дубгру дармниз лигава.**

**НивкІ адарзуз йишвну. Йигьну уьргьназа,
Яв маш рябкьѹз узухьинди лигава».**

Гьелбетда, авторин вари гафар мюгьѹббатдин гьарин цирклар ву.

Бязидари табиаьтдин утканвал, яшайишдин шадвал мюгьѹббатдиз ил-
тІибкІура. Гьаци, Керим Маллаевди бикІура:

**«Мюгьѹббат ву варитІан марци ишигъ,
Мюгьѹббат ву ухьуз гьудубчІвнайи ригъ,
Мюгьѹббат ву кІван гевюл шадваларин,
Мюгьѹббат адру уьмур – уьмур вуйин?»**

Гьелбетда, сар-сариин гьяйран духьнайи жилиризна хпириз табиаьтдин
утканвалра гьабхьиш, мурарин вари уьмур мюгьѹббат шула.

Сунаханум Исаева-Гьяжибрагьимовайи, Зумруд Ханмягьямедовайиси,
учв байси улупури, бикІура:

**«Я риш, хьебехьа узухъ,
АпІина йиз кІван язухъ.
Илдицну узхьан мягьян,
Йиз кьисмат уву мюбгьян».**

Хьа «кьисмат» улубкѹ мюгьѹббатдиз кІурайиб ву.

Расмия Аьшурбеговайи «Ккундузуз, йип, яр» эсериь бикІура:

**Назукди ебгурай кІваин,
Гъийин йигъан мапІан зиян.
Гъит мюгъюббат ибшри аьян,
Ккундузуз йип, яр, ккундузуз».**

«Ккундузуз» гъапну кІури, мюгъюббат арайиз гъюри адар. Хъа кьуб гъа-
пиб, «яр» кІурайиб ву ккунириз эвленмиш гъахъиган.

Делфуруз Ханялиевайин «Сифте мюгъюббат» эсериан, йиз фикриан, му-
гъан сифте мюгъюббатди кюкю адрабшувал мялум шула:

**«Пашман гафну чІур гъапІну йиз шад гевюл,
Назук кІваин му йиз зиян гъапІунва.
Сефил дапІну аьлхъюрайи шад уьмур,
Йиз мюгъюббат узхъан ярхла гъапІунва».**

Йиз уьмурра мюгъюббат кюкдиъ ади гъубшну. «40 йисан увухъди» эсер
ккудубкІури, дибикІназа:

**«Му ихъ уьмриъ гъахъундарза сабанра,
Жара касдин тяриф апІуз зат шерик.
Умудлу йихъ, гъитІлантина хъанара,
Уву вуйиб му йиз уьмрин малайик.**

**Къад йисандин живан вуйиш гъи узу,
Гъадмуганси яв мягълайиз гъюрийза.
Багъри ГъуштІил сумчир дапІну баркаллу,
Гъубшу уьмур хъана текрар апІрийза».**

62 йисан узухъди мюгъюббат пай гъапІу Гюлейбат, инфаркт дубхъну, шу-
буд йис улихъна рягъматдиз гъушну. Гъи узуз имбуб ич мюгъюббатдикан ди-
дикІнайи эсерар ву. Дураар «ГъуштІилна гъач» ва «ГъуштІил ва гъуштІлар» ки-
табарик чап дапІназа.

**Шихмягъямат ГЪЯМИДОВ,
аьлим-математик, шаир-лирик**

ИЛИМДИЪРА – КІАКІНАЪ, ПОЭЗИЯЙИЪРА – УЛХЪАН ЖЕРГЙИРИЪ

Мягъячгъала шагъриъ дуланмиш шулайи табасаран аьлимарикан аьхюну агъсакъал Шихмягъямад Гъяжиевич Гъямидовдин улихънаси 85 йис тамам гъабхъну. Му мубарак уьмур хъапъу аьлим ва шаир табасаран халкъдин машгъур вакиларикан сар ву. Шихмягъямад Гъяжиевич таниш дару кас табасаранарин арайиъ бажагъат ашул. Дугъан аьлимвалин рякъканси, шаирвалин гъиссариканра хайлин макъалйир дидикІна, думу ихъ агъсакъларин арайиъ аьхю гъюрмат айи, хъа жигъил наслиз нумуналу кас ву. Гъира, ихъ халкъдиз хайирлу фунубра ляхнихъан юкІв убгури, дидик чан лайикълу пай кивра.

Шихмягъямад халуийхъди, гъубшу ва гъийин аьсрар теври, думугандин ва гъамусдин деврин инсанарин рюгънан деринваларикан, деврарин къиматлуваларикан ва гъ.ж. сюгъбат гъабхуз ният ади гизаф вахт вуйиз, ва магъа юбилейин лишниккди думу кІулиз адабгъуз мумкинвал гъабхъну.

– **Шихмягъямад халу, вари йис юбилейин вуди гъисаб апІуру. Уву багъалу веледарин, ккуни хутлар-гудларин арайиъ юбилей къайд дапІна-йибдикан деебхънахъуз. Хъа ихъ халкъдин арайиъ яв юбилей яркъуди ухъу фила къайд апІуру?**

– Гъи, яшназ дуфнашра, багъри веледарин, хутлар-гудларин узухъна вуйи ккунивалин гъиссари узухъинди вуйи ригъ амсарикк ккубчІвуз гъитрадар. Хъа амма аьхиримжи йисари йиз хизандиъ гъахъи бедбахтвалариан 85-йисандин юбилейикан яркъуди аьян апІуз ккун гъабхъундаруз.

– **Жвув бабкан гъахъи йигъ улубкъиган, яшназ дуфнайи фунур касдинра бицІи ва живан вахтар, гъубшу уьмрин кІвак карсу гъядисйир кІваин шулу. Яв байвахтнан йисарикан ктибтуз шулин?**

– Байвахтнан йисари гизаф читинвалар аьх апІуб алабхъунуз. Дербентдин педучилищейиъ урхурайи адашдин бицІинур чве Гъяжагъа 1940-пи йисан эскервализ жалб дапІну, 1942-пи йисан 23-пи февральиъ адашра Ватандин Аьхю дявдиз гъухиган, хизандин яшайиш лап читин гъабхънийи. Бедбахтвал сабди гъюрдар кІуруганси, 1946-пи йисан дада Зиниятра кечмиш гъахъну. Кулак ву кІури, дустагъ дапІнайи эмейин жилир Зугърабег (Гъвандикк гъул’ан) кечмиш хъувалин хабар гъафиган, абайин хулаз къяляхъ гъафи Эспет эмейи хизандин цІа ктІубшвуз, хъа аьхюну чи Герекди, хулан ва колхоздин ляхнар апІури, хизандиз гаш’вал рябкъюз гъитундайи.

ГъуштІил айи мектеб 1-4-пи классаризтІан дайи. 5-7-пи классариз шубуб километр манзилнаъ айи Гъвандиккна гъягъюйча. Читинвалар ашра, шубридира (Герек, Айшат, Шихмягъямад) 7-пи класс ккудубкІунча. Гъадму йисари ГъуштІил вари веледари 7-пи класс ккудубкІу хизан саб ичубтІан дайи. Ич хизандиз багахълу мирасарира кюмек апІуйи. Адаш дявдиз гъахруган, галиъ 30-къан чарвйир айчуз. Думу марччлихъан вуйи. Чарвйириз укІ гъязур апІруган, мирасари кюмек апІуйи. Гъацира, къюр чве дявдиан къяляхъ дарфи хизан ву кІури, колхоздианра кюмекар шуйи.

Къялан аьгъювалариинди 7-пи класс ккудубкІну, Хиварин къялан мектебдиз 8-пи классдиз гъушунза. Мектебдиъ интернатра айи, душваъ уьл ипІури, сумчІуркъан баяр Хиварин мистаъ яшамиш шулайча. Мектебдиъ гизаф

мялимар урус дишагълийир вуйи. Хъа дурарин арайиъ ликарихънакъан раши кушар эрхнайи, Гъвандиккарин Гъяжи-Къуттайин насларикан вуйи, табасаранарикан сарпир вуди заан образование гъадабгъу дишагъли Зумруд Гъяжиевна-ра айи. Дугъу математикайин дарс киврайи. Узу чан багахълу Зиниятдин бай вуйиб агъяди, Зумруд халайи узуз гъюрмат аплуйи. Узура мугъан гъюрмат ликрикк ккидривди, математикайиин ашкъламиш гъахъунза.

1952-пи йисан Хивна Табасаран райондин ТинитI гъулаъ лихурайи Зумруд Ханмягъямадовайин чве, 25 йисаъ айи филолог Бейдуллагъра гъафнийи. Дурар мистан гъвалахъ хъайи хулариб дада Секинатдихъди яшамиш шулайи.

Гъяйифки, урхбан йис ккудубкIиган, Зумруд хала – Дербентдиз, хъа Бейдуллагъ – дадара хъади Мягъячгъалайиз удучIвну гъушнийи.

– Студент йисар жигъилари варитIан багъалу йисарси гъисаб аплурн шулу. Яв студент вахт фициб гъабхъну, урхбахъна вуйи гъевес читинвалари дубгуз гъидритбан бадали, гъапIри гъахъунчва?

– 1954-пи йисан мектеб ккудубкIу 24 касдикан шубур Мягъячгъалайиъ институтдиъ урхуз кучIвунча. Сад йислан ич классдиан шубурсана кас институтдик урхуз кучIвнийи. Му рягъят ляхин дайи, гъаз гъапиш 1970-1990-пи йисари даш-баш'вал тувуб адайи.

Узу урхуз учIву физикайинна математикайин факультетдиз йирхъуб имтигъян айи. Гъамци накъдин ученикдикан студент гъахънийза. Варж кас къабул дапIнайи факультетдин студентарикан къюр кас табасаранар вуйча: математик узу ва физик – Табасаран райондин Бухънагъ гъул'ан вуйи Гъяжимурадов Мурадьяли. Хъуд йисан сатIиди урхури, чвйирси яшамиш гъахънийча.

Студент йисар жигъил касдин варитIан дирбаш'вал улупру вахт ву. Сабпи дирбаш'вал – ужуди урхуб, яна илим ва тербия гъадабгъуб ву.

ИпIру сурсатаризра жибдиъ айи пул лап къяняаьтлуди харж аплурн гъахъунча. Гъийин Мягъячгъалайин ЦУМ-дихъ хъайи базариз думу йисари «Тахта-базар» кIуйи. Ич институтдин дарамат дидин гъвалахъ хъайи. Базарихъ 6 литрийин чайникиъди убцру никк масу туврайи хуппар студентариз ккилигури шуйи. 6 кепкиз вуйи къадарин булкара гъадабгъну, стакан 4 кепкиз вуйи никкдихъди гвачIиндин чIев базарихъ аплурн шуйча. Лисунган ипIрубдиз 25-30 кепек удубчIвуйи. Бязи вахтари 12 кепкиз вуйи килька ва 6 кепкиз вуйи булкара лисундин хураг шуйич. Хябяхъган, гъубхъу штук шекер кабхъну, чайрахъди уъл ипIуйча. Стипендия ипIрубдизтIан гъубкIурдайи. Палтар, китабар гъадагъуз йишвну лихури шуйча. Вокзликк ккайи вагъундиан гъюл'ин али гимийиз тахил адабгъиган, 5 манат тувуйи. Вазлин стипендия 20 манатдилан ккебгърайиган, йишвандин 4-5 сьяаьтнан ляхниз 5 манат – ужуб къимат вуйи. Общежитиейиъ айи авар, дарги, лак баяриз гъул'ан шишлариинди картфар хътаури шуйи. Хябяхъган гъурхъу картфарихъна вари баяр уч шуйча.

Узу урхуз хъюгъю 1954-пи йисан пединститут цIийи дараматдиз кючюрмиш гъабхънийи. «Дагъустан» гостиницайин къяляхъ хъайи йирси дараматдикан общежитие гъапIнийи. Гъаму общежитиейиан урхру корпусдиз думуган Сталиндин ччвурнахъ хъайи майдандилан мина ликри гъягъюри шуйча. Кми-кмиди гвачIинган ляхниз гъягъюрайи Дагъустандин регъбер Абдурягъман Данияловра алахъури шуйчуз. Думу гъийин мэрияйин къяляхъ хъайи саб мертебайин хулариб яшамиш шулайи. Хъа обкомдин идара Маркова кючейин гъюлихъинди терефнаъ айи къюб мертебайин хулар вуйи.

Студент йисарикан вуйи сабсана гъядиса кІваин апІуз ккундузуз. Думу вахтари, дефицит ади, жиларин атІнар туکانариъ дихъури шулдайи. Айи атІнар кьюб-шубубан рас апІури шуйча. Сад йигъан, кьюрдун тятІиларин кьяляхъ, узухъди общежитиейиъ айи Загъириъ Загъириин цІийи атІнар алди гъяркъюнузуз. Уччвуди лигуруш, хупарин атІнарикан дапІнайи жиларин атІнар ву. ТятІилариз Къасумкентдиз гъушу Загъириъ, туکانдиъ хупарин атІнар дяркъну, йиз атІнарикра урхъар кайиб дьабкънади, кьюдар атІнар дугъу узузра гъадагъну. Узур, Загъири улупганси, му атІнарикан жиларин атІнар гъапІнийза.

1957-пи йисан пединститутдикан университет дубхъну, юкъуд йисандин урхбакан хъуд йисандинуб гъабхънийи. 1958-пи йисан хъадну кьюд агъзур студентарихъди Къазахстандин хам жил тартиб апІуз (целинайиз) кюмек вуди гъягъюз узур мажбур гъахънийза. Думуган целинайин гъял лап читин дубхънайи, улхъан йисан уч гъапІу тахиликан рукъан рякъюн гъвалахъ, шифер кивнайи чардгъикк, чар дубхънайи. Гектариан туврайи тахил 8-10 центнертІан дайи. 23-сентябриъ, комбайнйир ляхнихъ хъимиди ва раццариъ дяхнин тепйир имиди, йиф гъубгънийи. Шубуд йигъан ккилигури имишра, гъава ачухъ гъабхъундайи. Саб десте целинникар Къазахстандин Кустанайдиан Москвайиз гъафнийча. Брежневдин «целинайин политикайин» тарифар апІури, Москвайиъ учу лап гъюрматниинди къабул гъапІнийи. Узу гъапІу ляхнихъан 540 манат пул гъадабгънийза.

Университет ккудубкІу 1959-пи йисан июлин вазлиъ, Дагъустандин университетдин сабпи выпуск вуйивализ лигнугу, актовйиъ залиъ дипломар тувбан серенжемдиз хайлин гъякимар уч духънайи. Уъру дипломар тувуб математикарилан ккебгънийи. Йиз фамилия алфавитдин улихъ хъайи гъярфналан ккебгърайиб вуйиган, уъру дипломар гъадагъурайи хъур математикарикан сарпир узу гъахънийи. Гелбетда, залиъ айи табасаранлу студентар ва обкомдиан дуфнайи инспектор МутГалиб Митаров дид'ин гизаф шад гъахънийи.

Узуз Москвайин МГУ-йиъ аспирантурайиз конкурс дарди йишв улупнашра, пулин кюмек адруган, Хив райондиз мялимвал апІуз направление гъадабгънийза.

– **Шихмягъмад Гъяжиевич, кІван марцци мягъюббат лап такабурди ачухъ апІурайи яв лирикайин эсерар тафавутлу шула. Дурариан рябкъюрайиганси, кІвак шаирвалин гъевес капІуз ахъю мягъюббатди тясир гъапІну. Думу фила ачухъ апІуз хъюгъюнва?**

– 1956-пи йисан мина йиз шаирвалин рихарра ачмиш гъахъну. Думуган студентарихъна дагъустандин писателар хъларди гъафнийи. Дурарин арайиъ муганайиз узуз таниш вуйи Абумуслим Жъяфаровра айи. Институтдин сягънайилан сабпи ражари табасаран чІалниинди улхуб деебхъну, бегъем гъевеслу гъахънийза ва Абумуслим Жъяфаровдилан дамагълуди хабарра алдагънийза. Му гъядисайикан «Шаирихъди вуйи гъюрюшмиш» кІуру эсер дибикІну, думуган Хючнаъ адабгъурайи ихъ чІалниинди вуйи газатдиз хътапІнийза. Шиир чап дапІну, узуз газатра хътапІнийи. Амма узхъан ихъ студентари гъадабгъу газат, сари-сарихъна туври, узухъна кьяляхъ гъафундайи.

Жигъил уьмрин мягъюббатдин сифте нурари ккуниваликан вуйи эсерар дюзмиш апІуз тясир апІури гъахънийи. Думуган йиз кюмекчи йиз гъулажви Юсуф Гъяшимов гъахънийи. Сифтейин эсерар вуйи «Дустариз аьрза», «Хабар

тувай псинчIар», «Яв кIваъ айиб узуз йипа» мягмарсиб сес айи ашукъ Юсуф-дин гьунарариинди халкъдин мяълийир гьахъну.

Йиз юрднакан ва гьулан тярифарра апIури, гьадмуган «Рапак нирихъ» кIуру эсер гьибикIнийза.

**Рихарикан рякъяр хьубси,
Рапак дере гьабхъну мублагъ.
Швуваз гьярай гюрчег ришси,
Шулу хьадну нирин гьирагъ.**

**Узуз гьябкъну саб аьлаMAT –
Кьюб гьюд кахърай Рапак нирик.
Саб гьюд вуйи лап уьмарат,
Шадвал кайи тумунубдик.**

**Хьасин хьуркъну рамаг гьюдар,
Сифте кьюбиб къялаъ тIаъну.
АпIури хьа аьшкънан ялхьвнар,
Му кьюб гьюдран сумчир ккебгъну.**

**Хьа узура, йивну ушв-ушв,
Гьюдарин аьшкъ гурлу гьапIза.
Гьадму йисан кадагъну швушв,
Рапак нирихъ сумчир гьапIза.**

Ккунирихъна вуйи гьиссар саб жерге рубайатарира деринди ачухъ апIура Дурарикан саб урхидиза:

**Такабурвал варидариз айиб дар,
Дишагъли ву вартIан заан такабур.
Му ляхникан бязидариз хабар дар,
Алдрахъиган му чан уьмриъ такабур.**

***

**Гьияматдиъ ухъуз кьюриз рубкъураш,
Сариз – женнет, тмунуриз – жегъеннем.
ГьитIан миди женнет увуз вуйиз бахш,
Узуз гьубзри, дабгъну ашра, жегъеннем.**

***

**Вазлин аквнахъ рябкъюразуз йиз сирин,
Думу гьарган дийибгъура йиз гьвалахъ.
Ригъ вува йиз, гьудубчIвурай гьар сигърин,
Вахт-вахтарик йихъа, ккунир, йиз гьвалахъ.**

***

**Эгер гьузиш уву сарди къанариз
МакIан узуз ухди гьуш'ва, йиз сардар.
Ругрик кашра, уву кIваълан гьархдариз,
Хьа увура кIваин апIин ихъ бахтар.**

Ич сумчрин 40 йисандин юбилей гъабхъиган, гъибикунза:

**Къад йисандин живан вуйиш гъи узу,
Гъадмуганси яв мягълайиз гъюрийза.
Багъри Гъуштлил сумчир дапну баркаллу,
Гъубшу уьмур хъана текрар априйза.**

– Аьлимвалин ляхин шаирвалин гъиссарихъди албагнайиган, лапра гъевеслуди кӀули удубчӀвурин гъабхъуншул. Теклиф дапнайи МГУ-йин аспирантурайиз гъягъюз мумкинвал гъабхъундаршра, багъри ватандиь аьлимвалин ляхин увхъан хъуркъувалиинди кӀулиз адабгъуз гъабхъиб аьгъяхъуз. Гъадму вахтнаканра ктибтуз шулин?

– Сад йисан Хиварин къялан мектебдиь мялимвал дапну, шубуд йисан Гъуштлларин бегъем дару къялан мектебдин директорвал дапну, 1964-пи йисан августдин вазлиь, ДГУ-йиан теклиф дубхъну, хизан гъулаь имиди Мягъяч-гъалайиз гъафнийза.

Къюд йислан аспирантурайиь урхуз учӀвну, кандидатвалин диссертация гъязур дапну, 1968-пи йисан сентябриь Одессайиь гъабхъи симпозиумдиз гъушнийза. Душваь гъапу йиз доклад къабул дубхъну, Львовдин университетдин профессор Виталий Скоробогатькайи учв кӀулиь айи илимдин советдиь йиз диссертация уьбхювализ разивал тувнийи. Гъаци, йиз нубат гъафиган, 1969-пи йисан 5-пи ноябриь кандидатвалин диссертация гъюбхюнза. Думуган илимдиин лихурайи аьлимариз ужуб маважибра туврайи.

1985-2015-пи йисари университетдин циркил вуйи физикайинна математикайин лицейин кафедрайин заведующийди лихури, мектебариь математика кивбан ляхнариз фикир туври гъахъунза. Думуган му темайиан гизаф макъал-йир дикӀури гъахънийза.

1995-пи йислан хъюгъну, американлу Жорж Соросдин харжариинди мектебарин олимпиадйир гъахуз хъюгъиган, узу дарс киврайи лицейстари заан хъуркъувалар гъазанмиш аӀури гъахънийи. Сабпи ражари Соросдин грантар гъадагъу дагъустандин 12 мялимдикан 6 кас йиз кафедрайин вакилар вуйи, хъа дуарикан 4 кас – табасаранар – узу, Казим Аьшурбеков, Мустафа Мягъямадов ва Садир Мирзоев.

Ахъю хизан гъабхъиган (сар байна ургур риш), веледар тербияламиш аӀ-баз артухъ фикир туври гъахъунза. Варидари заан образование гъадабгъну. Юкъур шуру уьру дипломдиз университет ккудубкӀну.

Гъи, сифтейин гъевеслувал имдаршра, веледарин, хутлар-гудларин шадвалари узук рюгъ капӀра. Багъри гъуштлларихъди вуйи аьлакъара дубгуз гъит-радарза. Дуарин терефнаан гъисс аӀурайи гъюрматнура узус къабиваликан гъархуз гъитра.

55-д йисан Дагъустандин гъюкуматдин университетдиь гъилиху «Зегъметнан ветеран», «Дагъустандин лайикълу мялим», «Урусатдин Федерацияйин заан пишекарвалин образованиейин Гъюрматлу гъуллугъчи» заан ччвурарин сагъиб Шихмягъямад Гъяжиевич Гъямидовдиз ихъ гъюрматлу агъсакъларин жергейиьди вари халкъдин арайиь 100 йисандин юбилей яркъуди къайд аӀуз мюгъкам сагъ'вал ккун аӀурхъа.

Сефижат КЪАСУМОВА, редактор

ккахъуб саризра къисмат дарибшри. Гьарган узу Худайиз дадбидад апІура-за: инсан кІваин алдру балайихъан ярхла апІин, жан Аллагъ!

Учу мектебдиъ урхури гъахъи совет вахтари учуз мялимари, инсанди чан къисмат чав тѣйин апІура, инсан чан къисматнан эйси чав ву кІури, эз-бер апІуйи. Учу, шакнан саб тІюхъкъан гъиссар ктарди, аку жилгъѣириан яркъу рякъяриз удучІврувалихъ, учуз хушбахтлу гележег ккилибгурайивалихъ хъугъуйча. Хъа ич умударин гъюл гъадмукъан рягъимлуб вуйики, учу думу гъюликан дюзендин бицІи нириканси ктучІвуйча. Амма гъякъикъат ич хияларихъан бегъемди тафавутлу шулайи.

Гъадму умудари юкІв абцІнайи совет деврин вахтна узуз сабпи ражари Къазиагъмад Рамазановдин шиърар урхуб къисмат гъабхъунзуз. Думуган дугъан шиърар варидадин мелзнийн шуйи, амма учуз шаирикан, дугъан уъмрикан лап цІибдитІан, саки фукІа агъгдайчуз.

Вахт гъубшган, уъмрин жилгъѣириъ чаз рижун зазар алахъу, думу за-зари кІвак сагъ даршлу зийнар гъиту, фигъликк ккахъу, гъюкмин гъагънакк гъачІаркІу, амма абхиризкъан инсанди, шаирди гъузу Къазиагъмад Рамазановдихъди ярхлаанси таниш хъуб къисмат гъабхъунзуз. Гъятта дугъан абхи-римжи яратмиш'валин серенжемдиъра иштирак гъахъунза. Думуган шаир узуз, чан уъмрин жилгъѣириъ хабарсузди битмиш гъабхъи риж алдабтІну, азадвализ цирклар гъачІарккну, цІийикІултІан бегъер тувуз гъязур вуйи йи-мишдин гъарси гъиргънийзуз.

Хъа гъар вуйи думу, бегъернан гъагъну цирклар багъри жилиинакъан ис дапІнайи йимишдин гъар.

Табасаран литературайин хазнаханайиз дугъу гъабхи бегъер абхъюб ву. Къазиагъмад Рамазанов багъри литературайиз шаирси, драматургси, про-заикси гъафну. Гъафну ва гъузну. Сабдизра дилигди...

Вахт ву диванбеги. Анжагъ вахтну ужубна-харжиб сифккан апІуру. Ва, микІлахъ гъибчрайи дяхнигъян гаж гъядабхъруганси, хъархъас гафарикан дюзмиш дапІнайи пучІу цІарар вахтнан микІлу дербедер апІрувалик, хъа деврарин тІурфнарихъанра ришвуз даршлу мягъкам цІарар гележегдин насларихъна рукърувалик умуд кайиз.

**...Хяр адрушваъ гъадгъауюгъ убсу кас,
Футна хъади мушвакк-тушвакк курсу кас,
Жарадариз рижун зазар гъурзу кас
ЙикІру йигъан вушра пашман шулу гъа...**

Шлин кІваз му цІарари тѣсир апІудархъа?! Анжагъ юкІв адрурин... Мур-рар гъаци шиир яратмиш апІбан бадали хъабалгнайи гафар дар – вархи мел-зарин ахал кадатнайи мурзну гъиту зийнар кайи кІваан гъюрайи агъузар ву. Шилхъан хъибди му цІарар инсаниятдин фагъмиан ктІуршвуз?!
Фуну девриъра чІивиди гъубзру поэзия!

**...Иблисди чиб апІуз гъитну алдатмиш,
Бязи касар яракъ бисну шулу диш.
Хъа гъарсари чан кІваз сабур тутрувиш,
Гъярхъну вари гъирма-гъиран шулу гъа...**

Му цIарари аьндар касдин, халис шаирин инсанвалин дережа аьрш-си ягьал вуйивал тасдикь апIурайивалиин шаклу хьубан ляхин адар. Къазиаьгьмад Рамазановдин эсерарин гьавриь хьпан бадали, я аьлим, ясана шаир хьуб лазим дар – инсан хьуб чарасуз ву, къанажагьлу Инсан.

Шаир, прозаик, драматург, Дагъустандин культурайин лайикьлу гьул-лугъчи, Урусатдин писателарин Союздин член Къазиаьгьмад Рамазановдин шиьрарин сабпи китаб 1955-пи йисан удубчIвну, хьа аьхиримжи китаб – 1999-пи йисан. Амма шаирарин китабар аьхиримжидар шлуб дар, дурари, чпи яратмиш гьапIу эйсийин сан уьбхюри, баркаллу уьмур давам апIуру. Гьадму китабаран ухьу уьмур дубгьурахьа: ягьалмиш хьуз ва гьякь абгуз, алдакуз ва гьудужвуз, ккун ва даккун апIуз...

Къазиаьгьмад Рамазановдин эсерариь гьар йигьандин уьмриь инсандиз алахьурайи аьгьвалатарин жюрбежурвал хилин гагьаьси рябкъюра, шиьрин гьар цIарнаь уьмрин дарс а. Уьмрин дарс шаири жарариз уьмур хьапIуз улупури киврайиб дар, думу чан хусуси уьмрин тажрубайин чешне ву. Уж'валикан шаири бикIура, чан кIваь уж'вал айиган, писваликан кIура, чан рякь писвали гьадабтIган, шадвал дугьан эсерариь цIибтIан адар – чан уьмриьси.

Къазиаьгьмад Рамазановдин яратмишари, гьелбетда, гьи ихь аьлима-рин фикир чип'ина жалб апIура, думу уьмаратарин багьхан гьудучIвну гьягьюзра читин ву, амма гьи, пягьливнартIан гьямIар гизаф духьнайи девриь, ахью литература сирникк гьубзубра мумкин ву. Гьи, агь фу вуш, агьузар фу вуш гьавриь адру наслин вахт дуфна, гьаддиз ухьхьан ужубдин ва харжибдин йишв тьйин апIуз удукьурадархьухьан. Гьадму гьисабнаь – литературайиьра. Амма саб къатI'иди аьгьязуз: ужур багьбанчи гьеерцу цирклар кайи гьар алдабтIуз гьялак шулдар, дугьу, думу цирклар кадатIну, сагьди имбубдиз гьуллугь апIуру, гьаз гьапиш гьадму саб цирклира кюкю адабшвну, бегьер тувуб мумкин ву. Инсандин уьмриьра гьаци ву. Гьаддиз ухьу рякьюь алдакур ликрикк ккауз ваь, дугьахьна хил тувуз гьялак шлу агьларикан духьну ккундуз.

Инсаниятдин тарихдиь малайикар ликриккан гьапIу вахтарра гьахьну, хьа аьдати инсан чIаркIуб гьадмукьан читин вуйинхьа? Ихь уьмур хашвран халсиб ву, закурин ихь рякь, къисмат ухьуз мялум дар.

Шаир гьарган шаирди гьузру – шагь вуйиганра, ширван гьарабгьганра. Бегьер тувру гьарин цирклар гьарган гьагьиди шулу.

Магьа Къазиаьгьмад Рамазановдин бажаругьнан бегьер: «Гюрчег ву» (1955), «ХьухьрумартIан мархь лазим ву» (1960), «Уьмрин жилгьйир» (1963), «Кьюбпи мертеба» (1964), «Мажидрин сиягьят» (1964), «Шаду кIари» (1964), «Жакул улхурадар» (1967), «Гьардин гьазар» (1967), «Ихтилатар» (1968), «ХьтутIу симар» (1970), «Аьламатнан чешне» (1971), «Аку умуд» (1990), «Бабан афар» (1991), «Аку уьмур» (1994), «Акв ва сирнар» (1998), «Табасарандин хьяд» (1999).

Мурар шаирин чапдиан удучIвнайи китабартIан дар. Хьа фукьан китабар дугьан кьефсиь абхьу кIваь гьузнийкIан? Хьа швнуб китаб, азадвалихь мягьрум вуди, гьадму кьефсиь дербедер гьахьнийкIан?

Табасаран литературайиь гьудубкьу шил гьибту шаир Къазиаьгьмад Рамазанов бабкан духьну, цци 95 йис тамам шула. Му гьядиса утканвалиинди

ва юкІв ачухъди къайд апІур кІури, умуд кайиз. Амма, гъи вари дюн'яйин литература чавуш адру сумчрариз ухшар дубхънайиган, кІвак сикинсузвал гъисс апІураза, гъаз гъапиш гъи Къазиаьгъмад Рамазановсдар халис шаирарин вахт дар. Гъаддиз узу цІийикІултІан совет литературайихъна, аку умуд-дихънаси, къяляхъ хътаркураза. Думу ихъ литературайин багъдиъ кюкю адабшвуз хъюбгъю вахт вуйи. Гъадму багъдиъ Къазиаьгъмад Рамазановдин гъари бул бегъер тувну.

Хъа йимиш али гъарин цирклар ис гъахъну кІури, дурар уьргъюз хай даршул.

ДИФАРИККАН ККУДУБЧІВИГАН, РИГЪДИСИ...

**Гъуншдин дердназ аьлхъюрва гъаз,
Шлиз аьгъя, фу шулуш закур?
Хабарсузди кабсишра заз,
Дишлади ул апІуру кур.**

**Мугъаятди лик диври лиц,
Чекме алшра, алшра шалам.
УкІ ипІуз кІул ис гъапІу йиц
ГъабкІну, битІру йивну кІалам.**

**Гъягърудариз жикІуз нирик
Дюзмиш мапІан варжйирин гур.
Белки, душвахъ ккутІубчівну лик,
Уву дарш, яв велед ургур.**

**Дурумлуб ву вичун гъар ихъ,
Йимишдикк ис шулу цирклар.
Имбу гъядисйирин улихъ
Чав гъюбгъишра, кІул ис апІидар.**

**Яв халкъдихъна гъюраш къаза,
Рякъ гъадабтІру гъала апІин.
КтІубшву цІа шулаш таза,
Бугъмиш апІуз чара апІин.**

**Эгер гъубзиш уж'валин тум,
Дидкан яйлагъ ва хяр шулу.
Къур дубхънашра чюл гургутум,
Абад апІру хуш гъяр шулу.**

**Ихтият йихъ яв дустрахъан,
Аьгъю шулдар дугъан къастар.
Гъаз гъапиш, маш улупну чан,
Жини йишваъ гъибтру астар.**

Уьмур, мапІан узу хаблан,
Аьлхьюб кади улупну маш.
Затра жиллан магъадагъан,
Эгер хьасин гатІахьуз ккаш.

Кьалу дархьуз гафарин нир,
Ижмиди гьибт яв ушвнин бенд.
Хайирсузриз мутуван сир,
АпІурувуз дицири фенд.

Эй, Шалбуз дагъ, дурумлу дагъ,
Уву гьябкъган, шулза ачмиш.
Фукъан алшра йифарин гъагъ,
ГукІнишин зат дарвуз таниш.

Заан кІулиз удучІвишра умбрарин,
Вара макІан: «Паччагъ вуза, хан вуза».
Пуз шлуганси гъуз арайиь халкъарин:
«Намус кайи, гьир'ят кайи жан вуза».

Вари уьмур гьяракат ву инсандин,
Му женгнаь тур дибисну ккун илдандин.
Багъбанчиси гележегдихь уву лих,
Гьит наслариз рябкъри уву гьушу рих.

Гьатмунурин бахт кур апІуз хьюгъю кас,
Чав бахтавар хьуз гьитурдар кьисматну.
Ачухь юкІв ва хайирлу рюгъ айир чаз
Кумрягъ гьяшра, цІиь итурдар кьисматну.

ЮкІв дирбашди гьубзру дирбаш инсандин,
Фикрар – аку рякъяр ву чан, аьгьяхьуз.
Дубсишра чав дубшну кьял'ин асландин,
ЦІару кьяркьяр – кьяркьяр ву чан, аьгьяхьуз.

Рази махъан, чІуруб дапІну жарариз,
Дупну: «Рябкъдар сарун дугъаз уьмур, акв».
Рякъ ачмиш шул увухънара балайиз,
Дугъан кІулик кубкІнуш, кубкІур хъа яв кІвак.

Сувайнат КЮРЕБЕГОВА,
Дагъустандин писателарин Союздин секретарь.

Украина, Чечен, Сирия, Афган...
Хъана швнуб гъван ирчурчва дадйирин кIваъ?!
Хъана ишлар, хъана ифйир, чIигъ-фигъан...
Фана дюн'я, фукIа марциб имдру чаъ,
ИлтIибкIури адруганси дубхъна гъаркI...
Хъанара лакI шула наслар ва гъалйир,
Яснаъ учIвна хъана хупар ва дадйир...
Рубас нири гъарай ипна чан дердлу –
Дадйирихъна баяр хура багъалу

Сувайнат Кюребегова

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – 51320
на полугодие – ПМ246

**Литературайин
Табасаран**

На табасаранском языке